

CEP ÜNİVERSİTESİ

Türkiye'de Restorasyon

ÜSTÜN ALSAÇ

Yeditepe Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

Türkiye'de Restorasyon

ÜSTÜN ALSAÇ
Yüksek Mühendis Mimar / Taç Vakfı Araştırmacı Mimarlık Tarihçisi

İletişim Yayınları

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:

Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)
İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 81 • ISBN 975-470-222-5
1. Basım: İletişim Yayınları, Temmuz 1992
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1992
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

YAZARIN DİĞER ESERLERİ

Türk Mimarlığı, Cep Üniversitesi 57, İletişim Yayınları, 1992

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş, Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

I. BÖLÜM
Koruma, Onarım, Yenileştirme 7
II. BÖLÜM
Türkiye'de Koruma, Onarım ve Yenileştirme Çalışmalarının Tarihsel Gelişmesi 9
III. BÖLÜM
Türkiye'de Koruma, Onarım ve Yenileştirme Konularıyla İlgilenen Kuruluşlar 40
IV. BÖLÜM
Korumacılık, Onarım ve Yenileştirme Temel Kavramları 62
V. BÖLÜM
Koruma Türleri 70
VI. BÖLÜM
Koruma Yöntemi 78
VII. BÖLÜM
Eski Yapıların Onarım ve Yenileştirilmesi Süreci 82
VIII. BÖLÜM
Koruma, Onarım ve Yenileştirme İlkeleri 88
IX. BÖLÜM
Türkiye'de Koruma, Onarım ve Yenileştirme Konularında Yaptıkları Çalışmalarla Öne Çıkmış Kişiler 90
SONUÇ 111
BİBLİYOGRAFYA 117

BİRİNCİ BÖLÜM
KORUMA, ONARIM, YENİLEŞTİRME

İnsanlar çok eski zamanlardan beri sahip oldukları şeylerin yaşamını uzatmak, böylece onlardan elde edilen yararı çoğaltmak amacıyla birtakım çalışmalar yapmışlardır. Bugün yalnız kazanç sağlayanlar değil, kültürel ve turistik amaçlarla yapılacak kullanımlar da bu yararlar arasında sayılmaktadır.

İnsanların sahip olduğu varlıklar doğal ve kültürel olarak ikiye ayrılır. Doğal güzellikler, ilginç yerbilimsel oluşumlar, soyu tükenmekte olan hayvan ve bitkiler, doğal varlıklardır. Bilim, tarih, sanat değeri olan yapıtlar ise kültür varlığıdır. Bunların arasına yazılı-basılı belgeler, dokuma ve el işleri girer. Araçlar, aygıtlar, hatta makinalar da kültür varlığı sayılabilir. Özgün bir gereç bileşimi ya da uygulanmış bir yapım yöntemi de bunların arasına katılabilir.

Kültür varlıkları da taşınabilir ve taşınamaz olarak ikiye ayrılırlar. Eski yapılar, mimarlık anıtları, kent parçaları ya da kentler taşınamaz kültür varlıklarıdır. Bunlar toprak üstünde, yer altında, su içinde bulunabilirler. Taşınabilirler gibi taşınamaz kültür varlıkları da bugün yeryüzünün her ülkesinde koruma altına alınmaktadır.

Korumacılık önceleri taşınabilir kültür varlıklarının biraraya toplanmasıyla başlamıştır. Onu taşınamayan varlıkların korunmasının da gerekli oldu-

ğu düşüncesi izlemiştir. Taşınabilir kültür varlıklarının korunması daha çok kapalı yerlerde, yani müzelerde ya da özel derlemlerde (koleksiyonlarda) yapılır. Onların onarım ve yenileştirme çalışmaları da buralarda olur. Taşınamaz varlıkların korunması, onarım ve yenileştirilmesi ise daha çok yerinde yapılan işlemlerle sağlanır.

Bugün koruma - onarım - yenileştirme kavramlarıyla doğal ve kültürel varlıkların bakımı, kullanımı, onların elden geldiği kadar bozulmadan ilerki kuşaklara aktarılabilmesi için yapılan her türlü çalışma anlatılmaktadır. Koruma hem doğal hem kültürel varlıklar için, onarım ve yenileştirme ise daha çok kültür varlıkları için sözkonusu olmaktadır.

İnsanların en eski uğraşlarından biri yapı üretimidir. Bu uğraşın yüksek düzeyde bir sanat durumuna getirilmesine de mimarlık denir. Mimarlık yapıtları taşınamayan kültür varlıklarının başında gelirler. Koruma - onarım - yenileştirme çalışmaları da en eski çağlardan beri yapı sanatının bir parçası olmuştur.

Türkiye taşınabilir ya da taşınamaz kültür ve doğa varlıkları açısından varsıl bir ülkedir. Bunun sürmesi için onların korunması, bakım, onarım ve yenileştirmelerinin yapılması gerekmektedir. Hatta tüm insanlık ve gelecek kuşaklar düşünülecek olursa, bunun bir zorunluluk olduğu bile söylenebilir. Bu çalışmanın amacı da bu konuların tanıtılmasına yardımcı olmaktır.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE KORUMA, ONARIM VE YENİLEŞTİRME ÇALIŞMALARININ TARİHSEL GELİŞMESİ

Türklerde Korumacılık

Türkler çok eski zamanlardan beri mimarlık yapıtları üretmişlerdir. İster Anadolu dışında, ister Anadolu'da olsun, yapım çalışmaları eskiyen, yıpranan, çeşitli nedenlerle yıkılan, kullanılamaz duruma gelen, doğal yıkımlardan (afetlerden) etkilenen yapıların onarımını da içermiştir. Yapıların üstünde yeralan yazıtlar bunun kanıtıdır. Ne zaman yapıldığı bilinmeyen pek çok yapının hangi çağda ve kim tarafından onarıldığı bilinir. Bu, özellikle Anadolu Selçukluları'ndan kalan yapılar için sözkonusudur. Ele geçirilen bir kentin savunma yapılarının onarılması, içindeki öteki yapıların da elden geçirilerek kullanılır duruma getirilmesi, hatta kimi zaman tümüyle yenileştirilmesi sık raslanan bir olgudur.

Üretilen yapıların da bir biçimde korunmuş olduğu düşünülmelidir. Doğal olarak bu bugünkü anlamda, yani eski yapılardan kültürel ve turistik amaçlarla yararlanmak için yapılmış olan bir korumacılık değildir. Bu tür çalışmalar daha çok o yapının varolan işlevini sürdürmeye yönelik olmuş, biraz da eski yapılara, başkalarının ürettiği sanat yapıtlarına duyulan saygının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Unutmamak gerekir ki, bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan topraklar üstünde egemenlik kurmuş olan iki büyük Türk devleti, Anadolu Sel-

çukluları ile Osmanlılar, yalnız yapıları değil, onların içinde ya da üstünde bulunan yontu, duvar resmi (fresk), mozaik gibi süslemeleri bozmamışlar, onları ya olduğu gibi bırakmış ya da yalnızca üstlerini sıva, badana gibi bir gereçle kapatmışlardır. Bunun en iyi örneklerinden biri, 19. yüzyılda Türkiye'ye gelen yabancı gezginlerin yaptıkları kazıresimlerde (gravürlerde) görülür. O dönemden günümüze gelen böyle bir resim henüz yıkılmamış olan Konya surlarının üstünde antik çağlardan kaldığı anlaşılan insan figürlü yontular göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun politik ve ekonomik gücünü yitirmeye başlaması, kültürel alanda da bir zayıflamaya yolaçmıştır. Eski yapıların, tarihsel anıtların, kendinin ya da başkalarının ürettiği sanat yapıtlarının korunmasına, onarılıp yenileştirilmesine ilgi duyulmamaya başlanması, hatta tam tersine onlara karşı tutumların ortaya çıkması, bunun bir sonucudur.

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Anadolu Selçuklularının yapı alanındaki örgütlenmesine ilişkin bilgilerimiz sınırlı olduğu için onların koruma, onarım ve yenileştirme çalışmalarını nasıl yaptığını bilmiyoruz. Buna karşı Osmanlılar'dan kalan belgeler onların çalışmalarını daha iyi öğrenmemizi sağlamaktadır. Eski yapıların onarımı ve yenileştirilmesine ilişkin belgeler arasında vakfiye ya da vakıfnameler, şer'iye mahkemelerinin tarih sırasıyla tutulmuş kayıtları olan şer'iye sicilleri ya da kadı defterleri, vergi ödeyeceklerin yazılı olduğu tahrirler ya da defter-i hakanilerdir. Osmanlıların eyalet ya da il (vilayet) yıllığı niteliğindeki salnameleri, bir de İstanbul için özel olarak tu-

tulmuş olan Bostancıbaşı defterleri bu tür çalışmalara ilişkin bilgi verirler.

İmparatorluğun en önemli örgütü her türlü yapının yapım ve onarım işinden sorumlu olan Hassa Mimarları Ocağı'dır. Bu kuruluş saraydaki dört eminlikten biri olan Şehreminliği'ne bağlıdır. En üst yetkilisi mimarbaşıdır, ona bağlı çeşitli alt birimlerden biri de Tamirat Müdürü, yani onarım işleri yöneticisidir. Ocak devletin yaptıracağı bütün yapıların tasarımını, uygulamasını, bakım ve onarımını yapmakla, vakıflara ait yapıların onarım keşiflerini hazırlamakla, ordu sefere çıktığı zaman yolda ve konaklama yerlerinde gerekli bütün yapım ve onarım hizmetlerini yürütmekle görevlidir. Hassa Mimarları Ocağı'nın bu işleri yapmak için ordu, eyalet, bölge, kent ve vakıf mimarları adını alan yapı sanatçılarından yararlandığı, onları ocağa bağlı sayarak denetleme yetkisine sahip olduğu bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ayrıca merhametçi adını taşıyan ve onarım işleri yapan yapı ustaları da olmuştur. Hassa Mimarları Ocağı dışında yollardaki geçiş güvenliğini sağlayan ve gerekli onarım işlerini yapan derbentçiler, yol yapımıyla uğraşan kaldırımcılar, her türlü köprü yapım ve bakımından sorumlu köprücüler olmuştur.

En önemli onarım ve yenileştirme çalışmaları doğal olarak askerlik yapılarıyla ilgilidir. 2. Mehmet (Fatih) İstanbul'u alır almaz daha sonra şehreminliğine atayacağı Hızır Bey'i surlardaki hasarı belirlemekle görevlendirmiştir. O da ölçümler yaparak hazırladığı ayrıntılı bir raporu padişaha sunmuştur. İstanbul surları üstünde, özellikle de kapılarda yapılan onarımların yanı sıra yenileştirme çalışmaları da yapılmıştır. 1458'de eski Altın Kapı kapatılmış, içe eklenen beden duvarları ve kulelerle

Yedikule Hisarı adını alan iç kale oluşturulmuştur. Kente giriş çıkış da hisarın yanında açılan Yedikule Yenikapısı'ndan sağlanmıştır. İstanbul surları üstündeki onarım çalışmaları daha ilerde de sürmüştür. Bunlardan biri 3. Ahmet dönemindedir, yer sarsıntısı nedeniyle yıkılan bir kule yeniden yapılmış, daha sonra bu padişahın adıyla anılır olmuştur. Günümüze kalan pek çok belgede mimarların adı bir kale onarımıyla ilgili olarak geçmektedir.

Askerlik yapılarını dinsel yapılar izler. Onlar da zaman zaman onarılmış, yenileştirilmiş, hatta yenilenmiştir. İstanbul'un yer sarsıntısı ve yangın gibi yıkımlar yaşadığı düşünülürse, büyük camilerin sürekli onarım altında olduğu kolaylıkla anlaşılır. Özel olarak minareler bu tür yıkımlardan çok hasar görmüşlerdir. Bu çalışmaların en ünlülerinden biri bir yenilemedir. 1463-70 yılları arasında yapılmış olan Fatih Camisi, 1766'daki yer sarsıntısından onarılamayacak ölçüde hasar görmüş bir biçimde çıkınca tümüyle yıkılmış ve yerine yeni bir cami yapılmıştır. Bugünkü Fatih Camisi 1767-71 yıllarında yapılan bu yapıdır. Benzer bir biçimde 1458'de yapılan Eyüp Sultan Camisi de, 1798'de yıkılmış ve 1800'de bugünkü caminin yapımına başlanmıştır.

Özel Bir Yenileştirme Türü

Türkler'de, özellikle de Osmanlılar'da raslanan özel bir yenileştirme türü de gene dinsel yapılarla ilgilidir. Ele geçirilen yerlerdeki kiliseler camiye dönüştürülmüş ve kullanılmıştır. Bu tür çalışmaların en bilineni İstanbul alındıktan sonra ünlü Ayasofya Kilisesi'nin camiye çevrilmesi ve padişahların cuma namazına gittikleri kentin en önemli camisi durumuna getirilmesidir. Bu işlem yapılırken yapı

önemli ölçüde onarılmış, Türk-İslâm kültürüne özgü minare, mihrap, minber, medrese, kütüphane, türbe, muvakkithane, hünkar ve müezzin mahfili gibi eklerle donatılmıştır. Yapının bir zamanlar vaftizhane olarak kullanılan bir bölümü de daha sonra türbe olmuştur.

Ayasofya hem Hıristiyanlar'ın hem Müslümanlar'ın en çok önem verdiği dinsel yapılardan biri olması nedeniyle, yalnız mimarlık tarihi açısından değil, korumacılık, onarım ve yenileştirmecilik açısından da önem taşıyan bir yapıdır. Türk yapı sanatının yetiştirdiği en büyük usta olan Mimar Sinan, bu yapıda onarım çalışmaları yapmıştır. 2. Selim'in Ayasofya'ya özel bir önem verdiği bilinmektedir. Bu padişah 1573 tarihinde çıkardığı bir buyrukla yapının ivedili onarıma alınmasını, konuyla da doğrudan doğruya mimarbaşının ilgilenmesini istemiştir. Yapılması gereken işler arasında duvarları, payandaları, kemerleri kestikleri, bunların üstünde delik ve oyuklar açtıkları için camiye bitişik ev yapanların cezalandırılması, bu yapıların kaldırılarak duvarların desteklenmesi, o zamana kadar ahşap olan minarelerin yerine taş olanlarının yapılması gibi şeyler sayılmaktadır. Mimar Sinan da yapının iki yanında otuz beşer arşınlık (24 m.) boşluk kalacak, medrese çevresinde de üç zira (2,27 m) genişliğinde bir yol olacak biçimde çalışmalara başlamıştır. Ayasofya'nın Topkapı Sarayının girişi olan Bab-ı Hümayun'a bakan ve gövdesinde yivler bulunan minaresiyle bahçesindeki 2. Selim Türbesi, bu dönemde yapılmıştır.

Ayasofya'da onarım ve yenileştirme çalışmaları yapmış olan Mimar Sinan başka yapıları da onarmıştır. Onun yaptığı işleri anlatan kitaplar özgün yapıtlarının yanında onarımlarını da anarlar. Mi-

mar Sinan'ın onarım anlayışının hasarın bulunduğu noktaya yönelik olmadığı, yapının bütününü, hatta çevresini de kapsadığı anlaşılmaktadır. Çağdaş onarım ve yenileştirmecilik anlayışına çok yakın olan bu yaklaşımın Türk yapı sanatçıları tarafından uygulanmış olması, onların bu alanda ne denli ileri olduklarını gösterir.

Ayasofya, aynı zamanda Türkler'in mimarlık dışında kalan sanat yapıtlarına saygı duyup koruma altına almalarına da örnektir. İçinde bulunan mozaikler camiye dönüştürülmesinden sonra uzun süre olduğu gibi durmuş, daha sonra da bozulup sökülmeyerek yalnızca üstleri örtülmüştür. Bunlar 19. yüzyılda yeniden ortaya çıkarılınca da korunmuş, cumhuriyetin duyurulmasından sonra ise düzenli biçimde temizlenmiş, onarılmıştır. Yabancı bilim adamları tarafından hazırlanan bir raporda bu konu belirtilerek "...Yedi yıllık çalışmalarımız boyunca, mozaiklerde hiçbir kasıtlı tahrip ve yüzlerin zedelenmesi izine raslamadık. Depremler ve zaman, binayı mozaik resim sanatının birçok şaheserinden mahrum bırakmıştır, fakat kalanlar, Ayasofya'yı kullandıkları beş yüz yıl boyunca Türkler tarafından daima korunmuştur..." denmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapıların bakım ve onarım çalışmaları yasal düzenlemelerde de anılmıştır. Buna örnek olarak eyaletlerin yönetim yasaları gösterilebilir. Bunlarda düzenli bir biçimde yapılması gereken onarımlar belirtilmektedir. Bunun dışında padişah buyrukları (fermanlar) vardır. Herhangi bir yapının onarımı sözkonusu olunca, bu gereksinim saraya iletilmekte, bir tür bakanlar kurulu olan Divan'da görüşüldükten sonra padişah tarafından imzalanan buyruklarla bir mimar ya da mimarbaşının kendisi bu işi yapmakla

görevlendirilmektedir. Buyruğun bir kopyası yapının bulunduğu yerdeki kadı, kaymakam, vali gibi yöneticilere gönderilerek onların da bu işe yardımcı olmaları sağlanmaktadır.

Vakıflar

Yapı onarımları için hem en önemli dinsel ve yasal dayanağı, hem de en önemli gelir kaynağını vakıflar sağlamışlardır. Vakıf bir hayır işinin her zaman görülebilmesini sağlamak amacıyla, kişiler tarafından belli koşullara uyularak oluşturulan kuruluşlardır. Vakfın özellik ve nitelikleri bir deftere yazılarak kesinlik kazandıktan sonra, amaçlarını yerine getirmek için bağışlanmış olan mülk ya da gelir kullanılmaya başlanır. Cami gibi büyük ve önemli yapılar yaptıran bir kimse dükkan, hamam gibi gelir getirici yan yapılar yaptırarak ya da tarla, bağ, bahçe gibi şeyler bağışlayarak bunları bir vakıf altında birleştirmişler, böylece bu yapıların bakım ve onarımını parasal açıdan güvence altına almışlardır. Vakfiyelerde yapıların bakım ve onarımlarının ne zaman ve nasıl yapılacağı ayrıntılı olarak yazılmıştır.

Osmanlı İmpatorluğu döneminde yapılan onarım çalışmalarının en önemli özelliklerinden biri de, öteki yapım çalışmalarında olduğu gibi keşiflerinin yapılması, yani gerçekleştirilmeleri durumunda ne tür ve ne kadar gereç gideceğinin, ne kadar masraf yapılacağının yaklaşık olarak hesaplanması, yapım sırasında yapılan harcamaların da ayrıntılı bir biçimde defterlere yazılmasıdır. Çağdaş onarımlarda da kaçınılmaz olarak uygulanan bu çalışmalar, bugün bize onarımlarda hangi işlemlerin yapıldığını anlatan önemli belgeler olmaktadır.

Bütün bunlar Osmanlı İmparatorluğu güçlü olduğu sürece en iyi biçimde işlemiş, gerileme dönemi başlayınca da bozulmaya yüz tutmuştur. Yapım çalışmalarının azalmasının yanı sıra bakım ve onarım çalışmaları da tavsamıştır. Vakıfların mal varlığı ile gelirleri de azalabilmekte, hatta ortadan kalkabilmektedir. Yabancı gezginlerin başta İstanbul olmak üzere tüm Osmanlı kentlerinin bakımsız, hatta yıkıntıyı andıran yapılarla dolu olduğunu yazmaları, bakım onarım işlerinin gerilemesinden kaynaklanmaktadır.

Bunlara genel ilgi ve bilgi düzeyinin düşüklüğü de eklenince, özellikle Türk-İslâm kültürü dışında kalan yapıların kendi yazgılarıyla başbaşa bırakılması, hatta bilinçli bir biçimde ortadan kaldırılması süreci hızlanmıştır. Eski çağlardan kalan yapılar taş ve kireç ocağı olarak kullanılmış, bir bölümü de padişah buyruğuyla yabancı ülkelere armağan edilmiştir. Bunlar kimi zaman çevrelerindeki kentsel dokuyla birlikte taş taş sökülerek yurt dışına taşınmıştır. Bunun en önemli örneklerinden biri Bergama kentindeki yapıların Almanya'ya götürülmesi ve Berlin'de kendileri için yapılan özel bir müzede yeniden kurulmasıdır. Bellibaşlı Avrupa müzelerinde buna benzer örneklerle karşılaşma olanağı vardır. Neredeyse bir yağma boyutuna ulaşan bu işlemin Türk yapılarına da uygulandığını söylemek gerekir. Onarım bahanesiyle çini, pano gibi süslemeler, sütun başlığı gibi yapı öğeleri yurt dışına kaçırılmıştır.

19. Yüzyıldaki Çalışmalar

19. yüzyıl öteki alanlarda olduğu gibi yapı, dolayısıyla da koruma, onarım ve yenileştirmecilik ça-

lışmaları bakımından da değişim ve yenilenmelere sahne olmuştur. Olumlu ya da olumsuz yanlarıyla çağımızı hazırladığı için bu dönemi ayrı olarak incelemekte yarar vardır.

Türkiye'de çağdaş anlamda koruma, onarım ve yenileştirme çalışmalarının başlaması 19. yüzyılda olmuştur. Taşınabilir ya da taşınamaz eski yapıtların, antik çağlardan kalmış sanat yapıtlarının, her türlü mimarlık anıtının saklanmaya, korunmaya değer olduğu düşünceleri bu yüzyılda daha çok yandaş bulmaya başlamış, bu alanda araştırmaların yapılması, koruma önlemlerinin alınması, müzelerin kurulması da bu yüzyılda olmuştur. Buna karşın daha önce sözü edilen antik sanat yapıtlarının yağmalanmasına göz yummak ya da değerli mimarlık yapıtlarını yabancılara onartarak onların bozulmasına neden olmak gibi olayların da bu yüzyılda yaşandığı unutulmamalı, bu dönemin kendine özgü ikil yönü gözden yitirilmemelidir.

Müzeciliğin Başlangıcı

Eski yapıt korumacılığı önce taşınmaz kültür varlıklarının derlenmesiyle başlamıştır. 2. Mehmet'in İstanbul'u almasından sonra, kimi eski yapıtların bozulmadan korunmasını istemesi, hatta bunları Topkapı Sarayı yaptırılırken biraraya getirmesi, bu alandaki ilk çalışmalar olarak görülebilir. 1. Selim (Yavuz) döneminden beri sarayın hazinesinde toplanmış olan değerli yapıtlar, örneğin Çin porselenleri, bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nin en önemli bölümlerinden birini oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda "kutsal emanetler" adı verilen eşyalar ile padişahlara ait giysi ve silahlar da büyük bir özenle korunmuş ve saklanmıştır. Ama

bütün bunlar kültürel amaçlar doğrultusunda kullanılmadığından, sınırlı derlemcilik çalışmaları olmaktan öteye geçmemiştir. Bu nedenle de gerçek bir müzecilikten sözedilemez.

Türkiye'de çağdaş anlamdaki ilk eski yapıt korumacılığı Tophane müşiri (yöneticisi) Fethi Ahmet Paşa'nın eski yapıtları İstanbul'daki Aya İrini Kilisesi'nde toplamasıyla başlar. 1845'den sonra olduğu bilinen bu çalışmaya bakarak ilk Türk müzesinin kuruluş tarihi 1846/47 olarak kabul edilmektedir. Burada toplananlar Mecma-i Asar-ı Atika (Eski Yapıtlar Koleksiyonu) ve Mecma-i Eslah-i Atika (Eski Silahlar Koleksiyonu) adlarıyla iki bölüm biçiminde düzenlenmiştir. Bu derlemeye Ali Paşa'nın sadrazamlığı (başbakanlığı) ve Saffet Paşa'nın (1814-1883) Maarif Nazırlığı (Eğitim Bakanlığı) sırasında Müze-i Hümayun adı verilmiş, yöneticiliğine de 1869'da Goold adlı bir İngiliz getirilmiştir. Saffet Paşa'nın müzeyle yakından ilgilendiği, İstanbul dışındaki valiliklere yazarak ellerindeki eski yapıtları buraya göndermelerini istediği bilinmektedir. 1871'de kaldırılan müze müdürlüğü 1872'de yeniden kurulmuş, yöneticiliğine de Philipp Anton Dethier (1803-1881) atanmıştır.

Aynı dönemde müzecilikle ilgili bir başka gelişme de Topkapı Sarayı ile ilgilidir. Babası 2. Mahmut (1808-1839) gibi Topkapı Sarayı'nda oturmak istemeyen 1. Abdülmecit (1839-1861), Dolmabahçe Sarayı biter bitmez, yani 1853'de, oraya taşınmıştır. Bu tarihten sonra Topkapı Sarayı'nı görmek isteyen yabancılar padişahların izniyle burayı gezebilmişlerdir. Bu tür dileklerin çoğalması kimi sorunlar yaratmış, Abdülaziz de (1861-1876) saraydaki eşyaların vitrinlere yerleştirilmesini ve düzenli bir biçimde sergilenmesini istemiştir. 1919'da İs-

tanbul'un yabancıların eline geçmesi üzerine kapatılan Topkapı Sarayı'ndaki yapıtlar, Ankara hükümetinin de onayıyla önce gemiyle İzmir'e, oradan da Ankara'ya gönderilerek koruma altına alınmıştır. 1923'de Cumhuriyet hükümetinin aldığı bir karar ile Topkapı Sarayı müzeye dönüştürülmüş, 1924'de hazırlıkların tamamlanmasından ve halifeliğin kaldırılmasından sonra da halka açılmıştır.

İlk Yasal Önlemler

1858'de yürürlüğe konan ve kamu yapılarını, kutsal sayılan ya da hayır amaçlı yapıları, konutları yıkan, yokeden, bozan, cami avlularındaki, gezinti ve pazar yerlerindeki, alanlardaki ağaçları kesenlere uygulanacak yaptırımları belirleyen ceza yasası sayılmazsa, eski yapıtlara, tarihsel anıtlara ilişkin ilk yasal düzenleme 1869'da benimsenen Asar-ı Atika Nizamnamesi'dir (Eski Yapıtlar Yönetmeliği). Bu yönetmelik Dethier'nin çabasıyla 1874'de yeniden gözden geçirilmiştir. 1878'de bir Müze Komisyonunun kurulduğu gözlenir. Komisyonun görevleri arasında müze yapılmasına karar verilen Çinili Köşk'ün onarılmasını sağlamak, eski yapıtların buraya taşınmasına ve sergilenmesine yardımcı olmak, kazıbilim çalışmalarının düzenli yapılıp yapılmadığını denetlemek gibi işler vardır. 1881 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin yöneticiliğine getirilen Osman Hamdi Bey'in bu alandaki çalışmaları, 1884'de ikinci Eski Yapıtlar Tüzüğü'nün çıkarılmasına yolaçmıştır. Bu yönetmelik bir öncekine göre daha sıkı korumacılık önlemleri almakta, aşağı yukarı 1840'dan beri izinle Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında kazı yapanlara belli sınırlamalar getirmektedir. 1889'da da Müze Nizamname-

i Dahilisi (İçtüzüğü) yürürlüğe konmuştur. 1906'da eski yapıtlar yönetmeliği bir kez daha gözden geçirilmiş ve bu yeni yönetmeliğin kimi maddeleri 1973'e kadar uygulamada kalmıştır.

Taşınabilir eski yapıtlarla ilgili bu yasal düzenlemelerin yanı sıra çıkarılmış olan yapı yönetmelik ve yasaları da korumaya yönelik kimi maddeler içerirler. 1848'de çıkarılan 1. Ebniye Nizamnamesi (yapı yönetmeliği) bunların ilkidir. 1882 yılında çıkan Ebniye Kanunu (Yapılar Yasası) dinsel yapıların avlularında ya da kamuya ait alanlarda, iskelelerde yapı yapılmasını yasaklayarak sınırlı bir koruma getirmektedir. İki yıl sonra buna eklenen kimi maddelerle taşınmaz kültür varlıklarının yıkılması, değiştirilmesi, çevrelerinde onlara zarar verecek çalışmaların yapılmasına ilişkin ilk yasaklar getirilmiştir. Bu yasada kentsel mekanları koruma amacına yönelik maddeler de vardır.

Eğitime Yönelik İlk Çalışmalar

Yukarda adı anılan Osman Hamdi Bey o dönemde kurulması düşünülen Sanayi-i Nefise Mektebinin (daha sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) yöneticiliğini de üstlenmiştir. Türkiye'deki ilk çağdaş mimarlık eğitimi kurumu olan bu okulun 1883'de açılması, korumacılık açısından da önem taşır. Okulun mimarlık eğitimini o günün koşullarına göre bilimsel yöntemlerle veriyor olmasının sağladığı yararların yanı sıra, biraz ilk yöneticisinin müzeciliği, biraz da çoğunluğu yabancı uyruklu olan öğretim üyelerinin eğitim alışkanlıklarının etkisi ile oluşturulan ders çizelgesi, sanat tarihi (tarih-i sanayi) ve eski yapıtlar (asar-ı atika) derslerini her bölümün öğrencileri-

ne zorunlu ders olarak öngörmüştür. Böylece eğitim alanında da korumacılıkla ilgili ilk adımlar atılmaya başlamış olmaktadır.

Taşınır eski yapıtlara, özellikle de antik çağlara ilişkin tarihsel kalıntılara ilgi uyanmaya başlarken taşınmaz varlıkların, üstelik Türk-İslâm kültürünün ürünü olan mimarlık yapıtlarının kimi zaman hiç denecek kadar az umursanması, bu çağa özgü çelişkilerden biridir. Türkiye'de müze olması düşünülmüş ilk yapı olan Çinili Köşk'ün 1876-1880 arasında yeni işlevine göre düzenlenmesi buna örnektir.

Çinili Köşk'ün Onarımı

Sırça Saray adıyla da anılan bu yapı 1468'de yapılmış, daha sonra çeşitli onarımlar görerek 19. yüzyıla kadar gelmiştir. Müzeye çevrilme düşüncesi ortaya çıkınca, yeni işlevine göre düzenlenmesi gerekmiştir. Bu amaçla Romanya'dan Monterano (kimi kaynaklara göre Mirantiano) adlı bir mimar getirtilmiş ve kendisinden gerekli değişikliklerin yapılması istenmiştir. Bu mimarın çalışmaları da yapıya olumlu olmaktan çok olumsuz katkıda bulunmuştur. Yapılan işler arasında kimi yerlerdeki çinilerin kırılıp çıkarılması ya da üstlerinin sıvanması, odalarda bulunan (ve gene çini kaplı) nişlerin örülüp ortadan kaldırılması, kimi yerlere uygun olmayan kapıların açılması, dışa bir merdivenin eklenmesi türünden işlemler bulunmaktadır. Başka bir deyişle, antik eski yapıtların saklanması amacıyla bir yapının yenileştirilmesi üstünde çalışılırken, onun da korunması gereken bir eski yapıt olduğu düşünülmemiştir. Ancak daha ilerki onarımlar bu yapıya gene eski görünümünü kazandırmıştır.

. Burada biraz durup 19. yüzyılın korumacılık anlayışına eleştirel gözle bakmakta yarar vardır. Yukarda bir yabancıya yaptırıldığı anlatılan yenileştirme çalışması tek örnek değildir. Bu dönemde nasıl özgün mimarlık yapıtlarının tasarlanması ve uygulanması yabancılara ya da Ermeni kökenli mimarlara bırakılmışsa, onarım ve yenileştirme çalışmalarında da aynı yolun benimsendiği görülmektedir. Bunun en iyi örneklerinden biri daha önce de sözü edilen Ayasofya ile ilgilidir. 1. Abdülmecit (1839-1861) zamanında bu yapıda büyük çapta bir onarım yapılmıştır. Bu işle de İsviçre kökenli İtalyan mimar Gaspare (1809-1883) ile Guiseppe (1822-1891) Fossati kardeşler görevlendirilmişlerdir. 1846'da başlayan çalışmalar 1849'da bitirilmiş, yapı da büyük bir törenle yeniden hizmete açılmıştır. Başka bir deyişle onarım işleri için yabancı mimarlara başvurulmuştur. Ayasofya'nın yeniden gözden geçirilmesinin gündeme geldiği 1907'lerde de Evkaf Nezareti (Vakıflar Bakanlığı, bütün Vakıflar Genel Müdürlüğü) kendi başmimarı Kemalettin Bey yönetiminde de olsa, İtalyan Marangoni, İsviçreli E. J. Propper, İngiliz Thomas G. Jackson, Fransız H. Prost ve Alman C. Gurlitt tarafından oluşturulan bir komisyondan yapının durumunu araştırmasını istemekte, onarım işlerini de Marangoni'ye vermeyi düşünmektedir.

Evkaf Nezareti'nin Çalışmaları

Ancak daha sonra, 1909'da İkinci Meşrutiyet yönetimi içinde Evkaf Nezareti'nin yeniden örgütlendiği, nezarete bağlı bir Yapım ve Onarım Dairesinin kurulduğu görülür. Bu birimin yöneticiliğine Türk mimarlarına eski saygınlığını kazandıran Mi-

mar Kemalettin Bey getirilmiştir. O da hem bu kuruluşun yaptıracağı yeni yapıların tasarımlarını gerçekleştirmiş, hem de çok sayıda onarım çalışması yönetmiştir. Kemalettin Bey'in yürüttüğü önemli onarım çalışmaları arasında, Kudüs'teki Mescid-i Aksa ile Ömer Camisi gibi yapılar vardır.

1912 yılında bir Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi (Anıtları Koruma Yönetmeliği) çıkmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzesine bağlı olarak 1913'de kurulan Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni (Eski Yapıtları Koruma Kurulu) 1917'de sürekli duruma getirilmiştir. Bu kurul aşağıda adları yazılı kişilerden oluşmaktadır:

1) Müzeler Müdürü Halil Ethem Bey,

2) İstanbul Mebusu (milletvekili) İsmet Bey,

3) Doktor Nazım Bey,

4) Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Müdürü Mimar Kemalettin Bey,

5) Dahiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı) Mebanii Emiriye Müdürü, Tarih Encümeni Azasından Eftaleddin Bey,

6) Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Hey'eti ve İstanbul Muhibleri Cemiyeti azasından Mehmet Ziya Bey,

7) Şehremaneti Hey'eti Fenniye Mimari Şubesi Müdürü Mimar Asım Bey,

8) Kadıköy Dairesi Müdürü Celal Esad Bey.

Bu kurul özellikle İstanbul'daki tarihsel yapıtların saptanması konusunda çalışmalar yapmıştır. Çalışmalarının arasında askeri makamlar tarafından kullanılmakta olan kimi eski yapıların, özellikle de Süleymaniye ve Sultanahmet Camileri'nin boşaltılmasını sağlamak vardır.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyetin duyurulmasından sonra kısa bir boşluk dönemi yaşandığı gözlenir. Yeni Türk devleti bir yandan tarihine, geçmişine bilimsel bir bakış açısıyla sahip çıkmak, bir yandan da Osmanlı İmparatorluğu'nu anımsatacak her türlü olguya karşı çıkmak gibi bir ikilemle karşı karşıya kalmıştır. Gene de ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından 1920'de bir Türk Asar-ı Atika Müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlüğün görevi eski yapıtların toplanması, korunması, müzelerin kurularak geliştirilmesi konularında çalışmalar yapmaktır. Bu müdürlük daha sonra Hars, yani Kültür Müdürlüğü adını almıştır. 1922'de Milli Eğitim Bakanlığı Müzeler ve Asar-ı Atika Hakkında Talimat diye bir genelge yayınlayarak, eski yapıtlarla ilgilenilmesini istemiştir. 1924'de, İstanbul'da Müteşekkil Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni'nin Teşkilat ve Vazifelerine Dair Talimatname (İstanbul'da kurulu olan Eski Yapıtları Koruma Kurulu'nun örgütleniş ve Görevlerine ilişkin tüzük) gibi düzenlemelere de rastlanmaktadır.

1925'de tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasını öngören yasa, buralarda bulunan eski yapıtların da ilgili müzelere gönderilmesini istemektedir. Cumhuriyet yönetimi tarafından kurulan ilk müze ise yapımı mimar Arif Hikmet Koyunoğlu'nun (1888-1982) tasarımları uyarınca 1925-1930 arasında gerçekleştirilen Ankara'daki Etnoğrafya Müzesi'dir. Ama bu yıllardaki en önemli girişim, daha sonra korumacılık, onarım ve yenileştirme alanında önemli çalışmalar yapacak olan Asar-ı Atika Müzeler Dairesi Müdürlüğü'nün (Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü) kurulmasıdır. Tarih, kültür

ve sanatla ilgili taşınır - taşınmaz tüm belge, anıt, kalıntı ve buluntuları saptamak, kütüğe geçirmek, korumak, onarmak, müzelik ürünleri, tarihsel belgeleri değerlendirmek, bunları koyacak müzeler açmak üzere 1920'de kurulan bu genel müdürlük, önce Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak çalışmıştır. 1972'de de bir Bakanlar Kurulu kararnamesiyle Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı'na bağlanmıştır. Daha sonra da Kültür Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı gibi bakanlıklara bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüştür.

1927'de yürürlüğe giren bir yasa cumhuriyetin ilk yıllarında içine düşülen çelişkiyi çok iyi yansıtır. Devlet işlerinin görüldüğü resmi yapılardan Osmanlı İmparatorluğu'na ait tuğra, arma ya da başka yazıtların kaldırılmasını öngören bu yasa, yeni Türk Devleti ile onun getirdiği kimi ilkeleri korumayı amaçlarken, tarihsel yapıların da zarar görmesine neden olmuştur. Her ne kadar yasa bu tür yazıtların müzelere kaldırılmasını, yerinden çıkarılması durumunda yapının bozulmasına neden olacakların ise uygun bir biçimde örtülmesini istiyorsa da, işgüzar görevlilerin bunu bir eski yapıt kıyımı boyutlarına çıkardığı anlaşılmaktadır. İstanbul Taksim'deki Taşkışla (bugün İstanbul Teknik Üniveritesi Mimarlık Fakültesi), Sirkeci'deki Büyük Postane, Taşkızak Tersanesi gibi kimi büyük yapılar ile gene İstanbul'daki çeşmelerin pek çoğu bu işlemden zarar görmüştür.

1931 yılında Atatürk tarafından Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin, ya da daha sonraki adıyla Türk Tarih Kurumu'nun kurulması, kısa bir süre sonra da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Kürsüsü (1934) ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin (1935) onu izle-

meleri, bu alanda yapılacak bilimsel çalışmalar için atılmış önemli adımlardır. Eski Arkeoloji Müzesi yöneticisi ve o günkü İstanbul milletvekili olan Halil Ethem (Eldem) Bey 1932'de Ankara'da toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde müzeler ile taşınabilir eski yapıtların korunması konusunda bir konuşma yapmıştır. 1934'de Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi de bir başka korumacılık biçimidir. Bu yıllarda Kültür Bakanlığı tarafından eski yapıtları saptamak amacıyla çalışmalar başlatılmıştır. Bunlara eski yapıtlarla ilgilenecek devlet örgütlerini yeniden düzenleyen yasaların çıkarılmasını da eklemek gerekir.

Örgütler, Devlet Kuruluşları

Bu alandaki en önemli kuruluşlardan biri olan Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün çalışmaları 1935'de çıkan bir yasayla yeniden düzenlenmiştir. 1933 yılında bir yurt gezisine çıkan Atatürk, İstanbul'dan başka Bursa, İzmir, Antalya, Adana ve Konya'daki müzeleri gezmiş, o dönemde başbakan olan İsmet İnönü'ye çektiği bir telgrafla da eski yapıtların korunması, anıtların onarılması yolunda daha çok çalışılması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı Abideleri Muhafaza Heyeti (Anıtları Koruma Kurulu) adlı örgüt kurulmuştur. Biraz da Atatürk'ün isteğiyle kurulan bu Heyet-i İlmiye (Bilim Kurulu) koruma ve onarım konusunda kimi kararlar almış, ülke düzeyinde 3500 kadar yapıtı tarihsel anıt olarak belirleyerek, bunlar için onarım raporları hazırlamıştır. 1936'da bu kurula bağlı olarak İstanbul Rölöve Bürosu oluşturulmuştur. Gene 1933'de çıkan Belediye Yapı ve

Yollar Yasası'nda yeni yapılacak yapıların Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün belirleyeceği anıt niteliğindeki eski yapıların her yanından en az 10'ar m.'lik bir uzaklık bırakıldıktan sonra yapılabileceğine ilişkin hükümleri, bu çalışmalardan sonra konmuş olsa gerektir.

Korumacılık Konulu Sergiler

Eski yapıtlar ile bunları korumanın önemini vurgulamaya çalışan kişisel çabalara da değinmek gerekir. Bunlardan biri mimar Sedat Çetintaş'ın 1920'li yıllarda hazırladığı tıpkıçizimleri (rölöveleri) Türk Ressamlar Cemiyeti'nin Galatasaray'daki salonunda sergilemesidir. Bu tür ilk çalışma olan bu sergiyi daha sonra başkaları izlemiş, bu mimarın Türk mimarlık yapıtlarından yaptığı tıpkıçizimler çeşitli zamanlarda yurt içinde ve dışında gösterilmiştir. Benzer bir çabaya 1940'lı yıllarda da raslanır. Cumhuriyet Halk Partisi çeşitli sanatçıların katıldığı yurt içi gezileri düzenlemiştir, bunlardan biri de 1944'de yapılan mimarlık gezisidir. Geziye katılan mimarlar çalışmalarının sonuçlarını bir sergi ile ortaya koymuşlardır. Erzurum'a yapılan gezi, bu kentteki tarihsel yapıları, mimarlık anıtlarını incelemek amacını taşımıştır. Sergide mimar Ali Saim Ülgen, Dündar Beyce, Hamit Kemali Söylemezoğlu, Harika Söylemezoğlu ve kazıbilimci Mahmut Akok tarafından hazırlanan 37 tıpkıçizim paftası da bu yapıları tanıtmaktadır.

Bu yıllarda eski yapıtlara duyulan ilginin yoğunlaşması başka çalışmalara da yolaçmıştır. 1945 yılında toplanan Eski Eserler ve Müzeler Birinci Danışma Kurulu'nun ardından, 1946'da Milli Eği-

tim Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkiye Tarihi Anıtlar öntasarısı adlı bir çalışmada da yapıtlar kümelendirilmiş, anıtların bilimsel, estetik ve turizm açısından taşıdığı önem vurgulanmıştır.

Kent Tasarımı Çalışmaları

Gene de dönemin kent tasarımı çalışmaları eski yapıtları koruma kaygısının mimarlar ya da müzeciler dışında çok yüksek olmadığını gösterir. Yeni yapılan imar planları kentlerdeki geleneksel dokuyu, varolan eski yapıları korumaktan çok onların yokolmasına neden olacak düzenlemeler öngörmüşlerdir. Buna en iyi örnek olarak 1948'de Kütahya için hazırlanan imar planı gösterilir. Bu tasarım tarihsel kent dokusu ile eski yapılaşmayı dikkate almamış, konuya sanki boş bir arazi üstünde yeni bir düzenleme yapılıyormuş gibi yaklaşmıştır. Planda öngörülen ulaşım ağının varolan yol durumu ve konut alanları ile uyum içinde olmaması, tarihsel dokuyla sivil mimarlık örneklerinin yıkılmasının önerilmesi, daha ilerde yalnız korumacılar tarafından değil, kent tasarımcıları tarafından bile eleştiri konusu yapılmıştır.

Türk kentlerindeki zengin doğal ve kültürel varlıkların, tarihsel yapıtların korunması, değerlendirilmesi gerektiğini düşünen kent tasarımcılarının da olduğunu unutmamak gerekir. Bunlardan biri 1936-1950 yılları arasında İstanbul Belediyesi'nin kent tasarımı konularındaki danışmanlığını yapmış olan Fransız mimarı Henri Prost'dur (1874-1959). Prost, bu kentle tarihsel yapılarının yabancısı değildir. İstanbul'a ilk kez 1904'de gelmiş, daha sonra 1905'de aldığı bir bursla 1907'ye kadar bu kentte kalarak çalışmalar yapmıştır. Onun genç bir

mimarken Ayasofya'nın tıpkıçizimleri üstünde çalıştığı, Bizans dönemi bölümleri üstünde olduğu kadar, Türk döneminde getirilen ekler üstünde de aynı özenle durduğu bilinmektedir.

Bu mimarın denetiminde hazırlanan İstanbul imar planında uyulan ilkeler "...şehrin kıymetli esas ziynetlerini teşkil eden ve her biri başlı başına değer biçilmez birer hazine mahiyetinde olan milli ve tarihi abidelerin etrafı zevksizce ilave edilmiş birtakım binalarla sarılı bulunuyor, bu kötü manzaralı binaları yıkarak abideleri meydana çıkarmak, bulundukları yerleri tanzim etmek... ...İstanbul'un her bakımdan ayrı ayrı kıymeti haiz olan bütün hususiyetlerini muhafaza etmek, hatta bunların inkişafına meydan bırakmak... ...Bütün tarihi Türk eserlerini kıymetlendirmek ve Boğaziçi, Haliç, Kâğıthane, Çamlıca, Kurbağalıdere, Adalar gibi mevkileri hususiyetlerinin icaplarına göre ayrı şekil ve ihtiyaçları gözönünde tutarak tanzim eylemek, umumiyet itibariyle İstanbul'un silüetini muhafaza etmek..." gibi anlatımlarla dile getirilmektedir. O zamanın yöneticileri de bu ilkeleri uygulamaya çalışmışlardır. Benzer bir biçimde Hermann Jansen tarafından hazırlanan Ankara imar planı uyarınca 1937'de Ankara kalesi ile çevresi koruma altına alınmış, böylece ilk protokol alanı uygulamalarından biri gerçekleştirilmiştir.

Özerk Bir Kurulun Oluşturulması

Cumhuriyet döneminde eski yapıtların korunması konusundaki en önemli karar, 1951 yılında çıkarılan bir yasayla Gayrimenkul Eski Eserler (Taşınamaz Eski Yapıtlar) ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kurulmasıdır. İlgili uzmanlarla üst düzey yö-

neticilerinin oluşturduğu bu bilimsel kurul, pek çok tarihsel anıtın, mimarlık yapıtının korunması ve onarılmasına ilişkin kararlar almış, tarihsel anıtların yokedilmesinden yarar sağlayan çevrelerin baskısı ile 1983'de kaldırılıncaya kadar, bu konuda etkinlik gösteren en önemli kuruluş olmuştur. Görevi öncelikle herhangi bir yapının korunması gerekli eski yapıt ya da tarihsel anıt olup olmadığını belirlemek olan bu kurulun çalışmaları arasında, 1967'de kendisine verilen yetkiye dayanarak Türkiye adına Venedik Tüzüğü'nü benimsemek de vardır. 1970'lerin başına kadar İmar Yasası, Emlâk Vergisi Yasası gibi yasalarda korumacılık açısından uyulacak kimi ilkeleri belirleyen düzenlemeler yapılmışsa da, bunlar sınırlı önlemler olmaktan ileri gitmemiştir. Gene de bu çalışmaların en önemli sonucu 1961 Anayasasının 50. maddesine "...Devlet tarih ve kültür değeri olan eser ve anıtların korunmasını sağlar..." tümcesinin girmiş olmasıdır.

Sit Koruma Çalışmaları

Başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de önceleri yalnız eski yapıt ya da tarihsel anıt olarak belirlenen yapılar tek tek koruma altına alınıp onarılmış, onların içinde bulunduğu çevre düşünülmemiştir. Bu da bir süre sonra bunların olduğu gibi kalmasına karşın çevrelerinin hızla değişmesine, hatta o yapıta yabancılaşmasına yolaçmıştır. Zamanla tarihsel yapıtların çevreleriyle birlikte korunması gereği anlaşılmıştır. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından 1958'de Amasya'nın Yalı Boyu evleri için alınan karar, bu alandaki ilk girişimlerden biridir. Bu karar, bu evleri tek tek korumaya yönelikse de onların hepsini bir bü-

tün olarak görmesi nedeniyle ilk sit koruması çalışması sayılabilir. 1970'lerin başında daha önce kullanılan PROTOKOL BÖLGESİ yerine SİT, TARİHSEL SİT, SİT ALANI, SİT BÖLGESİ, SİT KORUMA, SİT KORUMA PLANI, KORUMA İMAR PLANI gibi bu çevreye yönelik koruma ve düzenleme önlemlerini anlatan kavramlar ortaya çıkmış, bunların uygulanmasına ilişkin yasal düzenlemeler yapılmıştır. Gene bu yıllara kadar başta dinsel yapılar olmak üzere yalnız anıtsal mimarlık yapıtlarının onarım ve korunmasına öncelik tanınırken, yavaş yavaş konut gibi sivil mimarlık örneklerinin, hatta ilginç özellikler taşıyabilecek anonim yapılarla kırsal yapıların da koruma altına alınması gereği duyulmuş, korumacılık çalışmaları bu yöne doğru da genişletilmiştir.

Yasal Düzenlemeler, Eğitim Çalışmaları

1973 tarihli Eski Yapıtlar Yasası, Türkiye'de bu konuda çıkan ilk yasadır. Bu tarihten sonra eski yapıların korunması konusunda önemli adımlar atılmıştır. Bunların biri yenileştirmenin mimarlık eğitimi yapan okullarda lisans üstü bir uzmanlık dalı olarak ele alınmasıdır. Türkiye'deki bir mimarlık okulunda verilen ilk yenileştirme dersi, İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde 1952-1953 ders yılında konuk öğretim üyeliğine başlamış olan Paolo Verzone tarafından açılmıştır. Onun yöneticiliğini yaptığı Mimarlık Tarihi ve Rölöve Kürsüsü daha sonra bu dersleri sürdürmüştür. Tarihsel yapıların yenileştirmesini ayrı bir uzmanlık alanı olarak ele alan ilk yüksek eğitim kurumu ise Orta Doğu Teknik Üniversitesi'dir. Bu okulun Mimarlık Fakültesi'ne bağlı olarak kurduğu Restorasyon Bölümü 1966'da eğiti-

me başlamıştır. Bunları 1970'li yıllarda öteki yüksek okullar da izlemiştir. Bunun sonucu olarak bu bölümleri bitiren, ya da mimarlık eğitimi gördükten sonra bu konularda yüksek lisans eğitimi yapmış olan öğrenciler, yenileştirme konusunda uzmanlaşmış özel bürolar kurmaya başlamışlar, ayrıca bu konuda çalışan enstitü, vakıf, dernek gibi kuruluşların sayısı çoğalmış, çeşitli kişi ve kuruluşlar sahip oldukları eski yapıtları yıkmak yerine onartarak, yenileştirerek kullanma yolunu seçmeye başlamışlardır.

1982 Anayasası da doğal ve kültürel varlıkların korunmasına önem vermektedir. 63. madde "...Devlet tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır..." demektedir. 1983'de çıkan Kültür ve Doğa Varlıklarını Koruma Yasası, o zamana kadarki yasal düzenlemeleri birleştirmeyi amaçlamakta, özel alanlara ilişkin sorunları da yönetmeliklerle çözmeye çalışmaktadır. Yeni düzenleme eski yapıtların korunması ve onarımı çalışmalarında yerel yönetimlere daha çok sorumluluk ve söz hakkı vermektedir. Ayrıca Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nu kaldırarak, yerine Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu ile yerel düzeydeki kararlar için bölge kurulları koymaktadır (1989'dan sonra: Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma (Yüksek ya da Bölge) kurulları). Daha önceki uygulamalara tepki niteliğinde hükümler de içeren bu yasa, sit alanlarını daraltmak, eskiden koruma altına alınan yapıları korumaya değer bulmamak gibi eski yapıt sayısını azaltacak uygulamalara neden olmuştur. Tarihsel kent dokularının bozulmasını önlemek amacıyla yerel yönetimlere koruma planları yapma ya da yaptırma zo-

runluluğu getiren, bu yapılıncaya kadar da yapı yasağı koyan 1973 tarihli Eski Yapıtlar Yasası, özellikle kent merkezleri için koruma planı yapmaktan kaçınan belediyeler tarafından olumsuz biçimde tanıtılmış ve bu da tepkilerin uyanmasına neden olarak yeni yasayı etkilemiştir.

Uygulamada görülen kimi aksamalara karşın eski yapıların koruması, onarılması, yenileştirilerek kullanılması, özellikle de kültürel ve turistik amaçlarla değerlendirilmesi eğilimi bu dönemde de sürmüştür. Yapılan çalışmalar arasında Türkiye Anıt Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma (TAÇ) Vakfı tarafından onarılan Sait Halim Paşa Yalısı, Hekimbaşı Salih Efendi Yalısı, Sadullah Paşa Yalısı, Debreli İsmail Paşa Yalısı, Bostancıbaşı Abdullah Ağa Yalısı, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından yenileştirilen Edirnekapı'da Kariye Camisi çevresindeki ve Soğukçeşme Sokağı üstündeki konutlar, özellikle sivil mimarlık örneklerini konu alan uygulamalar olmalarıyla dikkati çekerler. İstanbul'daki bu uygulamalara başka kentlerdeki çalışmalar da katılmıştır.

Yayınlar, Bilimsel Toplantılar

1970 ve 1980'li yıllarda eski yapıtların onarım ve yenileştirme uygulamaları dışında kalan korumacılık çalışmaları arasında, Türkiye'nin 1969'da tam üye olduğu ICCROM'un İstanbul'da bir yenileştirme ve koruma laboratuvarı kurması sayılabilir. Türkiye'de bu alanda yayınlanan ilk uzmanlık dergisi 1938'de çıkmaya başlayan *Vakıflar Dergisi*'dir. *Rölöve ve Restorasyon Dergisi* ise 1974'de çıkmaya başlamıştır. Her iki dergiyi de Vakıflar Genel Müdürlüğü çıkarmaktadır. İstanbul Teknik Üniver-

sitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü, 1975-1981 arasında *MTRE Bülteni* adlı dergiyi yayınlamıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı olan Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü 1985'de *Eski Eserler ve Müzeler Bülteni*'ni çıkarmaya başlamıştır. Türkiye Anıt Çevre ve Turizm Değerlerini koruma (TAÇ) Vakfının 1986-1988 arasında üç aylık olarak çıkardığı *TAÇ* da ağırlıklı olarak koruma, onarım ve yenileştirme konularını işleyen bir dergi olmuştur. Bu kuruluş 1991'de *TAÇ Vakfı Yıllığı 1* ardıyla yeni bir yayın başlatmıştır. 1987'de çıkmaya başlayan *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* de birkaç sayı sonra konuları arasına rölöve ve restorasyonu katmıştır. 1989'da Kültür ve Doğa Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanmaya başlayan *Müze-Museum* adlı bir yayın vardır. Mimarlık dergilerinin de bu konulara önem verdiği, onları işleyen yazılar yayınladıkları gözlenir. Bu dergilerin zaman zaman yalnız bu konulara ayrılmış özel sayılar yayınladıkları da olmaktadır. Örneğin *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* iki sayısını (sayı 2, cilt 4, güz 1978 ve sayı 1, cilt 5, 1979) yöre mimarlığı ile korunması konusuna ayırmıştır.

Bu konuları ele alan bilimsel araştırma ve toplantıların sayısı da çoğalmıştır. 1982 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Birinci Restorasyon Semineri adı altında düzenlenen toplantı, hem kuram hem de uygulama alanında çalışanları biraraya getirerek, bir düşünce alışverişi ortamı oluşturmak istemiştir. Bu tür çalışmaların sonuncusu Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü tarafından 1990'da Ankara'da toplanan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurultayı olmuştur.

Tıpkıçizim Çalışmaları

Tıpkıçizim için kullanılan rölöve sözcüğü Fransızca'dan alınmadır, plan yapmak, yeniden planını çıkarmak anlamına gelir. Benzer çalışmaların daha önceki dönemlerde de yapıldığı bilinmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan planların bir bölümünün yapılması tasarlanan onarım ya da değişiklikler nedeniyle hazırlanmış tıpkıçizimler olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye'de çalışma olanağı bulan yabancı mimarlar da çeşitli yapıların tıpkıçizimlerini yapmışlardır. Bu çalışma türünün bir mimarlık okulunda ders olarak konması, ilk kez 1934'de Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Yüksek Mimarlık Bölümü'nde açılan Ulusal Mimarlık Semineri adlı çalışmalarda olmuştur. 1948'de Güzel Sanatlar Akademisi yanınca burada kurulmuş olan belgelik de (arşiv) yokolmuştur. 1960'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde daha öncekine benzer bir programı uygulamak amacıyla bir Rölöve Atölyesi kurulmuş, tıpkıçizim çalışmaları bu yeni işlikte sürdürülmüştür.

1936'da bir bakanlar kurulu kararıyla kurulan İstanbul Rölöve Bürosu Şefliği, Türkiye'de tıpkızçizim işleriyle uğraşmak üzere oluşturulmuş ilk resmi kuruluştur. Bu kuruluş daha sonra İstanbul Rölöve ve Anıtlar Bürosu Şefliği, İstanbul Rölöve ve Anıtlar Şube Müdürlüğü gibi adlar altında çalışmalarını sürdürmüştür. Çalışmaları arasında; 1- Anıtların ve eski yapıtların saptanması ve kütüğe geçirilmesi, 2- Bunların tıpkıçizimlerinin yapılması, yapılanların doğruluğunun denetlenmesi, 3- Anıtların ve eski yapıtların onarımı bulunmaktadır. Bugün Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı

olarak çeşitli kentlerde çalışan Rölöve ve Anıtlar Müdürlükleri vardır.

1952'de Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir Rölöve Bürosu İstanbul'da 2. Mahmut Türbesi'nde çalışmalarına başlamıştır. Genel müdürlüğün merkezinde 1961 yılında bir rölöve bürosu kurulmuş, 1966'da yeniden örgütlenerek tıpkıçizim çalışmalarını yürütmüştür. Bu büro belli bir program içinde Türkiye'deki eski yapıtların tıpkıçizimleri ile yenileştirme tasarımlarını hazırlamaktadır. Türkiye'de 1930'lardan beri kullanılmakta olan fotogrametri de çeşitli okulların ders programına alınmıştır. Türkiye Ulusal Fotogrametri Birliği (TUFB) 1974'de kurulmuş, adı daha sonra Türkiye Ulusal Fotogrametri ve Uzaktan Algılama Birliği (TUFUAB) olarak değiştirilmiştir.

Kampanyalar

Yenileştirme konusundaki ulusal ve uluslararası kampanyalara da değinmek gerekir. UNESCO ile ortaklaşa düzenlenen S.O.S. İstanbul -Göreme (İstanbul ve Göreme'nin Tarihsel Alanlarını ve Anıtlarını Koruma Kampanyası, 1984), İstanbul Anakent Belediyesi ile *Güneş* Gazetesi tarafından yürütülen Tarihsel İstanbul Çeşmeleri kurtarılmalıdır kampanyası (1984-1985) bu çalışmalara örnektir. 1985'de Bursa'da düzenlenen Tarih içinde Bursa adı altındaki çeşitli etkinlikler arasında biri "Tarihsel Çevrede İşlevsel ve Mekansal Yenileme", öteki de "Tarihsel Kentte Yeni Yerleşme ve Yapılaşma" konulu iki tasarım yarışması açılmıştır. Gene UNESCO'nun katkısıyla 1978'de İstanbul Belediyesinde eski yapıları korumayı amaçlayan Tarihsel Alanları ve Surları Koruma (TASK) Bürosu kurul-

muş ve işlevinin önemli ölçüde kısıtlandığı 1989'a kadar bu kentteki koruma ve onarım çalışmalarını yürütmüştür.

Türkiye'de düzenlenen en büyük koruma ve kurtarma girişimlerinden biri Orta Doğu Teknik Üniversitesi öncülüğünde başlatılan Keban çalışmaları olmuştur. Bu yüksek kurulun Keban baraj gölü altında kalacak tarihsel yapıtlarla ilgilenmesi 1966 yılında başlamıştır. Üniversite bu bölgeye giden araştırmacıların raporunu 1967'de *Doomed by the Dam* (Baraj tarafından ölüme mahkum edildiler) adlı kitapta yayınlamış, bu da hem yurt içindeki hem yurt dışındaki araştırmacıların ilgisini çekmiştir. 1968 yılı bütçesine Keban projesi için ödenek konmuş, *Milliyet* Gazetesi'nin açtığı bir kampanya ile de ek yardım sağlanmıştır. Proje daha sonra doğrudan ODTÜ Rektörlüğü'ne bağlı Tarihi Eserleri Kurtarma, Değerlendirme, Araştırma Merkezi'ne bağlanmıştır.

Keban baraj gölünün dolmaya başladığı 1974-1975 yıllarına kadar süren kurtarma ve belgeleme çalışmalarına Ankara ve İstanbul'daki yüksek okullardan, zaman zaman da yurt dışındaki üniversitelerden kazıbilimciler, tarihçiler, mimarlık tarihçileri, halkbilimciler, mimarlar ve yenileştirmeciler katılarak sayısız kültür varlığının kurtarılmasını, çoğunun ise ilk kez tanınmasını sağlamışlardır. Taşınır kültür varlıkları ilgili bölge müzelerine kaldırılmıştır. Taşınamaz yapıtların da önemli olanları sökülüp başka yerlerde yeniden kurulmuştur. Benzer çalışmalar ırmağın daha alt bölgelerinde de sürdürülmektedir. Aşağı Fırat Projesi adını alan bu çalışmaların ilki 1975'de tarama çalışması olarak başlamış, sonuçları da 1977'de yayınlanmıştır. O zamandan beri Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler

ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün desteği ile yerli ve yabancı kazıbilimcilerin yönetimi altında kazı ve kurtarma çalışmaları yapılmaktadır.

1976'da İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne bağlı Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü (MTRE) tarafından başlatılan Safranbolu Haftaları da korumacılık konusundaki ilk geniş ölçekli kamuoyu oluşturma çalışmasıdır. Bu haftalar adı geçen ilçedeki eski yapıları, özellikle de tipik konutları tanıtmış, onların koruma altına alınmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirmiş, böylece dikkatlerin sivil mimarlık yapıtları üstüne çekilmesine neden olmuştur.

Başarılı Uygulamalar

Türkiye'de koruma, onarım ve yenileştirme çalışmaları özellikle cumhuriyetin kuruluşundan sonra nitelik ve nicelik açısından önemli bir çoğalma göstermiştir. Ören yerlerinde düzenli kazılar yapılması, buluntuların yerinde ya da müzelerde korunması gibi çalışmaların yanı sıra, onarım çalışmaları da çağdaş yöntemlerle sürdürülmüştür. Bu dönemde belli başlı bütün Selçuklu ve Osmanlı yapıtları onarım görmüş, bir bölümü de yenileştirilerek yaşamaları sağlanmıştır.

Bu alanda gerçekleştirilmiş başarılı çalışmalar da vardır. 1980'de Malta köşkü yenileştirmesi EUROPA NOSTRA birliğinin uluslararası beğeni ödülünü almış, Vakıflar Genel Müdürlüğü Edirne'deki Rüstem Paşa Kervansarayı ile ilki 1980'de verilen Ağa Han mimarlık ödüllerinin yenileştirme dalında olanını kazanmıştır. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından onarılıp kullanımına açılan İstanbul Sultanahmet'deki Yeşil Konak, 1985'de

EUROPA NOSTRA madalyasını almıştır. Antalya Kaleiçi koruma ve yenileştirme tasarımı da uluslararası düzeyde beğeni kazanarak ödül almış bir çalışmadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KORUMA, ONARIM VE YENİLEŞTİRME KONULARIYLA İLGİLENEN KURULUŞLAR

Türkiye'de çeşitli kuruluşlar eski yapıtların, mimarlık anıtlarının korunması, onarılması, yenileştirilmesi konularıyla ilgilenmiştir, ilgilenmektedir. Bunların arasında biri çalışmalarının niteliği ve niceliğiyle özel bir önem taşır. Bu, 1951'de kurulan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'dur. Taşınmaz eski yapıtlar ve anıtlar yüksek kurulu, ya da kısaltılmış adıyla GEEAYK, bu alanlarda çalışan bilim adamlarıyla gene aynı konuyla ilgilenen devlet kuruluşlarından gelmiş üst düzey yöneticilerinin oluşturduğu bilimsel bir kuruldur. Görev yaptığı otuz yılı aşkın süre içinde sayısız eski yapıtın kurtarılmasını, mimarlık anıtının onarılıp korunmasını sağlamıştır.

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu

GEEAYK'nin en önemli özelliği, kimi üst düzey yöneticileri gibi doğal üyeleri dışındaki üyelerini kendisinin seçebilmesidir. Bir başka özelliği de üyelik süresinin üyenin emeklilik yaşı ya da temsilcisi olduğu kuruluştaki görev süresiyle sınırlı olmasıdır. Kurula bu tür özelliklerin verilmiş olması, üyelerine her türlü etki ve baskıdan bağımsız, özgürce karar verme olanağını sağlamak içindir. Kurul da bu doğrultuda çalışmış, tek tek yapıların belgelene-

rek kurtarılması ile uğraştığı gibi, sit koruma planlarını da incelemiş, gerektiğinde onaylama yetkisine dayanarak onları geri çevirmiş ve yeniden yapılmalarını istemiştir. Kurul ilke kararları ile de uygulamalara yön verici rol oynamıştır.

GEEAYK'in biri İstanbul'da, öteki de 1976'dan sonra Ankara'da olmak üzere iki bürosu olmuştur. Bunlar önceleri Kültür Bakanlığı'na bağlıyken, 1979'da Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün şubesi durumuna getirilmiş, 1980'de yeniden bakanlığa bağlanmıştır. GEEAYK yaptırım gücü olmayan karar verici bir kuruldur. Aldığı kararlar Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, İmar ve İskan Bakanlığı, yerel yönetimler gibi örgütler tarafından uygulanır ve denetlenir. Böyle olmasına karşın eski yapıtların yokedilmesinden yarar sağlayan kişi ve kuruluşlar sürekli olarak onu suçlamışlar, çalışmalarını engellemek, hatta kendisini ortadan kaldırmak istemişler, bu amaçlarına da 1983'de ulaşmışlardır. Çıkarılan Kültür ve Doğa Varlıklarını Koruma Yasası, özerk bir kuruluş olan GEEAYK'i kaldırmış, onun yerine kısa süreli ve atanarak gelen görevlilerin oluşturduğu bir yüksek kurul ile bölge kurulları koymuştur.

En Önemli Eski Yapıt Sahipleri

Türkiye'de tarihsel eski yapıt niteliği taşıyan mimarlık anıtlarıyla başka taşınmaz kültür varlıklarına sahip olan en önemli kuruluşlar:

a) Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür (ve Turizm) Bakanlığı,

b) Vakıflar Genel Müdürlüğü, ve

c) Yerel yönetimler, belediyelerdir.

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü 1982

yılına kadar çeşitli nitelikler taşıyan 417 sit alanı saptamış ve belgelemiştir. 100 kadarı kentsel sit olan bu alanlarda 3442 anıt niteliğinde yapı ve 6815 sivil mimarlık örneği saptanmış ve belgelenmiştir.

Aynı yıllarda Vakıflar Genel Müdürlüğü de kayıtlarıyla 7457 eski yapıta sahip olduğunu açıklamakta, bunların 4438'inin cami, 606'sının hamam, 1023'ünün türbe, 264'ünün medrese, 41'inin kütüphane, 57'sinin kervansaray, 70'inin bedesten, 9'unun darüşşifa - bimarhane, 281'inin tekke - zaviye - mevlevihane, 35'inin imaret, 112'sinin külliye, 258'inin de bunların dışında kalan yapı türlerinden oluştuğunu belirtmektedir. Yerel yönetimlerin elinde bulunan eski yapıtların bir dökümü bulunmamaktadır.

Kültür Varlıkları Konusuyla İlgilenen Kuruluşlar

Kültür varlıklarının korunması, onarılması ve yenileştirmesi alanında kuramsal ya da uygulamalı çalışmalar yapan kuruluşlar şunlardır:

- Bayındırlık, İmar ve İskan Bakanlığı gibi bakanlıklar ile Karayolları Genel Müdürlüğü gibi bunlara bağlı yönetim birimleri.

Karayolları Genel Müdürlüğü özellikle tarihsel köprülerin onarımı ile ilgili çalışmalar yapmaktadır. 1982'ye kadar belirlenen 354 tarihsel köprünün 3/5'nin kullanılmakta olduğu belirlenmiştir. Bunların bakım ve onarım çalışmaları yapılmaktadır. Bu genel müdürlüğün *Karayolları Belleteni, Karayolları Bülteni, Karayolları Bülten* adlarıyla çıkardığı dergide tarihsel köprüler (ve kimi zaman da onların onarımı) ile ilgili yazılar yeralmaktadır.

- Kendileri doğrudan koruma - onarım - yenileştirme işlerinden sorumlu olmamalarına karşın, el-

lerinde bulunan yapıların bakım ve onarımını yapan öteki bakanlıklar ve devlet daireleri.

- Dernekler

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de koruma, onarım ve yenileştirmecilik konularıyla ilgilenen dernekler olmuştur. 1911/12 (bir kaynağa göre de 1908) yılında kurulan İstanbul Şehri Muhipleri Cemiyeti (İstanbul Kentini Sevenler Derneği) bunların en eskilerinden biridir. Derneğin amacı kentin estetik güzelliklerini tanıtmak, kent içindeki anıtlarla ilgili bilgileri yayınlamak, kentin tarih ve mimarlık açısından değer taşıyan yapılarını korunmak için hükümet katında girişimlerde bulunmaktır. Derneğin yönetim kurulunda Said Halim Paşa, Ahmet Midhat Efendi gibi önde gelen kişilerin yanı sıra, Arkeoloji Müzesi müdürü Halil Ethem Bey, müze görevlisi Makridi Bey, mimar ve Güzel Sanatlar Akademisi öğretim görevlisi Vedad (Tek) Bey gibi kişiler de yeralmıştır.

Derneğin yerli ve yabancı 180'den çok üyesinin olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmaları arasında İstanbul Anadoluhisarı'ndaki Köprülü Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'nın korunması ve onarımına ilişkin girişimler, İstanbul surları üstünde Çatladı Kapı'daki İustinianus Sarayı'nda yapılan kazıbilim çalışmalarına temel oluşturacak yüzey araştırmaları, Gülhane Parkı Soğuk Çeşme Kapısı'nın bulunduğu yerdeki Sur-u Sultani ile Mimar Sinan'ın yapıtı olan Ayasofya Hamamı'nın yıkılmasının engellenmesi gibi çalışmalar vardır. Birinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda derneğin çalışmaları aksamış, sonra da durmuştur. Daha sonra, 1940'lı yıllarda Turing ve Otomobil Kurumu'nun bir şubesi olarak-ayrı bir tüzükle kurulan İstanbul'u Sevenler Grubu adlı çalışma birimi, bu derneğin kalıtına sahip çıka-

rak amaçları doğrultusunda çalışmalar yapmış, aldığı kararlar da bu kurumun *Belleten*'inde yayınlanmıştır. Grubun çalışmaları arasında İstanbul'daki çeşme ve sebillerin, ahşap yapıların, Galata Kulekapısı Mevlevihane Külliyesi'nin onarım çalışmaları vardır.

1946'da bir Türkiye Anıtlarının Korunmasına ve Onarılmasına Yardım Derneği'nin kurulduğu öğrenilmektedir. Derneğin onarımına katkıda bulunduğu yapılar arasında İstanbul Kanlıca'daki Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı, Ankara'da da Hacıbayram ve Ahi Şerafettin Türbeleri bulunmaktadır.

Türkiye Tarihi Evleri Koruma Derneği ise 1976'da kurulmuştur. Amacı bir biçimde ilgi gören anıtsal yapıların yanı sıra, Türk evi gibi anonim geleneksel yapıların da korunmasını sağlamaktır. Dernek 1978'de EUROPA NOSTRA Birliği'ne girmiş, 1979'da da kamu yararına çalışan bir dernek olarak kabul edilmiştir. İstanbul'da Dede Efendi Evi'nin yenileştirme çalışmalarını yürüten dernek ağırlıklı olarak tanıtma çalışmaları yapmaktadır. İlkini 1983'de düzenlediği Tarihi Türk Evleri Haftası'nı her yıl yineleyerek bunları gezi ve seminer çalışmalarıyla desteklemektedir.

Sanat Tarihi Mezunları Derneği'nin İstanbul'daki Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü'nde düzenlediği konuşma dizilerinde korumacılık ve yenileştirme konularına da yer verilmektedir. 1987'de kurulan Bizim Ülke Derneği de doğal, tarihsel ve kültürel çevreyi korumayı amaçlamaktadır. 1989'da kurulan Ada Dostları Derneği, İstanbul'un ilçesi durumundaki adaların korunmasını, buradaki olumsuz yapılaşmanın durdurulmasını amaçlayan bir kuruluştur.

İzmir'de de İzmir ve Havalisi Asar-ı Atika Mu-

hipleri Cemiyeti (İzmir ve Yöresi Eski Yapıtları Sevenler Derneği) adlı bir kuruluşun bulunduğu bilinmektedir. Dernek 1929-1934 yılları arasında 21 kitap yayınlamıştır. Bu tür derneklere büyük kentler dışından bir örnek, Bursa'da bulunan Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu adlı dernektir. 1946'da kurulan bu dernek Bursa'nın içi ile ilin öteki yerleşme merkezlerindeki eski yapıtları belirlemek, yayınlarıyla bunları tanıtmak ve korunmalarını sağlamak yolunda çalışmalar yapmıştır. Dernek 1980'lerin başına kadar 130 yapıtı yıkılmaktan kurtarmış, çalışmalarını da yayınladığı 16 broşürle kamuoyuna duyurmuştur. 1950'de kent tasarımcısı H. Prost tarafından yapılan Bursa imar planının eski yapıtlar açısından denetlenmesi bu dernekten istenmiş, dernek de bu görevi yerine getirerek çalışmasının sonuçlarını Bursa Belediyesi'ne iletmiştir.

Yaptıkları yayınlardan Edirne ve Kayseri'de de eski yapıtları, anıtları, müzeleri koruma derneklerinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca hemen her kentte bulunan o yöreyi tanıtma, bölgedeki turizmi geliştirme amaçlı dernekler de korumacılık konularıyla ilgilenmekte, eski çağlardan kalan yapıların, tarihsel anıtların onarımına duyarlılık göstermektedirler.

- Eski Eserler (1989'dan sonra Anıtlar) ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

1920 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Türk Asar-ı Atikası Müdürlüğü kurulmuştur. Bir süre Hars Müdürlüğü olarak da anılan kuruluş, 1925'den sonra kurulan Asar-ı Atika Müzeler Dairesi Müdürlüğü (Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü) adını alarak tarih, kültür ve sanatla ilgili taşınır - taşınmaz tüm belge, anıt, kalıntı ve buluntuları saptamak, yazmak, korumak, onarmak,

müzelik ürünleri, tarihsel belgeleri değerlendirmek, bunları koruyacak müzeler açmakla görevlendirilmiştir. Önce Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak çalışmış, 1972'de de bir Bakanlar Kurulu kararıyla Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı'na bağlanmıştır. 1975'den beri Kültür Bakanlığı'na (1981-1989 arası Kültür ve Turizm Bakanlığı) bağlı olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Adı 1989'da Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne çevrilmiştir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak çalışan Rölöve ve Anıtlar Müdürlükleri de eski yapıların tıpkıçizimlerini yapıp saklamakta, başkaları tarafından yapılan tıpkıçizimleri denetlemektedir. 1986'da 7 tane olan bu müdürlükler aşağıdaki kentlerde bulunurlar:

1. Ankara Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü (Cumhuriyet Bulvarı (2. TBMM), Ulus, Ankara)
2. İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü (Sultanahmet, İstanbul)
3. İzmir Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü (Konak, İzmir)
4. Konya Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü (Mevlana Meydanı Turizm Danışma Binası, Konya)
5. Adana Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü (Ziyapaşa Bulvarı No:114, Kuruköprü, Adana)
6. Diyarbakır Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü (Cahit Sıtkı Tarancı Evi, Diyarbakır)
7. Erzurum Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü (Mumcu Caddesi (Eski Kültür Müdürlüğü Binası), kat 2, Erzurum)

- Kültür, Milli Eğitim, Turizm ve Tanıtma, Kültür ve Turizm Bakanlığı gibi bakanlıklar ile Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü gibi bunlara bağlı yönetim birimleri

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü bu alanda çalışan en yeni kuruluş olmasına karşın, kısa süre içinde önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bunlardan birincisi 1990'da Ankara'da toplanan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurultayı adlı toplantının düzenlenmesidir. Genel müdürlük bu toplantının çalışmalarını bir kitapta toplamış, ayrıca iki de temel başvuru kitabı yayınlamıştır. Bunlardan birincisi korumacılık, onarım ve yenileştirme konusundaki yasal düzenlemeleri içermektedir. TAÇ Vakfının katkısıyla gerçekleşmiş ikincisi ise gene bu konularda çıkmış yayınları toplayan bir kaynakçadır.

- Milli Parklar Dairesi
- Milli Saraylar Daire Başkanlığı

Osmanlı İmparatorluğu zamanında padişahların yaptırdığı saray, köşk ve kasır gibi yapıların büyük bir bölümü 1924'de cumhuriyet yönetimine geçmiştir. 1925'de çıkan bir Bakanlar Kurulu kararı Milli Saraylar Müdürlüğü adlı bir örgüt kurmuş, ulusal sarayları bu örgüte bağlamıştır. 1933 yılına kadar Maliye Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan bu müdürlük, o yıl çıkan Bütçe Yasası ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bağlanmış, 1934'de çıkarılan bir yönetmelik de müdürlüğün yönetim, bakım ve koruma görevlerini belirlemiştir. 1983'de çıkan bir yasayla da müdürlük Milli Saraylar Daire Başkanlığı adıyla yeniden örgütlenmiştir.

İstanbul'daki Dolmabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı, Aynalıkavak Kasrı, Küçüksu Kasrı, Ihlamur Kasrı, Yıldız Sarayı, Şale ve Yalova'daki Atatürk Köşkleri bu başkanlığa bağlıdır. O da bu önemli tarihsel yapılar için gerekli bakım, onarım ve yenileştirme çalışmalarını yürütmektedir. Bu hizmetlerin daha iyi bir biçimde görülebilmesi ama-

cıyla 1984 yılında TBMM Vakfı kurulmuştur. Bu yıl içinde düzenlenen bir sempozyumun ardından TBMM Başkanlık Divanı 1985'de ulusal sarayların kullanımı, işletilmesi, tanıtılması konusunda ana ilkeleri belirlemiştir. 1987'de yayınlanmaya başlayan *Milli Saraylar* adlı derginin yalnız bir sayısı çıkmıştır. Kuruluş, Avrupa Konseyi Tarihsel Mirasın Bütün Korunması Bölümü tarafından yayınlanan *Zanaatlar ve Miras* (El Sanatları ve Kalıt) adlı bülteni çevirerek dağıtmaktadır. Bu bültenin 1. ve 2. sayıları 1988'de, 3. ve 4. sayıları da 1989'da çıkmıştır.

Milli Saraylar yönetimine bağlı en büyük ve önemli yapı Dolmabahçe Sarayı'dır. İçinde kimi tarihsel olayların da geçmiş olduğu bu yapı 1952'de haftada bir gün olmak üzere halka açılmış, 1964'de de resmi açılışı yapılmıştır. 1971'de gezilmesi yasaklanan saray, 1979'da açılmış, 1981'de bir ay kadar kapalı kaldıktan sonra yeniden açılmıştır. Saray yapımı, süslemeleri, içindeki eşyaları ve bahçesiyle bir dönemi yansıtan en önemli kültür varlıklarından biri durumundadır.

- Özel Kuruluşlar

Bunlardan biri olan Yapı Merkezi 1965'de kurulmuştur. Araştırma, tasarım ve uygulama çalışmaları yapan merkez 1965'de Galata Kulesi yenileştirme çalışmasıyla eski yapıtların onarımı konusuyla ilgilenmeye başlamıştır. 1966'da Sümerbank Genel Müdürlüğü yenileştirmesi, 1967'de de Adapazarı yer sarsıntısında hasar gören Sakarya Vilayet Sarayı onarımı gerçekleştirilmiştir. Yapı Merkezi Selanik'de 1978 yer sarsıntısında hasar gören Atatürk Evi için onarım çalışmalarını yürütmüş, Çırağan Sarayı'nın taşıyıcı sistemini konu alan çalışmasını da 1983'de Kültür ve Turizm Bakanlığına sunmuştur.

- Kültür ve Tabiat (Doğa) Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu

Bu kurul daha önceki GEEAYK yerine kurulmuştur. Ama ondan ayrıldığı en önemli nokta, üyelerinin atama yoluyla belirlenmesidir. Belli başlı görevi kültür ve doğa varlıklarını belirleyerek onları kütüğe geçirmektir (tesbit ve tescil). Kurulun bu çalışmaları başta *Resmi Gazete* olmak üzere çeşitli yayın araçlarıyla duyurulur. GEEAYK'nın alt kuruluşu olmamasına karşın KTVKYK'ya yardımcılık yapabilecek bölge kurulları oluşturulmuştur. Yerel kararlar buralarda alınmakta, ancak yüksek kurulun işe karışmasını gerektiren konular ona gelmektedir.

KTVKYK bir bölümü GEEAYK döneminde alınmış ilke kararlarını da uygulamaktadır. 1984'de çoğaltmalar biçiminde, 1989'da da kitapçık biçiminde derleyerek yayınladığı bu kararlar koruma, onarım ve yenileştirme konularında çalışanlar için önemli bir yol gösterici niteliğindedir. KTVKYK Başkanlığı 1989'da yılda iki sayı yayınlanacak *Müze-Museum* adlı bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Burada onarım ve yenileştirme çalışmalarının tanıtımına da yer verilmektedir.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları eski yapının belirlenmesi, eğer tarihsel yapıt sayılacaksa hangi türe gireceği, kent içindeki sit alanlarının saptanması gibi konularda çalışma yaparlar. Ayrıca yenileştirme tasarımlarının eski yapıyı, tarihsel dokuyu, kentsel ya da doğal çevreyi bozmayacak nitelikler taşımasını denetlerler. 1986'ya kadar 9 tane olan bölge kurullarının aşağıdaki kentlerde büro müdürlüğü bulunmaktadır:

1. Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Büro Müdürlüğü (Cumhuriyet Bulvarı (2. TBMM) Ulus, Ankara)

2. İstanbul KTVK Bölge Kurulu Büro Müdürlüğü (Meclisi Mebusan Caddesi, No: 10, Fındıklı, İstanbul)

3. İzmir KTVK Bölge Kurulu Büro Müdürlüğü (Sosyal Sigortalar İşhanı Blok C/1, Kat 4, Konak, İzmir)

4. Konya KTVK Bölge Kurulu Büro Müdürlüğü (Larende Caddesi, Etnoğrafya Müzesi, Kat 2, Konya)

5. Adana KTVK Bölge Kurulu Büro Müdürlüğü (Ziyapaşa Bulvarı No:114, Kuruköprü, Adana)

6. Kayseri KTVK Bölge Kurulu Büro Müdürlüğü (Atatürk Evi, Kayseri)

7. Diyarbakır KTVK Bölge Kurulu Büro Müdürlüğü (Cahit Sıtkı Tarancı Evi, Diyarbakır)

8. Erzurum KTVK Bölge Kurulu Büro Müdürlüğü (Mumcu Caddesi, (Eski Kültür Müdürlüğü), Kat 2, Erzurum)

9. İstanbul Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü (Eski Darphane Binası), Sultanahmet, İstanbul)

Daha sonra Antalya'da da bir KTVK Bölge Kurulu kurulmuştur. İstanbul gibi kimi büyük merkezlerde bölge kurullarının sayısı birden çok olabilmektedir.

- T.C. Turizm Bankası A.Ş.

Bu kuruluş Antalya'da Kaleiçi rekreasyon alanı, yat limanı yenileştirmesi, İstanbul'da Sait Halim Paşa Yalısı'nın yenileştirilmesi gibi konulara para yardımı yaparak katkıda bulunmuştur.

Turizm Bankası'nın İstanbul Planlama Bürosu 3. Ahmet Alanı ve çevresinin, Ayasofya Alanı'nın, Hippodrom - Sultanahmet Alanı'nın düzenlenmesi konularında çalışmıştır. Ayrıca Kapalıçarşı'daki Kalpakçılar Caddesi düzenlemesi, Sultanahmet

Arastası, Soğuk Çeşme sokağı düzenlemesi gibi tasarımlar hazırlamış, Beyoğlu - Galata, Eminönü Hanlar Bölgesi, Çırağan Sarayı ve çevresi ile Kuruçeşme için turizm ve gelişme planları yapmıştır. Türkiye Anıt Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma (TAÇ) Vakfı gibi kuruluşların kurulmasına da katkısı bulunan banka, 1989'da Kalkınma Bankası'na geçmiştir.

- Türkiye Anıt Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma (TAÇ) Vakfı gibi vakıflar

Vakıflar kurucularının belirlediği bir alanda karşılık beklemeden hizmet üreten kuruluşlardır. Çeşitli kaynaklardan elde ettikleri gelirlerini kamu yararına bir amaç doğrultusunda kullanırlar. Türkiye'deki eski yapıların korunması, onarılması geleneksel olarak vakıflar aracılığıyla yapılmıştır. Günümüzde bunlara yenileştirme alanında uzmanlaşan vakıflar katılmıştır. Eski yapıt sahiplerine teknik yardım sağlayan, onlara bilgi, gerektiğinde karşılıksız tıpkıçizim ya da tasarım veren yeni vakıflardan biri Türkiye Anıt Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma Vakfı'dır.

TAÇ Vakfı 1976'da kurulmuştur. Teknik bürosu aracılığıyla tıpkıçizimler hazırlamakta, onarım ve yenileştirme tasarımları üreterek bunları uygulamaktadır. Çalışmalarının önemli bir bölümü İstanbul'da olmakla birlikte Ankara, Bursa, İzmir gibi öteki kentlerde de çalışmaları vardır. İstanbul'da kimi önemli yalılar, bankalara ait yapılar, Ankara'da Kaleiçi Evleri, Bursa'da Hünkar Köşkü, İzmir'de Kızlarağası Hanı, Birgi'de Çakır Ağa Konağı üstünde çalışmalar yapmıştır. TAÇ Vakfı "Tarihsel İstanbul Çeşmeleri Kurtarılmalıdır" kampanyasına Maçka'daki 2. Abdülhamit Çeşmesi, Eyüp-Gümüşsuyu'ndaki Rayet Keşan Kalfa Çeşmesi ona-

rımlarıyla katılmıştır. Çalışmaları arasında kent tasarımı ölçeğinde sit koruma planları hazırlamak da vardır. Bunların en önemlilerinden biri İstanbul surları onarımları içindeki Karasurları çevre düzenleme çalışmasıdır. EUROPA NOSTRA Birliği üyesi olan TAÇ Vakfı ayrıca yayın, araştırma, bilimsel toplantılar düzenleme gibi çalışmalar yapmakta, her yıl dağıttığı ödüllerle de mimarlık öğrencilerini bu alana yönelmeye özendirmektedir. *TAÇ* adıyla çıkarmakta olduğu dergi daha sonra yıllığa dönüştürülmüş, bu yıllığın ilk sayısı da 1991'de yayınlanmıştır. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan kaynakça TAÇ Vakfı'nın katkısıyla gerçekleşmiştir, içindeki bilgiler vakıf bilgisayarında da yazılıdır.

Yıldız Sarayı Vakfı, daha çok Yıldız Sarayı ve çevresinin onarım ve yenileştirme işleriyle ilgilenmektedir. Türk Kültürünü Güçlendirme Vakfı, onarım ve yenileştirmecilik konusunda bilimsel toplantılar düzenlemektedir. İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı, UNESCO tarafından düzenlenen kültürel varlıkların geri verilmesi konusundaki toplantıyı, Milli Saraylar Sempozyumunu, İstanbul ve Göreme'deki tarihsel yer ve yapıtların korunması, yenileştirilmesi ve tanıtılmasına ilişkin olarak başlatılan kampanyaya katkıda bulunmuştur.

- Tükiye Turing ve Otomobil Kurumu gibi kurumlar

Türkiye'de turizm ve otomobilcilik konusundaki ilk kuruluş olan Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1923'de Türk Seyyahin Cemiyeti adıyla kurulmuş, daha sonra da Türkiye Turing Kulübü adını almıştır. 1930'da kamu yararına çalışan bir dernek olarak tanınan kuruma, gümrük ve trafik konula-

rıyla ilgili olarak kimi özel yetki ve görevler verilmiştir. 1971'de Gümrük ve Maliye Bakanlıklarıyla imzaladığı bir protokol ile sınırlarda yurt dışından gelen Türklerin giriş belgelerinin kurum tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Türkiye önemli bir döviz, kurum da gelir kaynağına kavuşmuştur. Bunun bir bölümü daha ilerde kurum tarafından gerçekleştirilen onarım ve yenileştirme işlerinde, yayın çalışmalarında kullanılmıştır. Bu uygulamanın 1990'da kaldırılması kurumun büyük ölçekli onarım ve yenileştirme çalışmalarını önemli ölçüde kısıtlamıştır.

Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu İstanbul Yıldız Parkındaki Malta Köşkünü, Çadır Köşkünü, Emirgan Parkı'ndaki Sarı Köşkü, Beyaz Köşkü, Emirgan Korusu'ndaki Pembe Köşkü, Çubuklu'daki Hıdiv Kasrını, Sultanahmet'deki Yeşil Evi (Konak), Soğukçeşme Sokağı'ndaki Ayasofya Pansiyonlarını onartmış, yenileştirmiş, turistik amaçlarla kullanıma açmıştır. Bu çalışmaların kimi, uluslararası ödüller almıştır.

Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu daha çok doğal çevrenin korunması, çevre kirliliği gibi konularda çalışma yapmaktadır.

- TMMOB Mimarlar Odası gibi uğraş örgüt ve kuruluşları

TMMOB Mimarlar Odası kurulduğu 1954'den beri koruma, onarım, yenileştirme çalışmaları ile ilgilenmiştir. Odanın yayını olan *Mimarlık* dergisi sayfalarında bu konulara her zaman yer verilmiş, onların çoğunlukta olduğu özel sayılar çıkarılmıştır. Türkiye'deki mimarların yasal örgütü olarak hem kendi görüşünü, hem üyelerinin ve bu alanda uzman olan kişilerin görüşlerini kitapçıklar biçiminde yayınlamakta, gerektiğinde bu konuların uluslara-

rası düzeyde tartışılması için çalışmaktadır. Bir uğraş örgütü olarak yanlış uygulamalara karşı çıkmış, gerekli uyarıları yapmıştır. Ulusal ya da uluslararası düzeyde bilimsel toplantılar düzenleyerek, düzenlenmiş olanlara bildiri vererek ya da görüş belirterek katılmakta, uygulamaları izleyerek üyelerine duyurmaya çalışmaktadır. Mimarlar Odası aynı doğrultuda çalışma yapan öteki uğraş örgütleri ve kuruluşlarla işbirliği de yapmaktadır. 1990'da UNESCO ile birlikte *Kültürel Gelişmenin Dünya Onyılı ve Türkiye* adlı bir yayın gerçekleştirmiştir.

- Mimarlık dergileri

Türkiye'nin en eski kültür, sanat ve mimarlık dergisi yayınına 1931'de *Mimar* adıyla başlayan, 1935-1980 yılları arasında da *Arkitekt* adıyla yayınlanan dergidir. İlk mimarlık dergisinden bu yana bu tür bütün yayınlar her zaman korumacılık, onarım ve yenileştirme konularına yer vermiş, bilgi iletişimi sağlamak, deneyim biriktirmek ve kamuoyu oluşturmak için çaba göstermişlerdir. *İnşaat Malzemeleri ve Uygulamaları* dergisi bu konuları sürekli ele alan yayınlardan biridir. Kimi başka uzmanlık ya da uğraş dergilerinde de bu konulara yer verildiği görülür. Çevre sorunlarının önemsenmeye başladığı 1980'lerden sonra sanat, turizm, güncellik (aktüalite) gibi daha genel konuları ele alan yayınların, hatta giderek artan bir biçimde günlük basının da bu konulara yer ayırmaya başladığı gözlenmektedir.

- Üniversiteler

Üniversitelere, fakültelere, restorasyon bölüm, enstitü ve kürsülerine bağlı kişi ve birimlerin çok çeşitli çalışmaları bulunmaktadır. Üniversiteler eğitim-öğretim-araştırma çalışmalarının yanı sıra, bilimsel toplantılar düzenler, yayın yaparlar.

Türkiye'nin en eski mimarlık ve güzel sanatlar okulu 1883'de Sanayi-i Nefise Mektebi adıyla kurulan ve bugünkü adı Mimar Sinan Üniversitesi olan Güzel Sanatlar Akademisi'dir. Bu okulda ilk okutulan dersler arasında sanat tarihi ve eski yapıt bilgisi dersleri olmuştur. 1934'de kurulan Ulusal Mimarlık Seminerleri ile tıpkıçizim de mimarlık bölümü derslerine katılmıştır. 1960'dan sonra eski yapıtlar ile onların çeşitli özellik ve niteliklerini belirleyip saptamaya yarayan bu çalışmalar, Rölöve Atelyesi (tıpkıçizim işliği) adıyla kurulan birim tarafından sürdürülmüştür.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi 1967'de, Mimarlık Fakültesi'ne bağlı Restorasyon Bölümü'nün öncülüğünde, Keban Projesi adıyla bilinen kurtarma ve koruma çalışmalarını başlatmıştır. Daha sonra aynı üniversitede rektörlüğe bağlı bir Tarihi Eserleri Kurtarma, Değerlendirme, Araştırma Merkezi oluşturulmuş, Keban Projesi bu kuruluş tarafından sürdürülmüştür.

İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne bağlı olan Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü (MTRE), Safranbolu Mimari Değerleri ve Folkloru Haftası adlı etkinlikleri başlatarak, kamuoyunun dikkatini bu kasabada bulunan eski yapıtların, özellikle de konutların üstüne çekmiştir. *Anadolu Sanatı Araştırmaları* ve *MTRE Bülteni* adlı iki süreli yayını olan ve üye sayısı 890'a ulaşan bu enstitü, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) kararları uyarınca kapatılmıştır. Günümüzde sayıları otuza yaklaşan mimarlık okullarının yanı sıra, öteki yüksek öğrenim kuruluşlarında da korumacılık, onarım ve yenileştirmecilik konularında çalışmalar yapılmaktadır.

- UNESCO, ICOMOS, ICCROM gibi uluslarara-

sı kuruluşlar ya da onların Türkiye ulusal örgütleri, temsilcilikleri.

Başta Birleşmiş Milletler'in bilim, sanat ve kültür örgütü UNESCO ve Avrupa Konseyi olmak üzere pek çok uluslararası örgüt onarım ve koruma konusunda çalışmaktadır. Bunların arasında ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi), ICCROM (Kültürel Varlıkların Korunması ve Onarımı Araştırma Merkezi), ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi), İCC (Uluslararası Korumacılık Enstitüsü), UICN (Doğa ile Kaynaklarının Korunması İçin Uluslararası Birlik) gibi kuruluşlar vardır. CCC Avrupa Konseyi Kültürel İşbirliği Komitesi'nin kısaltılmışıdır. Bizim Avrupamız anlamına gelen EUROPA NOSTRA ise Avrupa Kültür ve Tarih Kalıtını Koruma Dernekleri Uluslararası Federasyonu'nun adıdır. Türkiye bu kuruluşların çalışmalarına üye olarak, onların ulusal şubesini kurarak katılmaktadır.

ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi) Türkiye Ulusal Komitesi 1956'da kurulmuştur. (Yönetmeliğinin yayınlanması: 1985.) ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) Türkiye Ulusal Komitesi 1967'de kurulmuştur. (Yönetmeliğinin yayınlanması: 1975 ve kimi değişikliklerle 1985.) Türkiye'nin 1969'da tam üye olduğu ICCROM tarafından İstanbul'da Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı adıyla bir yenileştirme ve koruma işliği kurulmuştur. Laboratuvarın *Müzelerde Koruma: Çevresel Koşulların Denetimi* (1967) adlı bir yayını vardır. Avrupa Konseyi Ulusal Komitesinin kurulması 1973'dedir. TAÇ Vakfı, Türkiye Tarihi Evleri Koruma Derneği gibi kuruluşlar EUROPA NOSTRA Birliği'nin üyesidirler.

- Vakıflar Genel Müdürlüğü

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde dağınık

ve düzensiz durumdaki vakıflar 1823'de birleştirilerek önce Evkaf-ı Hümayun, daha sonra da Evkaf Nezaret-i Çelilesi (büyük bakanlığı) adını alan örgüt tarafından yönetilmeye başlamıştır. 1924'de Şer'iye ve Evkaf Nezareti kaldırılarak yerine Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuş, 1935'de de bu müdürlüğün çalışmalarını düzenleyen Vakıflar Yasası çıkarılmıştır. Genel müdürlüğün görevlerinden biri tarihsel eski yapıtları belirlemek ve gerekiyorsa onarımlarını yapmaktır. Müdürlükte belgeleme amacıyla 1939'da bir fotoğraf arşivi ile işliği kurulmuştur. 1957 yılında 7044 sayılı yasayla Vakıf kökenli eski yapıların genel müdürlüğe bağlanması dolayısıyla fotoğraf arşivi genişlemiş, 1968'den sonra daha düzenli ve Batı ülkeleri örneğine göre çalışır duruma gelmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün tıpkıçizim işlerini yürüten Rölöve Bürosu, 1952'de İstanbul'da 2. Mahmut Türbesi'nde çalışmaya başlamıştır. Bu büro İstanbul bölgesinin tıpkıçizim işleri ile ilgilenmiştir. Genel müdürlüğün merkezinde tıpkıçizim işleri bu konularla ilgili kimselere ihale yoluyla verilmekteyken, 1961 yılında bir rölöve bürosu kurulmuş, 1966'da yeniden örgütlenerek tıpkıçizim çalışmalarını yürütmüştür. Bu büro belli bir program içinde Türkiye'deki eski yapıtların tıpkıçizimleri ile yenileştirme tasarımlarını hazırlamakta, genel müdürlük de çalışmalarını bunlara göre yürütmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü cumhuriyetin 50. yılı olan 1973'de yaptığı bir yayında, o tarihe kadar 1084 eski yapıtın onarım ve yenileştirmesini yaptığını söylemektedir. Bu kuruluş tarafından son yıllarda gerçekleştirilmiş onarım ve yenileştirme çalışmaları arasında, İstanbul'daki Sultanahmet Camisi, Sultanahmet Camisi Arastası, Davut Paşa

Camisi, Fatih Camisi, Beylerbeyi Camisi, Üsküdar'daki Aşçıbaşı Konağı, Selami Efendi Tekkesi gibi yapılar vardır. Genel müdürlük yayın çalışmaları da yapmaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü taşınmaz kültür varlıklarının, yani tarihsel yapıların onarımı çalışmalarının yanı sıra, taşınır kültür varlıklarının korunması alanında da çalışmalar yapmıştır. Hayri Efendi'nin Evkaf Nezareti (Vakıflar Bakanlığı) zamanında, 1914'de, Evkaf-ı İslâmiye adıyla bir müze kurulmuş, bu müze 1927'de Türk ve İslâm Eserleri Müzesi adıyla Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Vakıflar yönetimi daha sonra dört müze daha kurmuştur. İstanbul'da bulunan bu müzeler Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi, Halı Müzesi, Kilim ve Dokuma Yaygılar Müzesi ve Türk Hat Sanatları Müzesi'dir. Bu müzelerde gösterime sunulan yapıtlar genel müdürlüğe bağlı vakıflardan sağlanmaktadır.

- Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1981 yılında kurulan Vakıf İnşaat, Restorasyon ve Ticaret A.Ş.

1982'den beri çalışmakta olan şirket, 1983-1985 arasında, Edirne'de Selimiye Camisi'nin, 1984'de de İstanbul'da Sultanahmet Camisi Arastası'nın onarımlarını üstlenmiştir. Şirket 1990'da Prof. Doğan Kuban yönetiminde Restorasyon Belgeleri Dizisi adlı bir yayın başlatmıştır. Dizinin ilk kitabı 1983-1985 yılları arasında Edirne'de Selimiye Camisi'nde yapılan onarım çalışmalarını anlatmaktadır.

- İstanbul Büyükkent Belediyesi Tarihsel Alanları ve Surları Koruma Bürosu gibi yerel yönetim birimleri, belediyeler, onların ilgili müdürlükleri.

Yerel yönetimlerin görevi arasında eski yapıtları, tarihsel anıtları korumak, onları onarıp yenileş-

tirmek de vardır. Bunu yapabilmek için ayrı bürolar kurdukları da olur. İstanbul Büyükkent Belediyesinin TASK Bürosu böyle bir birimdir. İstanbul surları, surların üstündeki kimi kapılar (Silivri Kapı, Belgrat Kapı, Mevlana Kapı) ve kuleler, Yerebatan Sarnıcı, Piyale Paşa Hamamı, Rasim Paşa Yalısı, Sultanahmet'deki Talat Paşa Konağı gibi yapılar, İstanbul Büyükkent Belediyesi tarafından onarılmış ya da yenileştirilmiştir. Abraham Paşa, Fethi Paşa koruları gibi kentsel yeşil alanların düzenlenerek açılmaları da bunlara katılabilir.

Birden çok yerel yönetimin bir araya gelerek ortak sorunlarına çözüm aradığı da görülmektedir. Marmara Denizi'ne ve boğazlarına kıyısı olan belediyeler, 1973'de sınırlarını aşan çevre sorunlarına çözüm bulmak ve Marmara'nın kirlenmesini önlemek amacıyla bir araya gelmişler ve iki yıllık bir çalışmadan sonra, 1975'de Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği'ni (MBB) kurmuşlardır. Bugün de çalışmalarını sürdürmekte olan kuruluş "Marmara Bölgesi Tarihi Çevre Envanteri" adlı bir çalışma başlatmış, *Marmara Bölgesi Doğal ve Tarihi Yerler Sözlüğü* (1988) adlı bir de kitap yayımlamıştır.

- Müzeler ve kütüphaneler

Türkiye'deki müzelerin görevleri arasında, taşınır kültür varlıklarını saklayıp gösterime sunmanın yanında, taşınamaz kültür varlıklarının korunması, belgelenmesi, gerektiğinde onarılması konularında çalışma yapmak da bulunmaktadır. Herhangi bir yerde eski yapıt, gömü (defîne), ören yeri kalıntısı gibi bir şey bulunduğunda, bunun oraya en yakın müzeye bildirilmesi gerekir. Bu alanlarda çalışma yapmak da özel izinle olur ve yerel müzeler tarafından denetlenir. Ayrıca müzelerin belgelikleri ve kitaplıkları da bulunmaktadır.

1984 sonu sayılarına göre Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak çalışan 127 müze vardır. Bunlarda iki milyonun üstünde taşınabilir eski yapıt kayıtlıdır. Ayrıca Milli Savunma Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Belediyeler, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimar Sinan Üniversitesi, Maden Tetkik Arama Enstitüsü gibi kuruluşlar ile özel kişi, dernek ve vakıflara bağlı müzeler de bulunmaktadır.

Kütüphanelerden bu kapsamda sözetmekten amaç ise onların her tür eski yapıt, tarihsel olay, sanat yapıtı, mimarlık anıtı gibi taşınır ya da taşınmaz kültür varlıklarıyla ilgili yazılı bilgilerin, belgelerin bulunabileceği yerler olduğunu anımsatmak içindir. Doğal olarak onların sahip olduğu eski yazma yapıtlar da korunması gereken kültür varlıkları arasındadır.

Doğal Varlıklar Konusunda Çalışma Yapan Kuruluşlar

Konunun bütünlenmesi amacıyla doğal çevreye yönelik korumacılık çalışmaları yapan kuruluşlara da değinilecek olursa, bunların arasında konuyla doğrudan ilgili bakanlıkların, yerel yönetimlerin yanı sıra,

- Çevre Müsteşarlığı (389 sayılı yasa gücündeki kararname ile görevlerinin belirlenmesi, 222 sayılı Çevre Genel Müdürlüğü'nün kurulması, İl Çevre Kurulları, Merkez Çevre kurulu (1990'da kaldırılmıştır.)
- Özel Çevre Koruma Kurumu (Başbakanlığa bağlı, tüzel kişiliğe sahip kurumun içinde Gökova, Köyceğiz, Göksu, Fethiye, Patara ve Kekova'nın bulunduğu özel çevre koruma bölgesi ile ilgili plan ve

tasarımların hazırlanması ve hukuksal girişimleri yapabilme yetkileri)

gibi devlet kuruluşları,

- 1955'de kurulan Türkiye Tabiatını Koruma Derneği (1963'deki bir Bakanlar Kurulu kararı ile Uluslararası Tabiat ve Tabiat Kaynaklarını Koruma Birliği'ne üye olma ve onunla işbirliği yapma izni, 1970'den bu yana da Avrupa Konseyi Çevre ve Doğayı Koruma Dokümantasyon ve Haber Merkezi'nin Türkiye Temsilcisi; *Tabiat ve İnsan* adlı süreli yayın)

- 1972'de kurulan Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu (Bakanlar Kurulu kararıyla kamu yararına çalışan dernek)

- 1975'de kurulan Doğal Hayatı Koruma Derneği (*Kelaynaktan Haberler* adlı süreli yayın)

- 1978'de kurulan Türkiye Çevre Sorunları Vakfı (*Çevre Haber Bülteni* adlı süreli yayın, 60 kadar kitap)

- Hava Kirliliğiyle Savaş Derneği

- Peysaj Mimarisi Derneği

gibi özel kuruluşların bulunduğu görülür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KORUMACILIK, ONARIM VE YENİLEŞTİRME TEMEL KAVRAMLARI

Koruma, onarım ve yenileştirme çalışmaları bir bölümü de yabancı dillerden alınmış sözcüklerle anlatılırlar. Görece yeni olan bu kavramların birbirine koşut olarak kullanıldığı, yeterince açık seçik olmadığı, birbiri yerine geçtiği ya da örtüştükleri görülür. Onun için bunları açıklamakta yarar vardır.

KORUMA: Herhangi bir nesne ya da olguyu elden geldiği kadar bozulmadan, o andaki durumunda tutmaya denir. Bu kavram çok geniştir, uygulama çalışmalarını anlattığı gibi bunların yapılması için gerekli yönetimsel, parasal, yasal önlemleri de kapsar. Yalnız nesneler değil, kültür varlığı kapsamına giren gelenek, görenek, töre, tören gibi halkbilimsel olguları korumak, bunların yaşamasını sağlamak da koruma çalışmaları içinde düşünülebilir.

BAKIM: Bir nesne ya da olgunun varlığını en iyi koşullar altında sürdürebilmesi için yapılan çalışmalara bakım denir. Kültür varlıklarını onlara zarar verebilecek dış etkilerden korumak, ısı, ışık, ışınım, nem gibi çevre koşullarını denetim altında tutmak gibi gereçleri, yapı öğe ya da bölümlerini dış etkenlere karşı koruyan, onların yaşamını uzatıp etkinliklerini yükselten cila yapmak, boya yenilemek gibi çalışmalar da bakım sayılır.

TEMİZLİK (Temizleme, Liberasyon): Bir yapıtın üstüne biriken kirlerden arındırılmasına denir. Günlük yapıldığında bir bakım çalışması olarak da

düşünülebilir. Ama en önemlisi toz olan kirler sözkonusu kültür varlığının dokuları içine işleyecek kadar etkili olmuşsa, yapıtı bozmamak için özel yöntemlere başvurmak gerekir. Bakım gibi temizliğin de düzenli aralarla yapılan süreli bir çalışma olması gerekir.

Yapıları üstlerini saran mantar, yosun, ot gibi bitkisel, böcek, kemirgen gibi hayvansal zararlılardan arındırmak, içlerinde zamanla biriken döküntü taş (moloz) ya da çöp gibi atıklardan kurtarmak da temizliğe girer. Kimi zaman bir yapıdaki gereçlerin dış katmanı bozulup niteliklerini yitirmiş olabilir. Daha kapsamlı bir onarım çalışmasının parçası olarak bu bölümlerin kazınarak uzaklaştırılmasına da temizlik dendiği olur.

ONARIM: Onarım bir nesnede, bir yapıtta ortaya çıkan bozulmaların o yapıt üretilirken kullanılan yöntem ve gereçlerle, olabiliyorsa tıpkıları kullanılarak giderilmesine denir. Dokumaların söküğünü aynı iplikle dikmek, deliklerini aynı kumaşla yamamak, tabloların boyasını aynı boyayla yenilemek gibi.

Yapı gibi taşınamaz bir kültür varlığı sözkonusuysa, onarımdan onda varolan işlev-yapım-biçim ilişkileri değiştirilmeden yapılan hasar giderme işlemleri anlaşılır. Çatısını aktarmak, sıvasını, badanasını yenilemek, kaplamalarını değiştirmek, onarım sayılır. Daha büyük onarımlar da vardır, bir yapının pencerelerini, kapılarını yenilemek, donatımını elden geçirmek, hatta taşıyıcılarını yeniden yapmak gibi. Bütün bunlar eğer o yapıdaki işlev-yapım-biçim ilişkilerini değiştirmiyorsa, yapılan işlemin adı onarımdır.

Kimi zaman bir yapıda yalnız ya da öncelikle onun ayakta durmasını sağlayan bölümlerin, yani

taşıyıcı öğelerin onarılması, hatta yenilenmesi gerekebilir. Bu durumda SAĞLAMLAŞTIRMA'dan sözedilir.

YENİLEŞTİRME (Restorasyon, Renovasyon): Dokuma, resim, yontu gibi daha küçük yapıtlar düşünüldüğünde yenileştirmeyi onarımdan ayırmak güçtür. Yenileştirmede özgün gereçlerle yapım yöntemleri kullanılmayabilir, ayrıca bunu göstermekte de bir sakınca görülmez. Örneğin mermerden yapılmış bir yontunun ayakta durmasını sağlamak için eksik parçaların yerine çelikten yapılmış destekler kullanılabilir.

Yapı gibi taşınamaz varlıklar sözkonusu olduğunda, yenileştirmeden o yapının ilk yapıldığında varolan işlev-yapım-biçim ilişkilerinin en az biri korunarak yapılan onarım ve değiştirme işlemleri anlaşılır. Eski bir konak müzeye dönüştürülmüşse, yani işlevsel bir değişikliğe uğrayacak biçimde elden geçirilmişse, bu yenileştirmedir. Benzer biçimde bir yapının taşıyıcıları çağdaş yapım yöntemlerinden biri kullanılarak yenilenmek zorunda kalabilir. Onu biçimsel olarak değiştirecek kat çıkma, kanat ekleme gibi işlemler de yapılabilir. Bunlar yenileştirme kapsamı içine girer.

TIPKIYAPIM (Yeniden Kurma, İlkselleştirme, Canlandırma, Eşitleme, Restitüsyon, Rekonstrüksiyon, Revitalizasyon): Kimi zaman herhangi bir şeyin ilk yapıldığı günkü gibi yapılması, olduğu gibi yeniden kurulması gerekir. Taşınabilir kültür varlıklarında buna KOPYA denir. Resim ya da yazılı belgeler için REPRODÜKSİYON, TIPKI BASIM, FAKSİMİLE gibi kavramlar kullanılmaktadır.

Tıpkıyapım çalışmaları iki türlü olur. Bunlardan biri tasarım, ötekisi de uygulama düzeyindedir. Birincisi bir yapının ilk yapıldığı zaman nasıl oldu-

ğunu gösteren, somut verilere olduğu kadar kestirim ve varsayımlara da dayanan çizimleri anlatır. İkincisi ise bir yapıyı olduğu gibi yeniden kurmaya denir. Japonya'da dış etkilere karşı uzun süre korunamayan kimi ahşap tapınakların bir eşini daha ilk yapı yokolmadan onun yanına kurmak gibi bir gelenek vardır. Özgün yapının yaşamını sürdürmesi bu tür sürekli bir tıpkıyapım işlemiyle sağlanır. İse yöresinde 690 yılında kurulan bir Şinto tapınağı günümüze kadar her yirmi yılda bir temelinden çatısına bir önceki tapınağın yanına yeniden kurulmuştur ve bu işlem bugün de sürdürülmektedir.

Kimi zaman bir yapı ilk yapıldığı değil de daha sonraki dönemlerden birinde değişikliklerle günümüze kalmış olabilir. Böyle bir yapı üstünde yapılacak yenileştirme çalışmaları sırasında onu ilk durumuna getirecek ekleme ve çıkarmalar yapmak gerekebilir. Bu çalışmalara da BÜTÜNLEME (bütünleştirme, tamamlama, (yeni ekle) geliştirme, reintegrasyon) adı verilir.

YENİLEME: Artık korunmasına, saklanmasına olanak kalmayan özgün bir yapıtın yerine ona benzeyen bir başkasının konması demektir. Yapılar sözkonusu olduğunda, yıkılmış ya da yukarda sayılan işlemlerden hiçbirinin uygulanamayacağı durumdaki kalıntıların temizlenerek yerine yeni bir yapının yapılması anlaşılır. Yenilemelerde belli bir yüksekliğin korunması, eski yüz düzenlemesinin kullanılması, yeni yapının çevresindeki yapılara aykırı düşmemesi gibi koşullara uyma zorunlulukları olabilir. Kimi ülkelerde bu tür yapıların dış görüntüsü, rengi, yapı gereçleri, çatı kaplamasının türü ve eğimi gibi özelliklerin önceden belirlendiği olmaktadır.

Onarım ve koruma çalışmalarının etkili olabil-

mesi için en önemli koşul, yapıtın özgün durumunun bilinmesidir. Bunun için de belgeleme çalışmalarının yapılması gerekir. Yapıtın boyutlarını, biçimini, dokusunu, yapımını, süslerini, üstündeki bozulmaları gösterecek çizim, resim, fotoğraf, yazılı ya da sözlü betimlemelerden yararlanılır. Yapılar için ise TIPKIÇİZİMLER (rölöveler) hazırlanır. Bunlar bir yapının o günkü durumunu olduğu gibi gösteren çizimlerdir. Tıpkıçizimler daha sonra yapılacak tıpkıyapım ve yenileştirme tasarımlarına dayanak oluştururlar. Onları tıpkıyapım tasarımlarından ayıran nokta, yapıtta varolan kimi eksikliklerin, bozuklukların tamamlanmadan, olduğu gibi gösterilmesidir (*).

Tıpkı çizimlerin elden geldiği kadar gerçeğe uygun olmasına özen gösterilir. Son yıllarda FOTOGRAMETRİ ile yapılan tıpkıçizimler yaygınlaşmıştır. Fotogrametri, fotoğrafik görüntülerin ve elektromanyetik dalgaların yazım, ölçüm ve yorumlama işlemlerine denir. Bunlar nesnelere ve çevrelerine ilişkin güvenilir bilgiler verirler. Bu bilim dalının en önemli özelliği, doğrudan nesnelerin üstünden ölçü almasıdır. Bu nedenle de daha çok ulaşılması zor ya da olanaksız yerlerdeki nesnelerin ölçülmesinde kullanılır.

Kültür varlıklarını tek başlarına korumak yetişmez, onların çevreleriyle bir bütün oluşturması da önem taşır. Dolayısıyla bu çevrenin de koruma

(*) Bu satırların yazarı röleve ya da rölöve yerine TIPKIÇİZİM sözcüğünün kullanılmasını önermektedir. Mimar Cengiz Bektaş Fransızca kökenli rölöve sözcüğünün kimi sözlüklerde "ölçüleme", "kayıt ve zabıt" gibi karşılıkları olduğuna değindikten sonra onun yerine "saptama çizimi" denebileceğini söylemiştir. Aynı mimar "restorasyon projesi" yerine de "onarım tasarımı" denebileceğini düşünmektedir.

altına alınması gerektiği düşünülmüştür. Örneğin tarihsel bir camiyi korumak yetişmez, onunla birlikte biraz ilerisindeki çeşmeyi, üstünde bulunduğu sokak ya da alanı, hatta bunlara bakan evleri de o bütünün bir parçası olarak görmek ve korumak gerekir. Bir yapıyı ya da yapılar kümesini, kimi zaman sokak ya da alan gibi öteki kent öğeleriyle birlikte ele almaya SİT KORUMA denir.

Dört sit türü tanımlanmıştır. Bunlardan birincisi KENTSEL SİT'lerdir. Tarih, estetik, mimarlık ve sanat açısından özellik taşıyan, bir arada bulundukları için de teker teker taşıdıkları değerden daha çok değer taşıyan kültürel ve doğal çevre öğelerinin bulunduğu alanlara kentsel sit denir. TARİHSEL SİT önemli olaylara sahne oldukları için korunmaları gereken yerlere verilen genel addır. KAZIBİLİMSEL (arkeolojik) SİT de kalıntılarının yer ya da su altında bulunduğu bilinen antik bir yerleşme ya da eski bir uygarlığın bulunduğu alanlara denir. Sonuncu kavram olan DOĞAL SİT ise ilginç doğa ve yerbilimsel özellik ve niteliklere, güzelliklere sahip olan korunması gerekli alanları anlatır. Bütün bu sitler tek başlarına olabileceği gibi, birden çoğunun bir arada olduğu da olur.

Kimi zaman belli bir kent parçasının koruma altına alınması düşünülebilir. Bu yerleri anlatmak için PROTOKOL BÖLGESİ (ya da alanı) deyimi kullanılır. Gerektiğinde bu yöre ya da kent parçaları için SİT KORUMA PLANI ya da KORUMA İMAR PLANI adı verilen kent düzenleme çalışmaları yapılır.

Bu alanda kullanılan (ve kimi yasalarda da geçen) başka terimler de vardır. Örneğin ANIT önemli tarihsel olayların geçtiği, kazıbilim, tarih, sanat açısından bir önem ve özellik taşıyan, korunması ve

değerlendirilmesi gerekli her türlü mimarhk yapıtı ile aynı nitelikteki yontular için kullanılır. KÜLLİYE de mimarlık değeri, çevreye katkısı açısından korunması, değerlendirilmesi gerekli görülen, ayrı ya da bir arada olan yapı kümelerine denir. Eski bir yerleşmenin ya da eski bir uygarlığın kalıntılarının bulunduğu, yer ya da su altında olduğu bilinen ya da ortaya çıkarılmış bir yer sözkonusu olduğunda ise ÖREN YERİ deyimi kullanılmaktadır.

DEĞERLENDİRME denince kültür ve doğa varlıklarının sergilenmesi, düzenlenmesi, tanıtılması, kısaca onlardan kültür ve turizm amaçlı yararlanma anlaşılır. KURTARMA herhangi bir yapının kendisine hasar vereceği bilinen bir durumdan çıkarılması ya da tehlikenin uzaklaştırılmasıdır. Seyrek de olsa yapının kendisinin tehlikeli ortamdan uzaklaştırıldığına da rastlanmaktadır. İVEDİLİ (acil) ONARIM sözcükleri de benzer bir durum için kullanılır. Bir yapıda ayrıntılı onarım çalışmaları başlamadan onun içinde bulunduğu durumun daha kötüye gitmemesi için alınan ilk önlemlere bu ad verilir.

Koruma, onarım ve yenileştirme çalışmalarını anlatan eski sözcükler de vardır. Bunlara eski yazılarda rastlanabileceğinden buraya kısa açıklamaları alınmıştır:

ISLAH: İyileştirme, düzeltme, eksikleri tamamlama, fenahğı giderip iyileştirme,

İHYA: Diriltme, canlandırma, taze can verircesine şenlendirme, yeniden kuvvetlendirme, uyandırma,

MUHAFAZA: Koruma, saklama, kayırma, bırakmama, değiştirmeme,

TADİL: Doğrultma, doğrulama, düzeltme, değişiklik yapma,

TAKVİYE: Sağlamlaştırma, güçlendirme, kuvvetlendirme, destekleme,

TAMİR: Onarma, düzeltme, bozuk şeyi düzeltme, eski bir şeyi düzeltip yeni duruma getirme,

TECDİD: Yenileme, yenilenme,

TERMİM: Tamir etme, onarma (çoğulu: Termimat), demektir.

Ayrıca anıt karşılığında ABİDE, yapıt karşılığında ESER (çoğulu: asar), eski karşılığında ATİK, ATİKA, eski yapıtlar, antikite eserleri karşılığında ASAR-I ATİKA, doğa karşılığında TABİAT, doğal karşılığında TABİİ sözcükleri kullanılmaktadır. GAYRİMENKUL sözcüğü de taşınamaz anlamına gelmektedir. TESBİT saptama, belirleme, TESCİL kütüğe geçirme, yani bir deftere yazma demektir.

BEŞİNCİ BÖLÜM
KORUMA TÜRLERİ

Korumak, sözlük anlamıyla bir kimseyi ya da bir şeyi dış etkilerden uzak tutmak, demektir. Ayrıca bir şeyin eskimesini, yıpranmasını, süregelen bir durumun değişikliğe uğramasını önlemek de korumak sözcüğüyle anlatılmaktadır. Bu sözcüğün çok çeşitli kullanımları olduğu gibi, bir şeyi çok çeşitli biçimlerde koruma olanağı da vardır. Bir bahçe, çevresine çift çekilerek korunur. Sporcular düştükleri zaman yaralanmamak için koruyucu giysiler giyerler ya da maske, eldiven, dizlik gibi şeyler takarlar. Bir meyva ağacını zararlılardan korumak için ilaçlamak gerekir. Derinin en üst katmanına KORUN adı verilir. KORUNAK, KORUNCAK, KORUYUCU (hekimlik), KORUGAN gibi sözcükler ondan türemiştir.

Korumak sözcüğünün eşanlamlıları da vardır. Bunlardan biri olan "olduğu gibi saklamak" anlamındaki MUHAFAZA ETMEK eski Türkçe'dir, MUHAFAZAKAR da eskiye bağlı anlamına gelir. Bunun yabancı dildeki karşılığı ise KONSERVATİF sözcüğüdür. Latince kökenli conservatio'dan türeyen KONSERVE sözcüğü dilimize Fransızca'dan girmiştir, yiyeceklerin bozucu dış etkilerden korunarak saklanmasını anlatır - yani o da bir tür koruma eylemidir. Müzik, tiyatro ve bale öğreniminin yapıldığı okul anlamına gelen KONSERVATUVAR sözcüğü de tam açıldığında, içinde bu sanatları barındıran, onlara ilişkin becerileri saklayan, onların

eski tür ve biçimlerini koruyarak eğitimini yapan kuruluş demektir. Bu sözcük İngilizce'de, içinde sıcak iklim bitkilerinin soğuk iklim koşullarından korunarak yetiştirildiği ser, sera, limonluk, kış bahçesi anlamına gelen CONSERVATORY biçiminde kullanılmaktadır. Almanca'daki (Landes-) KONSERVATOR sözcüğü (ya da deyimi) müzelerde, saraylarda koruyucuyu ya da eski yapıtların, kültür ve sanat varlıklarının korunmasından sorumlu eyalet görevlisini belirtir.

Burada bizi ilgilendiren bu sonuncu koruma türüdür. Kültür varlıkları bakılarak, onarılarak, yenileştirilerek korunurlar. En çok da mimarlık yapıtları özel koruma önlemleri gerektirirler. Onların ağırlık, sağlamlık, büyüklük gibi kimi özellikleri düşünülünce, bu bir çelişki gibi gözükürse de, bunun öyle olmadığı hemen anlaşılır. Yapıların daha özenle korunmasına, bu özellikleri yolaçmaktadır bile denebilir: Mimarlık yapıtlarını üstlerine gelmekte olan bir tehlikeden kaçırmak, geçici bir süre için başka bir yere taşımak, gizleyip saklamak olanağı yoktur. Kopyasını çıkarmak, bir eşini başka bir yerde yeniden kurmak türünden önlemlere de ancak çok özel durumlarda başvurulabilir. Onun için bu kültür varlıklarına kendi yapılarına uygun bir korumacılık anlayışıyla yaklaşmak gerekir.

Mimarlık yapıtlarının korunmasında dolaylı (endirekt) koruma ile varolan durumun korunması (prezervasyon, konservasyon) ayrımları yapılmaktadır. Dolaylı korumadan bozucu etkenlerin ortadan kaldırılması anlaşılır. Yapının o andaki durumunun dondurulması anlamına gelen varolan durumun korunması ise bir sağlamlaştırma çalışmasıdır, yapı gereçleri ile taşıyıcı strüktürün sağlamlaştırılması olarak ikiye ayrılır.

Türkiye gibi hızla gelişen ülkelerde yapılar çok çabuk eskirler. Bu fiziksel olan, yani zamanla aşınma ve yıpranma sonucu ortaya çıkan bir eskime olduğu kadar işlevsel, yapımsal, biçimsel bir eskimedir de. Başka bir deyişle yapıların işlevleri eskiye göre daha hızla değişmekte, yeni yapım yöntemleri eskilerin yerini almakta, biçimlendirme anlayışlarında da hızlı değişimler olmaktadır. O nedenle kimi zaman günümüze yakın dönemlerde yapılmış yapıların tarihsel anıt sayılacak yaşa gelmeden koruma altına alınması gerekmektedir.

Yapılara uygulanan bir başka korumacılık türü de yabancı ülkelerde çok sayıda örneği bulunan açıkhava müzeleridir. Yerinde korunma olanağı bulunmayan kimi yapılar bu müzelere taşınıp yeniden kurulurlar, böylece oldukları gibi ve çoğu kez de içlerindeki özgün eşyalarla birlikte koruma altına alınmış olurlar. Bahçe ve park gibi kendini oluşturan öğeler arasında canlı varlıklar bulunan yapılar için de özel koruma önlemleri gerekir.

Kazıbilim çalışmalarının amacı yalnız eski uygarlıkların kalıntılarını ortaya çıkarmak değildir. Buluntuların korunması da önem taşır. Bu tür çalışmaların yapıldığı alanlarda (ya da arkeolojik sitlerde) yerinde (in situ) korunması gereken kültür varlıkları için özel önlemler alınır. ANASTYLOSİS de bu bağlamda kullanılan bir deyimdir. Eski Yunanca'daki yukarı ile sütun anlamına gelen sözcüklerle kurulan bu terim, varolan ama bir nedenle birbirinden ayrılıp dağılmış parçaların yeniden bir araya getirilmesini anlatır. Kazıbilim çalışmalarında bulunan kırık çanak çömlekler bu yolla eski durumlarına getirilebildikleri gibi, yer sarsıntısı gibi bir nedenle yıkılmış tapınak benzeri daha büyük yapıtlar da bu yöntemle yeniden kurulurlar. Bura-

da önemli olan, birleştirme işinin özgün parçalarla yapılmasıdır.

Bir başka korumacılık türü de kent düzeyinde yapılan çalışmalardır. Bu da ilke olarak tek yapı için yapılan çalışmalara benzer. 1881'de çıkan Enbiye Kanunu (Yapı Yasası) gibi daha eski tarihli düzenlemeler bile İstanbul'da Kadıköy, Çamlıca ve Boğaziçi'ndeki ifrazların, yani yeni parselleme çalışmalarının bir dönümden küçük olamayacağını öngörmekle, buralardaki kent mekanlarının bozulmasını önlemeye çalışmışlardır. Bunu daha ilerde tüm Boğaziçi'ni sit alanı olarak benimseyen yasal düzenlemeler izlemiştir. Kentlerdeki büyük ölçekli yenileştirme çalışmalarına SAĞLIKLAŞTIRMA adı verilir. Bu, belli bir kent parçasında çağdaş altyapı donatım ve bağlantılarının kurulması demektir. Yollar yeniden düzenlenir, yapılar da ya onarılıp daha sağlıklı bir duruma getirilir ya da yenilenir.

Kent merkezlerindeki bölgeler genellikle yerleşmelerin en eski parçaları olduğundan gerek yol dokusu, gerek içerdiği yapılar gibi özellikleri nedeniyle, bunların bozulmasını engelleyecek özel koruma önlemleri almak da gerekebilir. Bu gibi alanlar için kullanılan PROTOKOL BÖLGESİ (ya da alanı) deyimi 1969'da yayınlanan bir yönetmelikte geçmekte, bir kentin gerek tarihteki önemi, gerek taşıdığı yüksek sanat değeri, gerekse gösterdiği kendine özgü yerleşme düzeni bakımından öz karakterini oluşturan yerleşme bölgesi olarak tanımlanmaktadır. Bu bölge ilgili kuruluşların katıldığı bir protokolla, yani imzaladıkları toplantı tutanağıyla belirlendiği için bu adı almıştır. Burası için hazırlanan ayrıntılı planların gösterdiğinin dışında yeni yapılaşma tümüyle yasaklanır, yeni yapılara ancak özel durumlarda belli koşullara uyan çok sınırlı izinler verilir.

Kent düzeyindeki çalışmalar, özellikle doğal yıkımlardan (afetlerden) sonra, belli kent parçalarının onarılmasına ya da yenileştirilmesine yönelik olabildiği gibi, tüm kentin yeniden kurulması yönünde de olabilir. 1955'de İstanbul'daki Kapalıçarşı yandıktan sonra, bu büyük kent parçasının onarımı için özel bir yasa çıkarılmıştır. Harput kenti ise varolan bir yerleşmenin bırakılarak başka yerde yeniden kurulmasına bir örnektir. Burada yaşayanlar 1832'de 5 km ilerde kurulan Mamuret-ül Aziz, yani bugünkü Elazığ kentine taşınmışlardır. Erzincan kenti de 1939'da geçirdiği yer sarsıntısından sonra eski kentin biraz ilerisinde yeniden kurulmuştur. 1950'de Gördes kasabasının Kocamutluk yöresindeki yeni yerine taşınmasına karar verilmiştir.

Ulusal parkları da korumacılık çalışmaları arasında saymak gerekir. Bunlar bir ülkede bölgesel düzeydeki korumacılık örnekleridir. Ulusal parklar hem doğal hem kültürel varlıkları korumak amacıyla kurulurlar. Bunlar çoğu kez oraya gelenlere dinlence olanakları da sağlayan geniş alanlardır. Türkiye'de ulusal parklara ilişkin ilk çalışmalar ormancılık sorunlarına bağlı olarak başlamıştır. 1947 yılında çıkarılan bir yasayla Bolu iline Abant Gölü ile ormanlarını turistik amaçlara uygun bakım ve işletme yetkisinin verilmesi bu konudaki ilk girişimdir. 1953-1956 yılları arasında Bursa'da Uludağ Parkı'nın kurulması yolundaki çalışmalar sonuç vermemiştir. 1956'da çıkarılan 6831 sayılı Orman Yasasının 25. maddesi ulusal parklar başlığını taşır. Türkiye'deki ilk ulusal park ise 1958'de kurulan Yozgat Çamlığı Ulusal Parkı'dır. 1959'da da ulusal parkların ayrılması, planlanması, planların uygulanması ve yönetilmesine ilişkin bir yönetmelik çıkarılmıştır. Bu yönetmelik 1973'de yerini yeni bir

yönetmeliğe bırakmıştır. Ulusal Parklar Yasası ise 1983'de çıkmış, onu 1986'daki Ulusal Park Fon yönetmeliğinin yürürlüğe girmesi izlemiştir. Büyük alanları kapsayan ulusal parkların yanı sıra, doğayı koruma alanları, doğa parkları ve benzeri özel alanlar da ayrılmakta, koruma altına alınmaktadır.

Bir başka korumacılık türü de, uğraşları gereği özel yetkilerle donatılmış devlet kuruluşlarının ilgi alanları içine giren yapıtların bakım ve onarımından sorumlu olmalarıdır. Bunun en iyi örneklerinden biri, Karayolları Genel Müdürlüğü'nün denetimi altındaki tarihsel köprülerdir. 1973'de çıkan ve bu genel müdürlüğün çalışmalarını yeniden düzenleyen yasanın 2. maddesi, tarihsel yol ağları ve yolla ilgili yapıların bakım ve gözetimini bu kuruluşa vermiştir. 1710 sayılı Eski Yapıtlar Yasası da bu görevin köprüler bölümünü özellikle belirtir. Karayolları Genel Müdürlüğü 1973'den bu yana korunması gerekli 354 köprü belirlemiş, bunları onarım programına almıştır. Daha ilerde bunlara bugün inceleme aşamasında olan menzil, namazgah, sarnıç, han ve kervansaray gibi yapılar da katılacaktır.

Benzer kavramların mimarlık ya da eski yapıtlar dışındaki alanlarda da kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Denizcilik Bankasının İstanbul'da çalıştırdığı kimi gemilerde, onların falan yılda filan tersanede yenileştirildiğini, yenilendiğini anlatan yazıtlar vardır. Büyük taşıtlarda yapılan yenileştirmeye başka bir örnek trenlerde görülür. Ülkemize eskiden gelmiş olan kimi lokomotif ve vagonlar onarılıp çalışacak duruma getirilmekte, kendi ülkelerinde çoktan ortadan kalkmış bu araçları görmek için özel olarak Türkiye'ye gelen gezginlerin içine binip gezmesi amacıyla kullanılmaktadır. Bir otomobilin silindirlerindeki pistonların halkalarını de-

ğiştirerek, ya da daha iyisi silindirlerinin içine gömlek geçirerek yapılan yenileme işlemine rektifiye etmek denir. Latince düz ya da doğru anlamına gelen ve kimi zaman ek biçiminde kullanılan "rect-" ya da "recti-" sözcüğünden türemiştir, düzeltmek, doğrultmak, ayarlamak, onarmak anlamlarına gelmektedir. (Bu sözcük Türkçe'de direkt, direktif, direksiyon, rektör, rektörlük, direktör, direktörlük, rektum gibi sözcüklerde de geçmektedir.)

Yenileştirme yerine kullanılan restorasyon sözcüğü dilimize Fransızca'dan girmiştir. Batı dillerinde soyu tükenmiş hayvanlarm resim ya da maket biçiminde canlandırılmasına restorasyon denmektedir. Bu sözcük bir siyasalbilim terimi olarak da kullanılır. Bir nedenle tahttan uzaklaştırılmış bir hükümdar ailesinin yeniden yönetime gelmesi ya da getirilmesi bu sözcükle anlatılır. İngiltere'de Stuart'ların, Fransa'da Bourbon'ların yönetime yeniden egemen olmalarında olduğu gibi. Tarihte de 1815-1848 arası Restorasyon Dönemi diye anılır, çünkü bu dönemde Avrupa ülkelerinde (özellikle Avusturya başbakanı Klemens Metternich'in (1773-1859) önderliğinde) Fransız Devrimi ile Napoléon yönetiminden önceki koşulların yeniden kurulması için yoğun çalışmalar olmuştur.

Restore etmek deyimi müzikte de kullanılmaktadır. Bir bestecinin bilinmeyen ya da unutulmuş besteleri gün ışığına çıkarılır ve bunlar çalınmak amacıyla elden geçirilirse, yani eksik, okunmayan yerleri o bestecinin biçemine, o yapıtın özelliklerine uygun biçimde tamamlanırsa, yenileştirmeden sözedilir. Solmuş, lekelenmiş fotoğraflar kimyasal yönetimlerle temizlenmekte, daha rahat okunabilir duruma getirilmektedir. Çeşitli nedenlerle yıpranmış sinema filmleri onarılıp düzeltilmekte, sessiz

film döneminde yapılanlar seslendirilmekte, siyah-beyaz yapımlar bilgisayar aracılığıyla renklendirilmekte, yani bir tür yenileştirme işleminden geçirilmektedir. Halı gibi büyük dokumalar onarılmakta, yenilenebilmektedir. Son yıllarda bozulmuş yağlıboya resimleri onardığını söyleyen kimi işlikler, bunu, tablo restorasyonu yaptıklarını söyleyerek duyurmaktadır. Bu bağlam içinde 2. Abdülhamit (1876-1909) tarafından Yıldız Sarayı'nda kurulan marangozluk işliğine Tamirhane-i Hümayun, yani Padişahlık Onarımevi adının verildiğinin bilinmesi de ilginç olabilir. Son olarak yenilemek, yenilenmek sözcüklerinin mecazi olarak kullanıldığını da unutmamak gerekir. Bunun en bilineni (ve belki de en önemlisi) bir insanın kendini eski bilgilerinin etkisinden kurtarması, düşünce bakımından yenileyebilmesidir.

Görüldüğü gibi koruma-onarım-yenileştirme, kapsamı oldukça geniş olan karmaşık bir konudur. Türkiye açısından varolan kaynakların değerlendirilmesi anlamını da taşıdığından, bunun en iyi biçimde yapılabilmesi için bu alanda çalışan uzmanların dışında eski yapıt sahiplerinden yerel yönetimlere, tek tek bireylerden devlet örgütlerine kadar pek çok kişi ve kuruluşu yakından ilgilendirmekte, araştırmalar, uygulamalar, yasal düzenlemeler, parasal kaynaklar, kültürel ve turistik değerlendirme gibi çok çeşitli yanlarıyla taşınır ve taşınamaz tek tek yapıtlardan kent, bölge, hatta ülke ölçeğine kadar üstünde durulması gereken önemli bir konu oluşturmaktadır.

ALTINCI BÖLÜM
KORUMA YÖNTEMİ

Çevre koşulları varlıkları etkileyerek onları içinde bulundukları ortamdan ayırt edilemeyecek bir duruma getirmeye çalışırlar. Başka bir deyişle bütün varlıklar yıpranırlar, eskirler, aşınırlar, bozulurlar, içinde bulundukları ortama karışıp yokolma tehlikesi içindedirler. Kültür varlıkları da bu kuralın dışında kalmazlar. Kapalı olmayan düzenlerde bu süreci olabildiğince yavaşlatabilmek için, onu oluşturan etkenlere karşı önlemler alınabilir, aksaklık ya da bozukluk gösteren kesimlerin de onarımına gidilebilir. Geri dönüşü olmayan, tek yönlü olan bu süreç, kimi zaman o kadar kendini göstermeden ilerler ki, başladığı anlaşıldığı zaman onu durdurmak ya da geriye döndürmek olanaksız olur.

Yapılar sözkonusu olduğunda, yeni yapılmış bir yapıyı doğal sürece karşı direnen bir düzenleme olarak görme olanağı vardır. Pek çok etken de onu bozmaya, ayrıştırıp çözüştürmeye, yıkılıp yokolma noktasına getirmeye çalışır. Yeni bir yapı bir süre bunlara kendiliğinden direnir, ama onun bu sürece daha başarılı bir biçimde karşı koymasını sağlamak için desteklenmesi, bakımının yapılması, zaman zaman ortaya çıkan bozulmaların onarılması gerekir. Onun bozulma, giderek de yokolma süresi bu yolla uzatılabilir, ondan sağlanacak yarar da bu oranda çoğalır.

Kültür varlığı sayılan eski yapıtları, mimarlık

anıtlarını korurken onları bozan etkenlerin neler olduğunu bilmek gerekir. Yeni eski, taşınabilir taşınamaz bütün anıtlar, mimarlık ve mühendislik yapıtları sürekli bir biçimde kendilerini bozmaya çalışan bu etkenlerin biri ya da bir kaçının ya doğrudan etkisi altında, ya da onların etkisi altına girme tehlikesi içindedirler. Yapı hasarları olarak da adlandırılan bu etkenlerin tanınması, onlara karşı alınacak önlemlerin belirlenmesi açısından önem taşır.

Herhangi bir yapıda hasar belirleme çalışması yapılırken, göze ilk görünen ya da akla ilk gelen hasar yapıcı etkenin saptanmasıyla yetinmemekte yarar vardır. Çoğu kez bu ilk etkenin yanı sıra onun doğmasına, sürmesine ya da hızlanmasına katkısı olan ikinci derecede etkenler vardır, bunlar ilk bakışta görünmeyecek gibi gizli olabilirler. Onların belirlenmesi, hasar verici etkenlerin birbirlerine karışmış yapı ve işleyişlerinin iyice anlaşılmasından sonra gerçekten sağlıklı koruma, onarım ya da yenileştirme önlemleri alınabilir.

Bir yapıya zarar veren, onu yıpratıp bozan, eskiten, hatta yıkıp kullanılamaz duruma getiren etkenler en ana çizgileriyle aşağıdaki gibi kümelendirilebilirler:

a) Yerbilimsel ve iklimsel koşullara bağlı etkenler (yer sarsıntısı, yıldırım düşmesi, don, sel, toprak kayması, vb.).

b) Hava koşullarına bağlı etkenler (sıcaklık-soğukluk farkları, nem, güneş, yağmur, rüzgar, ışınım koşulları, vb.)

c) Fiziksel etkenler (yangın, gereç yorumlaması, çözülme, bozulma, ayrışma, patlamalar, aşırı ısınma, çatlaklar, vb.)

d) Kimyasal etkenler (paslanma, asitlerin, baz-

ların, tuzların yapı gereç ya da öğelerini bozması, gazlar, vb.)

e) Yaşambilimsel (biyolojik) etkenler (ot bürümesi, böceklenme, kemirgenler, mantarlar, kökler ve tohumlar, vb.)

f) İnsana bağlı etkenler (kötü kullanım, niteliksiz gereç ve işçilik, spekülasyon, aldırmazlık, bilinçli yıkım, vb.)

g) Yapıya ve yapının bulunduğu yere bağlı etkenler (farklı oturmalar, tasarımına bağlı bozulmalar, aşırı kullanım, vb.)

Yapıya zarar veren etkenlerin yolaçtığı bozulmalar etkileme biçim ve süresine göre de ikiye ayrılırlar:

1) Uzun erimli (vadeli) bozulmalar,

2) Birdenbire oluşan bozulmalar.

Birinciler yerden gelen nem, iklim koşulları, kötü kullanım gibi sürekli ya da süreçli etkenler nedeniyle oluşan yapı hasarlarıdır. İkinciler de yer sarsıntısı, yangın, yıldırım düşmesi gibi birdenbire ortaya çıkan bir etken sonucu oluşanlardır.

Özellikle eski yapıların çok çeşitli sürprizler taşıyabileceğini unutmamak gerekir. Bunlar hiç beklenmedik anda ortaya çıkarak korumacıları, onarımcıları, yenileştirmecileri şaşırtırlar. Bunu İstanbul'daki Dolmabahçe Sarayı'nda raslanan bir durumla örnekleme olanağı vardır. Çabuk bitirme isteğiyle bu yapının duvarlarında başka başka harmanlardan getirilmiş tuğlalar kullanılmıştır. O dönemde birörnekleştirilmemiş olan tuğla boyutları arasındaki farklılıklar duvarlarda düzensizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuş, bunlar da sıvanarak kapatılmıştır. Bu amaçla sıvaların yer yer oldukça kalın tutulmuş olması, aradan belli bir süre geçtikten sonra en ufak bir titreşimde duvarlardan ayrı-

lıp dökülme tehlikesi göstermelerine yolaçmıştır. Üstlerinde yapıldığı döneme özgü süsleme ve kaplama bulunan bu sıvalar, uygulanan yapım yöntemi nedeniyle, başka bir deyişle yapılırken "aceleye getirildikleri için", yüz elli yıl sonra korumacılık açısından korkulu bir düş oluşturmaktadır.

YEDİNCİ BÖLÜM

ESKİ YAPILARIN ONARIM VE YENİLEŞTİRİLMESİ SÜRECİ

Belirleme ve Kütüğe Geçirme

Türkiye'de bir yapının eski yapıt ya da tarihsel anıt sayılması için onun önce belgelenmesi, başka bir deyişle yetkili kurulların alacağı kararlarla öyle olduğunun saptanarak kütüğe yazılması (tesbiti ve tescili) gerekmektedir. Bir eski yapının sahibi olan özel ya da tüzel kişiler, onunla ilgili herhangi bir yapım işlemine başlamadan önce bu belgelemeyi yaptırmak zorundadırlar. Bunun için bir mimara, yenileştirmeciye ya da bu konuda uzman bir büroya başvurulur, eldeki yapının tıpkıçizimlerinin yapılması istenir. Bu çizimler o yapı ortadan kalksa bile onun o günkü durumuyla yeniden yapılmasını sağlayacak ayrıntı düzeyinde hazırlanırlar. Buna varsa yapının tarihçesi, gerekliyse kimi başka ayrıntıların betimi ve yapıyı yeterince tanıtacak sayıda fotoğraf eklenir.

Bu belgeler gerçeğe uygun olup olmadıkları denetlenmek üzere Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'ne iletilir. Bu denetimden geçen tıpkıçizimler, ilgili Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kuruluna gönderilirler. Bunları inceleyen kurul sözkonusu yapının tarihsel yapıt sayılıp sayılmayacağını belirler, tarihsel yapıtsa hangi kümeye gireceğini saptar. Bu yapıyla ilgili her türlü işlem bundan sonra bu kararlar doğrultusunda yapılır.

Korumacılık Ölçütleri

Bir yapının tarihsel anıt ya da korunması gerekli kültür varlığı sayılabilmesi, içinde bulunduğu yere, zamana, özellikle de o kararı verecek yetkililere göre değişmektedir. Böyle bir kararın verilmesinde genellikle şu ölçütler yol gösterici olurlar:

1- Yapının kendi başına bir sanat yapıtı olması ve çevresine bu özelliğiyle bir varsıllık katması,

2- Düzenlenme, tasarlanma, biçimlenme gibi mimarlık özellikleri açısından belli bir türün örneği olması,

3- Toplumsal ya da kültürel tarihin belirli bir dönemini yansıtıyor olması,

4- Yapımında, gereç kullanımında bir yenilik oluşturması ya da artık yinelenemeyecek bir beceri ürünü ya da örneği olması,

5- Geçerli beğeni ile aynı yönde olmasa bile kendi çağını temsil eden bir yapı olması,

6- Ünlü kişi ya da tarihsel olaylarla bağlantısı olması,

7- Kent tasarımı ya da peysaj düzenlemesi açısından belli bir özellik, bir değer taşıması,

8- Ünlü bir mimarın yapıtı olması.

Bunlara zaman zaman başka ölçütlerin katıldığı da olur. Bir sokağın, bir kent parçasınının ya da tüm bir kentin kendine özgü bir biçimi, İstanbul örneğinde olduğu gibi, yüzyılların birikimiyle oluşmuş bir göğe vuran gölgesi (silüeti) olabilir. Bunun bozulmadan korunmasını istemek de ölçütlere katılabilir.

Eski Yapıt Grupları

Tarihsel yapıtlar üç ana kümeye ayrılırlar. Birinciye girenler üstlerinde hiçbir değişiklik yapıla-

mayacak kadar değerli olanlardır. Bunlar için ancak onarım sözkonusudur. İkinci kümedeki yapılar dış görünüşleri korunmak koşuluyla değiştirilebilecek yapılardır. Bunlar yenileştirme işlemi görebilirler. Son olarak da korunmasına gerek olmayan, yani yenilenebilecek yapılar kümesi gelir. Bunlar için yükseklik, çatı eğimi gibi çevre koşullarına uymak sözkonusudur, bunun dışında yıkılıp yeniden yapılmalarında sakınca yoktur. Bu üç ana kümenin alt bölümlenmeleri de bulunmaktadır. Ayrıca Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu gerekli görürse bir yapı için özel koruma önlemleri de önerebilir.

Yapının korunması gerekli bir kültür varlığı olduğu ve hangi kümede yeralacağı belirlendikten sonra sahibi mimarına ya da yenileştirmecisine ya bir onarım, ya bir yenileştirme ya da bir yenileme tasarımı hazırlatır. Başka yapı tasarımları gibi bunların gerçekleştirilmesi için de yerel yönetimlerin izni gereklidir. Ancak tarihsel yapılar için bu iznin alınabilmesi, hazırlanan tasarımın önceki kararlara uygun olma koşuluna bağlıdır. Bu nedenle tasarım yeniden Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na gider. Burada tasarım eski yapı üstünde ya da yerinde yapılacak işlemlerin daha önceki kararlara uygun olup olmadığı açısından bir kez daha denetlenir. Onay alındıktan sonra yapı izni için belediyelerin ilgili bölümüne sunulur. Bu izinden sonra gerekli yıkım ve yapım çalışmaları başlar. Yapıların tasarımlarında öngörüldüğü biçimde uygulanmasından yerel yönetimler sorumludur.

Yenileştirme Tasarımı

Eski yapıların onarımı, yenileştirmesi özel bir tasarım çalışması gerektirir. Yapılarda akla geldiği

gibi, onarım, değiştirme çalışması yapılamaz. Bunların genel mimarlık kurallarına uygun olması gerektiği gibi o yapının özel durumuna da karşılık verecek biçimde ele alınması gerekir. Özellikle eski yapılar yaşamlarını o zamana kadar sürdürebilmiş bir bütünlük gösterirler, bunun bozulması ona iyilik değil kötülük etmek anlamına gelir. Bilinçsizce, bilgisizce yapılan her türlü işlem onun yaşamını sağlıklı bir biçimde sürdürmesine değil, tam tersi daha hızlı bozulmasına yolaçar. Eski bir yapı yenileştirilirken duvarları istendiği gibi yer değiştiremez, sıcak-soğuk, kuru-ıslak mekanlar istenen yere konamaz. Bu nedenle mimarlar, yenileştirmeciler hazırlayacakları tasarımlarda yeni işlevlerin yapıyı bozmayacak bir biçimde düzenlenmesine, yapının varolan taşıyıcı sistemini, yapıda kullanılmış olan yapı gereçlerini gözetip koruyacak önlemler alınmasına özen gösterirler. Ayrıntıların, birleşme noktalarının sağlıklı bir biçimde çözülmesine, eski-yeni yapı gereçleriyle donanımların belli bir uyum içinde biraraya getirilmesine çalışırlar.

Eski bir yapı yalnız biçimi, yapımı ya da işlevleri ile değil, taş, tuğla, ahşap gibi yapım gereçlerini işleyişiyle de belli özellikler taşıyabilir. Ayrıca nakışları, oymaları, alçı işleri, kalem işleri, hattatlık işleri, madencilik işleri, yaldızlama işleri gibi ayrıntılarla donatılmış olabilirler. Kimi yapıların yerlerinde, duvarlarında, tavanlarında çiniler, mozaikler, duvar resimleri (fresker), ahşap kaplamalar vardır, kimileri de yontu ve kabartmalarla süslüdür. Pek çok eski yapının içinde ocak, raf, niş, merdiven korkuluğu gibi özel olarak ele alınmış yapı öğelerinin yanı sıra tezgah, sedir gibi yerinden oynatılamayan, masa, sandalye, koltuk gibi de oynak eşyalar bulunur. Kapılarında, pencerelerinde renkli

camlar (vitray) kullanılmış olabilir. Hazırlanacak tasarımların elden geldiğince bunların hiçbirini bozmayacak nitelikte olması, özgün gereç ve öğeleri kullanması istenir. Bunun için de ayrıntılı inceleme ve araştırmalar yapmak, hatta laboratuvar testleri uygulamak gerekebilir. Bütün bunlar bir yenileştirme tasarımı hazırlamanın yeni bir yapı için tasarım hazırlamaktan farklı olduğunu göstermektedir.

Uygulama

Bir onarım ya da yenileştirme uygulaması da yeni yapı yapmaktan farklı bir iştir. Yapı ustaları, işçileri, kalfalar, üstleniciler (müteahhitler) de uygulama sırasında yukarda anlatılan noktalara özen göstermek zorundadırlar. İstedikleri yerde istedikleri gereci, yapı ya da donatı öğesini kullanamazlar. İstedikleri yere delik delemezler, varolanları kapatamazlar. Eski yapının kabul edemeyeceği işlemleri yapmamaları gerekir, yoksa bunlar çok kısa bir süre sonra geri teperler. Örneğin eski yapı onarımlarında çimento kullanmanın ona zarar verdiği artık kanıtlanmış bir gerçektir. Doğrusu kireç harcı hazırlayıp kullanmaktır. Ayrıca yapının desteklenmesi, askıya alınması, yapım çalışmaları sürerken çeşitli koruma önlemlerinin alınması, özel araç, gereç ve yöntemlerin uygulanması gerekebilir. Başka bir deyişle, eski yapılar üstünde çalışma herhangi bir yapım çalışması değil, özelliği olan bir iştir.

Mal Sahipleri

Eski yapı sahiplerinin de bunları bilmesi, sınırları zorlayacak isteklerde bulunmaması gerekir. Yıllarca kuru kalmış bir yapının içine geniş ıslak

hacimleriyle, buhar üretecek mutfaklarıyla, restoran gibi bir işlevin yerleştirilmesini istemek, bu yapının çok kısa bir süre içinde yeniden, hem de daha fazla hasar görmesine yolaçacaktır. Bir konutun işyerine dönüştürülmesi, onun içine ısıtma donanımı, asansör, iş ve iletişim araç ve makinaları yerleştirilmesi anlamına gelecek, bu da yapının hiç beklenmedik yüklerle karşılaşmasına, üstünde deliklerin açılmasına, içinde titreşimlerin oluşmasına neden olacaktır. O zamana kadar durgun bir yaşam sürmüş olan bir yapı kamu hizmeti gören bir daireye ya da ziyaretçisi çok bir müzeye dönüştürülürse, gelen gideni çoğalacak, zaten eski olan yapı daha hızlı yıpranacaktır. Bunların hepsini bilmek, ona göre davranmak gerekmektedir.

Mal sahiplerinin bilmesi gereken bir başka şey de bu alanda çalışan mimarların, yenileştirmecilerin, teknisyenlerin, yapı sanatçılarının, hatta yapı ustalarının, işçilerinin, süsleme sanatçılarının özel eğitimle yetiştirilen, belli bir bilgi ve deneyim birikimi olan kişiler olduğudur. Yaptıkları iş de sıradan değil özel bir iştir. Bu işler yeni yapı için yapılanlardan daha pahalıdır. Böyle bir çalışmanın maliyet çözümlemesi (analizi) yapılırken yeni yapılar için geçerli rayiçler kullanılamaz. Onların bir metre karesinin kaça mal olacağı hesaplanırken Vakıflar Genel Müdürlüğü ya da Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü gibi kuruluşlar tarafından hazırlanmış özel birim fiyatları kullanılır, uygulamalarında da gene bu kuruluşların hazırladığı fenni şartnamelere (bilimsel uygulama koşullarına) uyulur. Tasarım ve uygulamanın denetlenmesi gibi mimarlık hizmetlerinin karşılıkları da Mimarlar Odası ve Bayındırlık Bakanlığı gibi kuruluşların hazırladığı özel tarifelere göre belirlenir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
KORUMA, ONARIM VE YENİLEŞTİME İLKELERİ

Tarihsel anıtların ve eski yapıların onarım ve korunması konusunda çeşitli kuramsal yaklaşımlar vardır. Başka bir deyişle, uyulması gereken tek, ya da az sayıda ilke yoktur. Her yapıyı kendi türünün tek örneği olarak görmek, her birine göre yeni onarım ve yenileştirme ölçütleri, ilkeleri belirlemek en doğru yaklaşımdır. Kimi yenileştirmeciler kullanılacak yapı gereçleri, yapım yöntemleri ve taşıyıcı sistem de aralarında olmak üzere bir yapının ilk yapıldığı günkü gibi ele alınmasından yanadır. Kimileri de taşıyıcı sistem gibi gözle görülmeyen bölümlerin tümüyle yenilenmesini isterler. Bir bölümü o yapının günümüzde bir onarım gördüğünü belirtecek izlerin varolmasını sakıncalı bulmaz, hatta bunların açık seçik görünmesinin daha doğru olacağını savunurlar.

Yapılarda yapılacak işlemler arasında öncelik sorunu da önem taşıyabilir. Bu daha çok birkaç kültürün elinden geçerek günümüze kalmış, her birinde gördüğü onarım ya da değişikliğin izini taşıyan yapılar için sözkonusudur. Ülkemizde bunun en iyi örneği camiye dönüştürülen kiliselerdir. Başka başka dönemlerde onarılmış olan savunma yapıları da bu kümeye girerler. Böyle bir yapı ilk yapıldığı günkü durumuna mı getirilmelidir, yoksa daha sonraki kültürlerden birinin ona vermek istediği biçime mi sokulmalıdır? Belki en doğrusu her kültürün izini

de koruyacak bir yol tutmaktır. O zaman bugünkü onarımın izleri ne olacaktır?

Bu tür sorulara tek bir yanıt vermek zordur. En iyisi bunlara her yapının kendi özelliklerini gözönüne alarak karar vermektir. Gene de eski yapıtın biçimsel bütünlüğünü elden geldiğince bozmamaya çalışmak, özellikle çağdaş yapı gereçleriyle donatıları kullanırken yapıyı zedelememeye, güzelleştirmek isterken çirkinleştirmemeye, güçlendireyim derken zayıflatmamaya çalışmak türünden genel geçer ilkelere uymak gerekir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KORUMA, ONARIM VE YENİLEŞTİRME KONULARINDA YAPTIKLARIÇALIŞMALARLA ÖNE ÇIKMIŞ KİŞİLER

Türkiye'de eski yapıtların, tarihsel anıtların, kültür varlıklarının korunması, onarılması ve yenileştirilmesi konusunda yapılan çalışmalara pek çok kişinin emeği geçmiştir. Uğraş alanları gereği mimarlar, kent tasarımcıları, yenileştirmeciler, müzeciler, kazıbilimciler, mimarlık ve sanat tarihçileri bunların arasında özel bir yeralırlar. Ama yasal önlemlerin alınmasını sağlayan bir hukukçu, parasal olanakları bu alana aktaran bir yönetici, konunun önemini anlamış bir turizmci ya da bilinçlenmeye katkıda bulunan bir yazar gibi adı bilinmeyen pek çok kişinin katkısı da unutulmamalıdır. Bunlara son zamanlarda çevre bilimciler, çevre korumacılar, gazeteciler de katılmıştır. Doğal olarak burada hepsinin adını anma olanağı yoktur.

Gene de bu alana katkıda bulunanlar arasında bu konulara tutku denecek ölçüde bağlı olanlar, yaptıkları çalışmalarla bu alanda ileri adımlar atılmasını sağlayanlar bulunmaktadır. Onların çalışmalarını tanımak yalnız değebilirlik değil, nelerin yapıldığını, nelerin yapılabileceğini öğrenip anlamak açısından da önem taşır. Aşağıda bu alanlardaki çalışmalarıyla öne çıkmış en önemli kişilerin kısa yaşam öyküleri ile yaptıkları katkının bir özeti verilmekte, aynı uğraş dalında olup bu alanda çalışmaları olan kimi öteki kişilerin de adları anılmaktadır.

Müzeciler

FETHİ AHMET PAŞA (1801-1857) - Asker kökenli bir yönetici olan Fethi Ahmet Paşa ilk müzenin kurucusu olarak önem taşır.

Fethi Ahmet Paşa Enderun'da eğitim görmüş, asker olarak Rus savaşına katılmıştır. 1834'de büyükelçi olarak Viyana ve Moskova'ya gönderilmiş, 1837'de de Paris Büyükelçiliği'ne atanmıştır. 1839'da İstanbul'a döndükten sonra 2. Mahmut'un kızı Atiye Sultan'la evlenmiştir.

Fethi Ahmet Paşa 1845'de atandığı Tophane-i Amire Müşirliği (yöneticiliği) görevindeyken, ilk Türk müzesinin temelini oluşturacak bir girişimde bulunmuştur. Büyük bir olasılıkla yurt dışındaki görevlerinin de etkisiyle eski yapıtları Aya İrini Kilisesi'nde toplatmaya başlamıştır. Bunların nereden geldikleri gibi bilgilerin bir yere yazılmamış olmasına karşın, Fethi Ahmet Paşa onları korutmuş ve temiz tutulmalarını sağlamıştır. Böylece daha ilerde 1846/47 yılları ilk Türk müzesinin kuruluş tarihi olarak benimsenmiş, Fethi Ahmet Paşa da ilk Türk müzecisi olarak anılmıştır.

OSMAN HAMDİ BEY (1842-1910) - Ressam, kazıbilimci ve yönetici olan Osman Hamdi Bey yönetimine getirildiği İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni varsıllaştırmak için çalışması, eski yapıt korumacılığına yönelik yasal düzenlemeler çıkarılmasını sağlaması, ilk mimarlık ve güzel sanatlar okulunun yöneticiliğini yapması gibi nedenlerle Türk eski yapıt korumacılığı tarihinin en önemli kişilerden biridir.

Osman Hamdi Bey hukuk eğitimi görmek için gittiği Paris'de resim ve kazıbilim eğitimi almıştır. 1869'da İstanbul'a döndükten sonra aralarında belediyecilik de bulunan çeşitli görevler üstlenmiş,

1881'de de Müze-i Hümayun (bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzesi) Müdürlüğü'ne atanmıştır. Bir yandan bu kuruma çeki düzen vermeye çalışırken, bir yandan da varsıl bir kitaplık kurmuştur. 1882'de Sanayi-i Nefise Mektebi (sonraki Güzel Sanatlar Akademisi, bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) müdürlüğünü de üstlenmiştir.

Osman Hamdi Bey önce yabancı kazıbilimcilerin Anadolu'da yaptıkları çalışmaları izlemiştir. 1882'de Heinrich Schliemann'ın Troya'da yaptığı kazıyı denetlemiş, 1883'de Adıyaman'daki Nemrut Dağında araştırma yapmış, 1884'de de C. Humann'ın sürdürmekte olduğu Bergama kazısını denetlemiştir. 1887'de bugün Lübnan'da kalmış bulunan Sayda kentinde kazı yapmış, burada açtığı Fenike krallarına ait bir yeraltı gömütünde bulduğu lahitleri İstanbul Arkeoloji Müzesine kazandırmıştır. 1891-1892 yıllarında da Milas yakınlarındaki Legina'da kazı yaparak, Hekate Tapınağını bulmuş, öteki buluntuların da müzeye kaldırılmasını sağlamıştır.

Osman Hamdi Beyin Türk kazıbilimi ile müzeciliğine yaptığı en önemli katkı, 1874'de çıkan Asarı Atika Nizamnamesi'nin (Eski Yapıtlar Yönetmeliği) değiştirilmesidir. 1884'de yeniden gözden geçirilen bu yönetmelik son biçimini 1906'da almıştır. Yönetmeliğe göre kazı yapana ve arazi sahibine bulunanlardan pay verilmesine ilişkin uygulama kaldırılmakta, eski yapıtların yurt dışına kaçırılmasını engelleyen hükümler getirilmektedir. Osman Hamdi Bey Fransız mimarı Valaury'e Çinili Köşk'ün karşısında yeni bir müze yaptırmış, 1891'de biten bu yapıya 1903 ve 1907 yıllarında iki bölüm daha eklenmiştir. Yaptığı kazıbilim çalışmalarına ilişkin yazıları da bulunan Osman Hamdi Bey'e çeşitli ödül ve nişanlar verilmiştir.

Bu alandaki çalışmalarıyla adlarını duyurmuş öteki müzeciler:

Halil Edhem ELDEM, Aziz OGAN, Tahsin ÖZ, Erdem YÜCEL'dir.

Mimarlar

KEMALETTİN BEY (1870-1927) - Mühendislik ve mimarlık eğitimi görmüş olan Ahmet Kemalettin Bey, Vakıflar yönetimi tarafından kurulan mimarlık bürosundaki çalışmaları, bir bölümü de bugünkü Türkiye'nin sınırları dışında kalan başarılı onarım çalışmalarıyla önem taşır.

Kemalettin Bey 1887'de Hendese-i Mülkiye Mektebi'ne (sonra Yüksek Mühendis Okulu, bugün İstanbul Teknik Üniversitesi) girmiş, sonra da aynı okula asistan olmuştur. 1895'de mimarlık eğitimi görmek üzere Almanya'ya gönderilmiştir. 1900'de İstanbul'a döndükten sonra Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde mimarlık dersleri öğretmeni olmuştur. 1909'da Evkaf Nezareti'nin (Vakıflar Bakanlığı, bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü) yeniden örgütlenmesi sırasında kurulan Yapım ve Onarım Dairesi Müdürlüğü'ne atanmıştır. Bu görevi sırasında nezaretin yaptırmayı düşündüğü yapıların tasarımı üstünde çalışmıştır. 1913-1917 yılları arasında Arap vilayetlerinde başlatılan bayındırlık işleriyle görevlendirilmiştir. 1923'de Mescid-i Aksa'nın onarılması için Kudüs'e gitmiş, iki yıl sonra da Ankara'ya çağrılmıştır. Daha sonra yapılan işleri denetlemek için bir kez daha bu kente gitmiştir.

Mimar Kemalettin Bey daha çok savunuculuğuna katıldığı Birinci Ulusal Mimarlık akımı ile özdeşleştirilir, onun aynı zamanda önemli bir onarımcı olduğu geri planda kalır. Gerçekte Evkaf Nezare-

tindeki görevi gereği pek çok eski yapının, tarihsel anıtın onarılmasında çalışmıştır. Kemalettin Bey'in bu alandaki en önemli katkısı, yaptığı çalışmalarla Türk mimarlarının eski saygınlığını kazanmasını sağlamak, aralarında onarım ve yenileştirme de olmak üzere mimarlık hizmetlerini onların da en az yabancılar kadar başarıyla yapabileceğini ortaya koymak olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan önce Ayasofya'nın onarılmasıyla ilgilenecek komisyona başkanlık etmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne bağlı olarak 1913'de kurulan ve 1917'de de sürekli bir duruma getirilen Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni'nde (Eski Yapıtları Koruma Kurulu) Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Müdürü sıfatıyla üyelik yapmıştır. Kemalettin Bey başarıyla gerçekleştirdiği onarım çalışmaları nedeniyle yurt dışında anılan ilk Türk mimarıdır. İngiliz Kralhk Mimarları Akademisi, Kudüs'deki Mescid-i Aksa ve Ömer Camisi onarımları nedeniyle onu üye seçmiştir.

ASIM KÖMÜRCÜOĞLU (1879-1957) - Mimar Asım Kömürcüoğlu'da mimarlık eğitimini bitirdikten sonra girdiği Evkaf-ı Hümayun'daki (Vakıflarda) başarılı onarım çalışmalarıyla adını duyurmuştur.

1900'de Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) giren, mimarlık eğitimini de 1905'de bitiren Asım Kömürcüoğlu, Vakıflarda çalışmaya başlamıştır. Başarılı çalışmaları nedeniyle yurt dışına gönderilmiş, Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul Şehremaneti (Belediyesi) başmimarlığına getirilmiştir. 1915-1918 yılları arasında Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğretim görevliliği yapmıştır. 1923'den sonra serbest çalışan Kömürcüoğlu, yapı üstlenicili-ği (inşaat müteahhitliği) yapmış, mimarlık ve kent

tasarımı yarışmalarına katılarak otuza yakın kent ve kasabanın imar planlarını hazırlamıştır.

Asım Kömürcüoğlu neredeyse mimarlığından çok onarımcılığıyla ün kazanmıştır. Vakıflar yönetimindeki görevi sırasında Osmanlı İmparatorluğuna bağlı Balkan vilayetlerinde, özellikle de Selânik ve Üsküp'deki eski yapıların onarımında çalışmış, İstanbul'a döndükten sonra da saraylara yapılan eklerde ve kimi büyük yapıların onarım çalışmalarında görev almıştır. Bunlar arasında Yıldız Sarayı'nın sultanlar bölümüne ekler yapmak, Ayasofya Hamamı ile Üsküdar'daki vakıf hamamlarının onarımında çalışmak vardır. Bir süre Yeşil Cami ile yeşil Türbe'nin onarımını yapması için Bursa'ya gönderilmiştir. Burada bulunduğu sırada Kütahya'da çiniciliğin yeniden canlandırılmasına çalışmış, onarım çalışmalarında eski çiniciler düzeyindeki bu çinileri kullanmıştır. Bu çalışmaları nedeniyle 1. Abdülmecit kendisini mineli bir saat ve bir nişanla ödüllendirmiştir. Almanya'ya gönderilmesi onun bu titiz çalışmasını beğenen Arkeoloji Müzesi Müdürü Halil Edhem Bey'in aracılığıyla olmuştur. Asım Kömürcüoğlu Mimar Kemalettin Bey'in de üyesi olduğu Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni'nde (Eski Yapıtları Koruma Kurulu) üye olarak çalışmıştır. Başarılı onarım çalışmaları nedeniyle kendisinden yurt dışında da sözedilen Türk mimarlarından biridir.

SEDAT ÇETİNTAŞ (1889-1965) - Mimar Sedat Çetintaş eski yapıların belgelenmesi, özellikle de hazırladığı yetkin tıpkıçizimler nedeniyle adını duyurmuştur.

Mimarlık eğitimini Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) görmüş ve bu okulu 1918'de bitirmiş olan Sedat Çetintaş, bir süre özel olarak çalış-

tıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığı Hars Müdürlüğü'ne girmiştir. 1936'da kurulan Eski Anıtları Koruma Kurulu'nun oluşmasında görev almıştır. 1954'de Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü Rölöve Bürosu'ndan emekli olmuştur.

Sedat Çetintaş'ın eski yapıtların, tarihsel anıtların korunması alanında çeşitli çalışmaları vardır. Ama adını en çok belgeleme alanındaki yapıtlarıyla duyurmuştur. Gerçekleştirmiş olduğu yetkin tıpkıçizimler ona haklı bir ün sağlamıştır. 1922'de Sokullu Camisi'ne ait dört tıpkıçizimi Türk Ressamlar Cemiyeti'nin Galatasaray'daki salonunda sergilemiştir. 1932'de Şikago Sergisi için kendisinden Şehzade Camisi'nin tıpkıçizimlerini yapması istenmiş, o da kısa zamanda bu sergi için 12 paftadan oluşan bir dizi çizim hazırlamıştır. Daha sonra Bursa'nın Erken Osmanlı dönemi yapıtlarının tıpkıçizimlerini yapmış ve 1934'de sergilemiştir. Bunları 1935'de Bursa, Edirne ve İstanbul'daki Osmanlı yapılarının tıpkıçizimlerinin toplu olarak Ankara Sergievinde sergilenmesi izlemiştir. 1936'da Mimar Sinan için düzenlenecek bir sergi için Süleymaniye Camisinin tıpkıçizimlerini yapmaya başlamış, bundan sonra da Sultan Mahmut Türbesi üstünde çalışmıştır. 1952'de o güne kadar hazırladığı 195 paftadan oluşan çizimleri Milletlerarası Müşterekler (Uluslararası Ortak Değerler) Kongresi adlı toplantıya gönderilmiştir. 1932-1946 yılları arasında hazırladığı büyük boyutlu tıpkıçizimleri İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Belgeliği'nde (arşivinde) saklanmaktadır. 1. Orhan, 1. Murat ve 1. Beyazıt dönemi yapılarının tıpkıçizimlerini içeren çalışması iki cilt olarak 1946 ve 1952'de yayınlanmış, 3. cilt için hazırladığı daha ilerki dönem Osmanlı yapılarına ilişkin çalışmaları ise yayınlanmamıştır.

Çetintaş'ın mimarlık anıtlarının yeterince korunabilmesi için eski yapıtlara değer veren kent tasarımları yapılması gereğini vurgulayan yazıları da vardır.

SEDAT HAKKI ELDEM (1908-1988) - Mimar Sedat Hakkı Eldem gerek tartışmalara neden olan ve yankılar uyandıran tasarımları ve uygulamaları, gerek eğitim, araştırma ve yayın çalışmaları, gerekse eski yapıtları korumaya, onarmaya ve yenileştirmeye yönelik kuruluşlardaki çalışmalarıyla bu alanın önde gelen adlarından biri olmuştur.

Sedat Hakkı Eldem 1924'de Sanayî-i Nefise Mektebi'nde (sonraki Güzel Sanatlar Akademisi, bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) başladığı mimarlık eğitimini 1928'de bitirmiştir. 1932'de bu okula öğretim üyesi atanmıştır. 1934'de Ulusal Mimarlık Semineri adlı bir ders dizisi başlatarak, Türk sivil mimarlığını konu alan çalışmalar yaptırmıştır. Başta Türk evi olmak üzere anıtsal olmayan bu seminerlerin bir katkısı da mimarlık eğitiminde tıpkıçizim çalışmalarının ilk kez düzenli biçimde uygulanması olmuştur. Seminer çalışmaları varsıl bir bölgeliğin (arşivin) kurulmasına yolaçmış, bu da 1960'da kurulan Röleve Atelyesi'ni (tıpkıçizim işliğini) hazırlamıştır. Bu işliğin yöneticiliğini Sedat Hakkı Eldem üstlenmiş, yayınlarını yönetmiştir.

Sedat Hakkı Eldem 1931-1941 yılları arasında Asar-ı Atika Encümeni, 1941-1945 yılları arasında da Eski Eserleri Koruma Encümeni üyeliği yapmış, ilk kuruluşun başkanlığını da üstlenmiştir. 1962'de Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu üyeliğine seçilen Eldem, bu görevini emekli olduğu 1978'e kadar sürdürmüştür. Türkiye Anıt Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma (TAÇ) Vakfının kurucuları arasındadır. Koruma ve onarım çalışmala-

rının yanı sıra, kuramsal yapıtları da vardır. 1979'da İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin onursal doktorluk verdiği Eldem, 1983'de Sedat Simavi Mimarlık Ödülü'nü, 1986'da da Ağa Han Ödülü'nü almıştır.

ALİ SAİM ÜLGEN (1914-1963) - Mimar Ali Saim Ülgen küçük yaşta ilgi duyduğu mimarlığın onarım ve yenileştirmecilik yönüne ağırlık vermiş, tüm çalışmasını bu konular üstünde yoğunlaştıran ilk Türk mimarlarından biri olmuştur.

Güzel Sanatlar Akademisi'nin (bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) Yüksek Mimarlık Bölümü'nde eğitim gören Ali Saim Ülgen, eğitimini tamamladıktan sonra aynı okulda mimarlık tarihi ve şehircilik asistanlığına getirilmiştir. Bir süre yurt dışında kalarak oradaki onarım çalışmalarına katılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Türkiye'ye geri dönmüş, 1943'de Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü'nde sanat tarihi öğretmeni olmuştur. 1944'de Ankara'daki Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nde Anıtlar Şubesi Müdürlüğü'ne atanmıştır. Daha sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne geçmiş, Anıt ve Yapı İşleri Dairesi'nin uzman danışmanlığına atanmıştır. Buradaki çalışmalarına koşut olarak Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde sanat tarihi öğretim üyeliği yapmıştır.

Ali Saim Ülgen onarım ve yenileştirme konularında uzmanlaşan ilk Türk mimarlarından biridir. İstanbul, Trakya ve Anadolu'da 150'ye yakın yapının onarımını yapmış, 300'den çok yapının onarılmasında da yardımcı olmuştur. Bu çalışmaları arasında Süleymaniye Külliyesi, Mehmet Ağa Camisi, Divriği Ulucamisi, Siirt Ulucamisi, Hacı Bektaş Külliyesi, Seyit Battal Gazi Külliyesi, Kayseri Da-

rüşşifası, Alanya'daki Sultan Hanı, Köşk Medrese ve Hacı Kılıç Camisi, Konya'daki Sırçalı Medrese ve Karatay Medresesi vardır. Yurt dışında ise Libya'da Turgut Reis Külliyesi ile Kudüs'de Kubbet-üs Sahra'nın onarımında çalışmıştır.

Ali Saim Ülgen'in kuramsal çalışmaları da vardır. 1943'de Ankara'da yayınlanan *Anıtların Korunması ve Onarılması* adlı yapıtı bu konudaki ilk Türkçe kitaptır. Çeşitli dergilerde yazıları yayınlanmıştır. Ali Saim Ülgen daha sonra üyesi olarak görev alacağı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun oluşturulması için en çok çalışanlardan biridir. Görev aldığı yerlerde, çalışmış olduğu kuruluşlarda davranışlarıyla büyük saygınlık kazanmış, koruma, onarım ve yenileştirme konularında Türkiye'nin önde gelen mimarlarından biri olmuştur.

ORHAN ALSAÇ (1914-1991) - Mimar Orhan Alsaç yönetici olarak görev almış, bu nedenle çıkarılan yasal düzenlemelerin çağdaş korumacılık, onarım ve yenileştirmecilik ilkelerine uygun hükümler içermeleri konusunda etkili olmuştur.

Orhan Alsaç Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Yüksek Mimarlık Bölümü'nde başladığı eğitimini Almanya'da sürdürmüş, 1941'de de Türkiye'ye dönerek Bayındırlık Bakanlığı'na girmiştir. Bu kuruluşta bakanlık müsteşarlığına kadar uzanan çok çeşitli yönetim görevleri almıştır. Daha sonra Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye İş Bankası gibi kuruluşlarda çalışmış, 1976-1983 arasında Ankara Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nde öğretim görevliliği yapmıştır. Emekli olduktan sonra 1984-1988 arasında Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü'nde bulunmuştur. 1956'da doçent,

1977'de profesör olan Orhan Alsaç'ın mimarlık, kent tasarımı, korumacılık konularında kuramsal çalışmaları da vardır. Ayrıca Türk Yüksek Mimarlar Birliği, Türk Yüksek Mühendisler Birliği, TMMOB Mimarlar Odası gibi uğraş örgütlerinde yöneticilikler yapmıştır.

Orhan Alsaç üstlendiği yöneticilik görevleri sırasında eski yapıtların, tarihsel mimarlık anıtlarının korunması konusunda yönlendirici bir rol oynamıştır. 1951'de Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nu kuran yasanın hazırlanmasında ve çıkarılmasında çalışmıştır. 1951-1970 arasında bu kurulun ikinci başkanlığını, 1970'den kurulun dağıtıldığı 1983'e kadar da başkanlığını yapmıştır. Orhan Alsaç bu görevi nedeniyle pek çok eski yapının koruma altına alınmasına katkıda bulunduğu gibi, bu alanda çıkarılan pek çok yasal düzenleme üstünde etkili olmuş, bunlara korumacılıkla ilgili maddelerin konmasını sağlamıştır, hatta bir bölümünü doğrudan kendisi hazırlamıştır. 1976'da kurulan, amacı da eski yapıtların onarım ve değerlendirilmesi konusunda çalışmalar yapmak olan Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma (TAÇ) Vakfı'nın kurucularındandır, bu vakfın yönetim kurulunda da görev almıştır. Kendisine bu alanda yaptığı çalışmaları nedeniyle 1990'da Ankara'da toplanan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurultayı'nda Kültür Bakanlığı'nın teşekkür plaketi verilmiştir.

DOĞAN KUBAN (1926) - Mimarlık tarihçisi olan Doğan Kuban, öğretim üyeliği, araştırma ve yayın çalışmaları, uygulamaları ve örgütleme çalışmalarıyla korumacılık, onarım ve yenileştirmecilik alanında öne çıkmış kişilerden biridir.

İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakülte-

si'ni 1949'da bitiren Doğan Kuban, 1952'de bu fakültenin Mimarlık Tarihi Kürsüsü'ne asistan olmuştur. 1958'de doçent, 1965'de de profesör olmuştur. Yurt dışında araştırma çalışmaları ve öğretim görevliliği yapmıştır. 1990'da TMMOB Mimarlar Odası Doğan Kuban'a "mesleğe katkı" özel ödülü vermiştir.

Doğan Kuban'ın onarım ve yenileştirme konusundaki ilk çalışmaları, 1952-1953 ders yılında, İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde konuk öğretim görevlisi olan Paolo Verzone'nin verdiği restorasyon derslerine asistanlık yapmakla başlamıştır. Daha sonra bu dersleri kendisi sürdürmüştür. Uygulamaları arasında İstanbul'da bulunan Kalenderhane Camisi'nin (Akataleptos Manastır Kilisesi) onarımı vardır. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde bir Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü'nün kurulması için uğraşan Kuban, 1974'de kurulan bu enstitünün başkanlığını yapmıştır. Bu enstitünün çalışmaları arasında olan kamuoyu oluşturmaya yönelik Safranbolu Haftalarını örgütlemiştir. ODTÜ tarafından başlatılan Keban Projesi'nde bölgenin köy mimarlığı üstünde durmuş, koruma amaçlı imar planları üstünde çalışmıştır. Ayrıca çeşitli kentlerin tarihsel yapısı ile bunların nasıl korunacağı konusunda raporları vardır. 1958'de Amasya'da Yalı Boyu'ndaki evlerin hepsinin birden koruma altına alınmasını önererek, sit koruma planlaması konusundaki ilk çalışmalardan birini başlatmıştır.

Kuban 1969'da Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'na üye seçilmiş, 1981'de başkan yardımcılığına getirilerek kurulun dağıtıldığı 1983'e kadar bu görevini sürdürmüştür. Çok sayıda ulusal ve uluslararası bilimsel toplantıya bildi-

ri ile katılmıştır. 1964'de Venedik'de yapılan yenileştirme uzman ve teknisyenleri toplantısında Türkiye temsilciliği yapmış, burada ondan ilke olarak bir devlet kuruluşu olmaması istenen ICOMOS'un Türkiye örgütünü kurması istenmiştir. Türkiye'ye döndükten sonra bir yıl bu konuda çalışmış, daha sonra o zamanki kültür müsteşarının bu kuruluşu devlet eliyle yeniden kurmaya karar vermesi üzerine o da Türk ICOMOS'unun kurucuları arasında yeralmıştır. Türkiye Anıt Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma (TAÇ) Vakfı'nın kurucuları arasındadır. Tarihi Türk Evleri Koruma Derneği'nin de kurucu üyesidir.

SİNAN GENİM (1945) - Mustafa Sinan Genim uzmanlık alanı koruma, onarım ve yenileştirme olan ilk serbest mimarlık bürosunun yöneticisi olması nedeniyle adını duyurmuştur.

1969'da İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) Mimarlık Yüksek Okulu'nu bitiren Sinan Genim, 1975'de İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi (bugünkü Yıldız Üniversitesi) Mimarlık Bölümü'nde yenileştirme konusunda başladığı lisansüstü eğitimini tamamlamıştır. 1980'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nden doktor ünvanını almıştır.

Sinan Genim'in onarım ya da yenileştirmesine katıldığı yapılar arasında Dolmabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı, Küçüksu Kasrı, Kuzguncuk'daki Fethi Ahmet Paşa Yalısı bulunmaktadır. Mimar İlban Öz ile birlikte Topkapı Sarayının Portre-Minyatür, Çini-Porselen, Bağdat Köşkü, Hazine Dairesi, Bab-ı Saadet, Konferans Salonu, Gümüş Eşyalar gibi bölüm ve yapılarında onarım, yenileştirme ve düzenleme çalışmaları gerçekleş-

tirmiştir. Öteki çalışmaları arasında Çengelköy'deki Sadullah Paşa Yalısı'nın, Arnavutköy'deki Tersan Yalısı'nın, Büyükdere'deki Fuat Paşa Yalısı'nın, Büyükada'daki Anadolu Kulübü'nün, Karaköy'deki Fransız Geçidi'nin, Bağlarbaşı'ndaki Abdülmecit Efendi Köşkü'nün onarım ve yenileştirilmesi de vardır.

Sinan Genim bu alanda uzmanlaşan ilk serbest mimarlık bürolarının birinin kurucusudur. Daha önceleri onarım ve yenileştirme konusunda çalışan mimarlar ya da Vakıflar Genel Müdürlüğü, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü gibi bir devlet kuruluşunda ya da banka vb. gibi özel bir kuruluşun görevlisi olarak bu işleri yapmışlardır. Sinan Genim ise eğitimini bitirir bitirmez açtığı bürosundaki çalışmalarıyla bu alanda özel büroların da iş yapabileceğini göstermiştir. Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma (TAÇ) Vakfı, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, Türk Evi ve Kenti Araştırma Vakfı gibi vakıfların mütevelli kurulundadır, bu kuruluşların yönetim kurullarında görev almıştır. Topkapı Sarayı Derneği'nin yönetim kurulunda da çalışmıştır. Mimar Sinan Üniversitesi'nde öğretim üyesidir ve bu okulda Yenileştirme Kuramı derslerini vermektedir.

Bu alandaki çalışmalarıyla adlarını duyurmuş öteki mimarlar:

Tasarım - uygulama - kuram:

Ülkü ALTINOLUK, Köksal ANADOL, Mualla ANHEGGER-EYÜBOĞLU, Cengiz BEKTAŞ, Cafer BOZKURT, Besim ÇEÇENER, Erol ÇETİN, Oktay EKİNCİ, Nezih ELDEM, Cengiz ERUZUN, Alpaslan KOYUNLU, Arif Hikmet KOYUNOĞLU, İlban ÖZ, Cahide TAMER, Hüsrev TAYLA, Vedat (TEK) Bey, Süheyla TÜRKGENÇ.

Eğitim - araştırma - yayın:

Zeynep (Nayır) AHUNBAY, Necva AKÇURA, Feridun AKOZAN, Turgut BOLU, Murat ERİÇ, Nevzat İLHAN, Aptullah KURAN, Emre MADRAN, Lemi MEREY, Yılmaz ÖNGE, Haluk SEZGİN, Hamit Kemali SÖYLEMEZOĞLU, Behçet ÜNSAL, Okan ÜSTÜNKÖK, Ayşıl (Tükel) YAVUZ.

Kent Tasarımcıları

MESUT ÖZOK (1895-1990) - Mesut Özok tek yapıt değil de birden çok yapıt düzeyinde yaptığı, başka bir deyişle kent ölçeğindeki yenileştirme çalışmaları nedeniyle adını duyurmuştur.

Mesut Özok 1913-1918 yılları arasında girdiği Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) mimarlık eğitimi görmüştür. Kurtuluş Savaşının bitmesinden sonra büyük bir yıkıma uğramış olan Ege Bölgesinde çalışmıştır. Burada önce Manisa ve çevresi için onarım tasarımları hazırlamış, 1923'de de İzmir İmar ve İskan Müdürlüğü'ne atanmıştır. Bu görevinde ve daha sonra görev aldığı İzmir Belediyesi'nde kentin yenilenmesi için kısıtlı olanakları zorlayan uygulamalar gerçekleştirmiştir. 1925'de bir süre için İstanbul'a giden Mesut Özok, 1930'da İzmir'in o zamanki belediye başkanı Behçet Uz'un çağrısı üzerine gene bu kente dönerek görevini sürdürmüştür. 1936'da İzmir Fuarı'nın yapımını gerçekleştirmiştir.

Önce başka bir kuruluşta, sonra da serbest çalışan Özok, 1957'de İstanbul'a taşınmış ve burada Milli Saraylar Müdürlüğü'nde çalışmaya başlamıştır. 1960'dan sonra Vakıflar Başmüdürlüğü ile Belediye Eski Eserler Bürosu'nda çalışmalarını sürdür-

müş, böylece kent ölçeğindeki çalışmalarının yanı sıra çok sayıda tek yapının da onarım ve yenileştirmesine katkıda bulunmuştur.

Bu alandaki çalışmalarıyla adını duyurmuş öteki kent tasarımcıları:

Tuğrul AKÇURA, Mehmet ÇUBUK, Orhan GÖÇER, Gönül TANKUT

Kazıbilimciler

CEVAT ERDER (1931)

Kazıbilimci olan Cevat Erder, korumacılık alanındaki çalışmaları nedeniyle uluslararası kuruluşlarda görev alan ilk Türk olması nedeniyle adını duyurmuştur.

Kazıbilim eğitimi gördüğü Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni 1958'de bitiren Cevat Erder, 1965'de doktorasını vermiştir. 1970'de doçent, 1976'da da profesör olan Erder, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Restorasyon Bölümü Başkanlığı'nı yapmıştır. Çeşitli ABD ve Avrupa üniversitelerinin konuk öğretim görevliliklerinde bulunmuştur. Kazıbilim ve korumacılık konusunda uygulamalarının yanı sıra yayın çalışmaları da vardır.

Cevat Erder Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeki görevi sırasında Keban baraj gölü altında kalacak eski yapıtların araştırılıp belgelenmesi ve kurtarılması çalışmalarına katılmıştır. Eski Pertek'deki Baysungur Camisi ile Çelebi Ali Camisi'nin tıpkıçizimlerinin hazırlanması, bu yapıların Pertek ilçesine taşınması çalışmalarını planlamıştır. Cevat Erder'in bu alandaki en önemli başarısı ise kültür varlıklarının korunması ve onarılması konusunda çalışma yapmak üzere bir UNESCO kuruluşu olan

ICCROM'un yöneticiliğine getirilmesidir. Cevat Erder böylece uluslararası bir korumacılık kuruluşunun başına getirilen ilk Türk korumacılık uzmanı olmuştur. Erder'in *Our Architectural Heritage: From Consciousness to Conservation* (Mimarlık Kalıtımız: Bilinçten Korumaya) adlı bir yapıtı 1986'da UNESCO tarafından Paris'de yayınlanmıştır.

Bu alandaki çalışmalarıyla adlarını duyurmuş öteki kazıbilimciler:

Mahmut AKOK, Nezih BAŞGELEN, Jale İNAN.

Kazıbilimci Mimarlar

ÜMİT SERDAROĞLU (1932) - Ümit Serdaroğlu hem kazıbilim hem de mimarlık eğitimi görmüş, korumacılık, onarım ve yenileştirme alanındaki çalışmalarını bu iki uğraşın kesiştiği noktalarda yoğunlaştırmasıyla adını duyurmuştur.

Ümit Serdaroğlu Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji (kazıbilim) Bölümü'nde başladığı eğitimini bitirdikten sonra, aynı bölüme asistan olmuş ve 1963'de doktorasını vermiştir. Bir yandan kazıbilim bölümündeki görevini sürdürürken, bir yandan da Ankara Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisi Mimarlık Bölümü'ndeki dersleri izleyen Serdaroğlu, bu okulu da bitirerek mimar olmuştur. 1969 yılında doçent olan Serdaroğlu, İzmir'de Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ne öğretim üyesi atanmış, 1978'de de profesör olmuştur.

Ümit Serdaroğlu kazıbilimci olarak Foça, Çandarlı, Bayraklı, Ergili, Keban kazılarına katılmış, araştırma ve yayın çalışmaları yapmıştır. 1984-1988 yılları arasında eski yapıtların onarım ve de-

ğerlendirilmesi konusunda çalışmalar yapmak amacıyla kurulmuş olan Türkiye Anıt Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma (TAÇ) Vakfı'nın genel sekreterliğini yapmıştır. Bu görevi sırasında mütevelli kurulu üyesi olduğu vakfın yaptığı onarım ve yenileştirme çalışmalarını denetlemiş, daha sonra serbest olarak yenileştirmeler yapmıştır. Bunların arasında İstanbul surları ile antik Assos kentinde yaptığı kazı ve onarım çalışmaları bulunmaktadır.

Bu alandaki çalışmalarıyla adlarını duyurmuş öteki kazıbilimci-mimarlar:

Edhem ELDEM, Ülkü İZMİRLİGİL

Uzmanlık Alanları Başka Olup Korumacılık, Onarım ve Yenileştirmecilik Konularına Yönelmiş Kişiler

ÇELİK GÜLERSOY (1930) - Avukat olan Çelik Gülersoy, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nda yöneticilik yaptığı sırada kuruma sağlanan gelir kaynaklarını yenileştirme ve yayın çalışmalarına yöneltmiş, böylece örnek bir yönetici olarak bu alana önemli katkılarda bulunmuştur.

Gülersoy 1958'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiş, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nda çeşitli görevler aldıktan sonra 1965'de bu kuruluşun genel müdürlüğüne getirilmiştir. Bu kurumu yeniden örgütlemiş, onu turizmin yanında onarım ve korumacılık alanında çalışmalar yapan bir kuruluş durumuna getirmiştir. Çelik Gülersoy'un turizm, hukuk, yazın ve tarih konularında çeşitli yapıtları vardır. Bunlardan biri olan *Kapalı Çarşının Romanı* adlı yapıtı Simavi Vakfı Ödülü'nü kazanmıştır. Gülersoy ayrıca İstanbul Kitaplığı adlı bir kitaplık da kurmuştur. Kültür Bakanlığı'nın

onur plaketi ile kimi yabancı ülkelerin ödül ve nişanlarını almış olan Çelik Gülersoy'a, 1986'da Karadeniz ve Boğaziçi Üniversiteleri onursal doktorluk vermişlerdir.

Çelik Gülersoy'un korumacılık alanındaki en önemli katkısı, bu tür çalışmaların geniş kitleler tarafından tanınmasına yardımcı olmak olmuştur. Kendisinin mimar olmamasına, hatta zaman zaman mimarlara karşı bir tutum takınmasına karşın, özellikle büyük bir hızla sonuçlandırdığı onarım ve yenileştirme uygulamalarıyla, bir bölümünü kendi yazdığı yayınlarıyla dikkatleri bu alana çekmiş, kamuoyunda bu konuda yapılacak çalışmaların boşa gitmeyeceği, çevreyi güzelleştireceği, turizm işletmeciliği açısından da verimli bir yatırım olabileceği görüşünün yaygınlaşmasını sağlamıştır. Çalıştığı kurumun kaynaklarını bu amaca yöneltmiş, ayrıca kendi adını taşıyan bir de vakıf kurmuştur. EUROPA NOSTRA birliği 1980'de Çelik Gülersoy'a Malta Köşkü yenileştirmesi nedeniyle beğeni ödülünü vermiş, 1985'de ise gene aynı kuruluş onu İstanbul Sultanahmet'deki Büyük Konak yenileştirmesi nedeniyle olağanüstü başarı madalyasıyla ödüllendirmiştir. Gülersoy böylece bu kuruluşun ödülünü iki kez kazanan ilk kişi olmuştur.

Bu alandaki çalışmalarıyla adlarını duyurmuş öteki kişiler:

Mustafa AYTAÇ (Yapı mühendisi, fotogrametri uzmanı), Ekrem Hakkı AYVERDİ (yapı mühendisi, üstlenici, araştırmacı), Perihan BALCI (Tarihi Türk Evlerini Koruma Derneği kurucusu), Kazım BAYKAL (öğretmen, araştırmacı, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu kurucusu), Ahmet MUMCU (Hukukçu), Bilge UMAR (hukukçu)

Sanat Tarihçileri

METİN SÖZEN (1936) - Sanat tarihçisi olan Metin Sözen, üstlendiği görevler, yaptığı araştırma ve yayın çalışmalarıyla bu alana katkıda bulunanlar arasında sivrilmiştir.

Metin Sözen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sanat tarihi eğitimi görmüş, gene aynı üniversitede doktora çalışmasını tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü'ne sanat tarihi asistanı olarak girmiştir. Bu üniversitede önce doçent, daha sonra da profesör olmuştur.

Metin Sözen eğitim ve öğretimin yanı sıra araştırma ve yayın çalışmalarıyla da adını duyurmuştur. Anadolu ve Türk mimarlığının çeşitli dönemlerini konu alan çok sayıda kitabı vardır, bunların bir bölümü yabancı dillerde de yayınlanmıştır. İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde kurulan Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü'nde görev almış, bu kuruluş tarafından düzenlenen Safranbolu Haftası çalışmalarını hazırlamıştır. 1984'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Kültür ve Sanat Danışmanlığı'na atanan Sözen, Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayları'nda, Yıldız-Şale'de, Aynalıkavak, Küçüksu, Ihlamur, Maslak Kasırları'nda ve Yalova Atatürk Köşkleri'nde gerçekleştirilen onarım, değerlendirme, bilimsel araştırma ve tanıtım çalışmalarını yönetmiştir. Sözen doğa ve kültür varlıklarını korumayı amaçlayan kurul, kuruluş, dernek gibi örgütlerde görev almış, Anadolu kültürünü, sanatını araştıracak ve tanıtacak bir vakfın kurulması çalışmalarına katılmıştır. Bunların dışında doğal, tarihsel ve kültürel kalıtı tanıtmayı amaçlayan ve bu

varlıkların korunması gerektiğini anlatan çok sayıdaki film çalışmasına da katkısı olmuştur. Bu yapıtlar TRT televizyonunda gösterilmiştir.

Bu alandaki çalışmalarıyla adlarını duyurmuş öteki sanat tarihçileri:

Nurhan ATASOY, Semavi EYİCE, Semra ÖGEL, Yıldız ÖTÜKEN'dir.

SONUÇ

Buraya kadar anlatılanlar Türkiye'de korumacılık, onarım ve yenileştirmecilik konularında yapılan işlerin kısa bir özetini vermekte, bir ölçüye kadar da gelinmiş olan noktaları göstermektedir. Bunların hepsinin küçümsenmeyecek kazanımlar olduğunu söylemek gerekir. Ama işin bununla bittiği izlenimini uyandırmak da yanıltıcı olur. Daha yapılacak çok işin olduğu bilinmelidir.

Türkiye 19. yüzyılda başlamış, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra da giderek hız kazanan bir değişim süreci içindedir. Tarımsal üretimden endüstriyel üretime geçmektedir, hatta daha ileri mal ve hizmet üretimi yöntemlerini denemektedir. Bu da hızlı bir kentleşmeye, her türlü enerji, mal ve hizmet üretimi kuruluşunun yapılmasına, bunlar için gerekli altyapıyı oluşturma çalışmalarına sahne olmaktadır. Buna karşılık yasal düzenlemeleriyle, eğitim düzeyiyle, değer yargılarıyla toplumsal yapısı bunlara hazır değildir, bu da eksiklikler yaratmakta, boşluklar doğurmaktadır. Bundan en çok etkilenen doğal ve yapay fiziksel çevredir. İkincinin bir parçası olan tarihsel çevre, başka bir deyişle taşınır ya da taşınmaz kültür varlıkları da zarar görmektedir.

Değişim yalnız çevreyi değil, insanları da etkisi altında tutmaktadır. Olağan koşullar içinde doğal çevrelerine, kültür varlıklarına özen gösterecek ki-

şiler, olağan olmayan koşulların yarattığı boşlukların kendilerine kısa erimli kazançlar sağlamasından yararlanmak istemekte, eski-yeni tüm değer yargılarını altüst edecek davranışlar sergilemektedirler. Büyük kentlerin nüfusu içgöç nedeniyle hızla artmakta, bu da onlara katkıda bulunarak geliştirmeyi düşünmekten çok onları yağmalayarak yarar sağlamayı amaçlayanların çoğunlukta olduğu topluluklar yaratmaktadır. Eski yapıtların, tarihsel ve doğal çevrenin, kültür ve doğa varlıklarının korunması yerine bozulmaları kaçınılmaz olmaktadır.

Bu bir eğitim ya da bilinçlenme sorunu değildir. Kültür varlıklarının korunması gereği sözkonusu olunca, herkesin düşünce birliği içinde bundan yana olduğu görülmektedir. Bu konularda çok yazılmakta, çok konuşulmaktadır. Ama başta devlet örgütleri olmak üzere pek çok kişi ve kuruluş söylenenlerin tam tersini yapmaktan kendini alamamaktadır. Devlet kuruluşları bakım ve onarımını yük saydıkları tarihsel yapıların yıkılıp yerine kazanç getireceğini düşündükleri yeni yapıların yapılmasına ses çıkarmamakta, hatta kendileri bu tür girişimlere önayak olmaktadırlar. Yerel yönetimler bu yolla elde edileceği düşünülen değer artışından yarar sağlayacak çevrelerin baskısına karşı koyamamakta, kent merkezlerindeki SİT alanlarını daraltarak buralarda yıkımlar yapıp geniş yollar açmakta, yüksek yapılaşmaya izin vermektedirler. Böyle bir ortamda kişiler de sahip oldukları eski yapıtları korumak yerine onları kazanç getiren bir mal olarak görmekte, yağmadan pay almayı doğal hak saymaktadırlar. Bunların hiçbirinin olmadığı yerde ekonomik sorunlar ortaya çıkmakta, ülke kalkınmakta olduğu için eski yapı onarımlarına kaynak ayıramamaktadır.

Toplumun her katını sarmış olan bu bozma eğilimi içinde bilimsel araştırmalar, eğitim çalışmaları, bilgilendirme çabaları etkisiz kalmakta, en ileri yasal düzenlemelerin yararı olmamaktadır. Doğal ve kültürel varlıkların sayısı her gün biraz daha azalmaktadır. Onların yağma ve talanından kazanç sağlayan güçler sürekli çalışmakta, bu alandaki her türlü kurumsallaşma engellemektedir. Bunun en açık örneği bilim adamlarıyla sorumlu yöneticilerden kurulu, kararlarını etki altında kalmadan verebilecek, bu özellikleri nedeniyle de binlerce eski yapının kurtarılmasını sağlamış olan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu gibi bir kuruluşun otuz üç yıl sonra bile olsa kapattırılmasıdır. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne bağlı olarak kurulan Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü'nün sonu da benzer bir biçimde olmuştur, bu örnekler kolayca çoğaltılabilir.

Yapılacak iş bıkmadan, usanmadan bu konularda çalışmak, bu alandaki bozulmanın etkilerini en aza indirecek her türlü çalışmayı yapmak, yapanlara arka çıkmaktır. Yıkılan bir eski yapının yerine yenisi yapılabilir, mimarlık anıtlarını onarmamak giderleri azaltabilir, kaçak olarak yabancılara satılan taşınır kültür varlıkları kazanç sağlayabilir, ama yokedilen bir tarihi geri getirmek, olmayan temellerin üstünde bir kültür kurmak olanaksızdır. Toplumun büyük çoğunluğu başka ülkelerin daha önce ulaşıp tüm olanaklarıyla desteklediklerı düzeye gelinceye kadar savaşımın süreceği anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin Uluslararası Kalıt Olarak Belirlenmesini İstediği Doğal ve Kültürel Varlıklar

Ülkemiz yerbilimsel konumu ve tarihsel gelişmesiyle hem doğal hem de kültürel varlıklar açısından çok varsıl bir ülkedir. Bunların korunma altına alınması yalnız bugünkü kuşaklar için bir gereksinme değil, gelecek kuşaklar açısından da bir zorunluluktur. Ama çoğu kez bu tür çalışmalar bir ülkenin gücünü aşacak boyutlara ulaşır. Bu nedenle uluslararası kuluşlardan yardım istenebilir. Bu kuruluşlar koruma altına alınmasını onayladıkları kültür varlıklarını yaşatmak için yardım sağlarlar. Türkiye 1982'de çıkardığı bir yasayla Dünya Kültürel ve Doğal Kalıtının Korunmasına İlişkin Sözleşme'ye katılmayı uygun bulmuş, böylece bu kuruluşlarla işbirliği yapma ilkesini benimsemiştir.

Sözleşmeye yan olan her devlet, kendi toprakları üstünde doğal ve kültürel kalıtın bir parçasını oluşturduğunu düşündüğü varlıkların dökümünü çıkararak, bunların Dünya Kültür Kalıtı Listesi'ne alınması için Dünya Kültür Kalıtı Komitesi'ne sunmakla yükümlüdür. Türkiye'de de bu listeye alınması uygun bulunan doğal ve kültürel varlıklar belirlenmiş ve yukarda sözü edilen komiteye bildirilmiştir. Bunlar arasında İstanbul kenti, Göreme Ulusal Parkı, Kapadokya bölgesi ve Sivas Divriği Ulu Camisi ile Darüşşifası'nın adaylığı kabul edilmiştir. Aşağıda bu listeye alınması istenen öteki doğa ve kültür varlıkları gösterilmektedir.

Kültürel Varlıklar

1. Karain Mağarası, Antalya
2. Çatalhöyük, Konya
3. Troia, Çanakkale
4. Kültepe, Kayseri
5. Boğazköy (Hattuşaş), Çorum
6. Gordion, Polatlı
7. Frig Kaya anıtları (Midas Kenti), Eskişehir
8. Eski Van Şehri ve Van Gölü, Van
9. Sardes, Manisa
10. Ksantos, Fethiye
11. Myra - Limyra, Kaş
12. Efes / Selçuk, Selçuk
13. Apollo tapınağı, Didim
14. Halikarnassos, Bodrum
15. Assos Helenistik Dönem Surları, Behramkale - Ayvacık
16. Priene, Söke
17. Bergama, Bergama
18. Nemrut Dağı Tümülüsü, Adıyaman
19. Aspendos Tiyatrosu ve Roma Su Yolları, Belkızıköyü - Antalya
20. Hierapolis, Pamukkale - Denizli
21. Sümela Manastırı, Maçka - Trabzon
22. Alahan Manastırı ve Üniversite Kompleksi, Konya
23. Demre-Myra'daki Noel Baba, Kaş
24. Harran Üniversite Kompleksi ve Sivil mimarlığa bağlı konutlar, Altınbaşak - Urfa
25. Ahlat Mezar Taşları, Bitlis
26. Diyarbakır Surları, Diyarbakır
27. Kervan yolları ve Aksaray'daki Sultan Han Kervansarayı, Konya
28. Konya Selçuklu Başkenti, Konya

29. Alanya Kalesi ve Tersanesi, Alanya
30. Eski Mardin Kenti, Mardin
31. Bursa Kenti, Bursa
32. Edirne'deki Osmanlı yapıları, Edirne
33. İshakpaşa Kompleksi, Doğu Beyazıt
34. Safranbolu, Safranbolu
35. Kula, Manisa

Doğal Varlıklar

1. Gelibolu Yarımadası Tarihsel Ulusal Parkı
2. Kapadokya
3. Pamukkale ve Hierapolis
4. Kuşcenneti Ulusal Parkı
5. Sultan sazlığı, Su Kuşları Rezerv Alanı
6. Beydağları Kıyı Ulusal Parkı
7. Dilek Yarımadası Ulusal Parkı
8. Marmaris - Gökova
9. Köyceğiz Doğal Rezerv Alanı
10. Köprülü Kanyon Ulusal Parkı
11. Obruk, Konya'daki Konik Travertenler
12. Eğridir Doğal Rezerv Alanı
13. Birecik Kelaynak Rezerv Alanı
14. Güllük Dağı - Termessos Ulusal Parkı
15. Kekova
16. Tuz Gölü
17. Yedigöller Ulusal Parkı
18. Salihli İnsan Ayak İzlerinin Fosili
19. Güven Balık ve Böcek Fosilleri
20. Nemrut Krateri
21. Cilo - Sat Dağları
22. Boğaziçi
23. Karatepe - Aslantaş Ulusal Parkı (*)

(*) Liste *Eski Eserler ve Müzeler Bülteni*, sayı 5, 1986'dan alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Feridun Akozan, *Türkiye'de Tarihi Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunlar*, İstanbul, 1977

Üstün Alsaç / Emre Madran / Nimet Özgönül, *Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması ve Onarılması Konularında Kaynakça*, Ankara, 1990

Anonim, *İslam Mimarı Mirasını Koruma Konferansı*, İstanbul, 1987

Anonim, *Türkiye Milli Parkları*, Ankara, 1973

Anonim, *ODTÜ Keban Projesi Çalışmaları*, Ankara, 1969

M. Emre Aysu, *Eski Kent Mekanlarını Düzenleme İlkeleri*, İstanbul, 1977

Cevat Erder, *Venedik Tüzüğü, Uluslararası Tarihi Anıtları Onarım Kuralları*, İstanbul, 1968

Cevat Erder, *Tarihi Çevre Kaygısı*, Ankara, 1971

Cevat Erder, *Tarihi Çevre Bilinci*, Ankara, 1975

Milliyet Gazetesi, *İstanbul'dan Göreme'ye Kültür Mirasımız*, İstanbul, 1984

Ahmet Mumcu, *Eski Eserler Hukuku ve Türkiye*, Ankara, 1969-1972

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararları*, Ankara, 1989

T.C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, *Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurultayı*, Ankara, 1990

T.C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, *Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Mevzuatı*, Ankara, 1990

T.C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, *Dünya Mirasında Anadolu*, Ankara, 1991

Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, *Türkiye'nin Çevre Sorunları*, Ankara, 1986

Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, *Türkiye'nin Çevre Sorunları*, Ankara, 1989

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Şubesi, *Tarihsel ve Doğal Çevrenin Korunması*; İstanbul, 1978

TMMOB Mimarlar Odası, *TMMOB Mimarlar Odası 1989 Ajandası*, (İstanbul, 1989)

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, *İnsanlığın Ortak Malı Olan Kültür ve Doğa Varlıklarının Korunması Sorunu Nedir?*, Ankara, 1984

Ali Saim Ülgen, *Anıtların Korunması ve Onarılması*, Ankara, 1943

UNESCO - Mimarlar Odası, *Kültürel Gelişmenin Dünya Onyılı ve Türkiye*, İstanbul, 1990